

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-IOSEPHINAE

Sectio JURIDICO-POLITICA

Tom. IX. Fasc. 2.

Redigunt: ST. EREKY et EDM. POLNER

EGYETEMI REFORM

AZ EGYETEMI SZELEKCIÓ REFORMJA

IRTA

EREKY ISTVÁN

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA:

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

S Z E G E D

1937

50281

ELŐSZÓ.

A legújabb középiskolai törvény javaslatának tárgyalása alatt 1934-ben a szelekció kérdése országszerte nagy érdeklődést váltott ki.

Minthogy az egyetemi és a közszolgálati szelekció angol rendszerét alkalmam volt egy esztendőn át magában Angliában tanulmányozni s minthogy a szelekció kérdésével több monografiámban is foglalkoztam, — a középiskolai törvényjavaslat tárgyalásának ideje alatt egy három részből álló nagyobb tanulmányt dolgoztam ki.

Az első rész a középiskolai, a második az egyetemi s a harmadik a közszolgálati szelekcióról illetve arról szól, hogyan lehet állások betöltésénél a protectio kizárását intézményesen biztosítani?

Ez a tanulmányom közbejött akadályok miatt nem jelenhetett meg.

Most az egyetemi szelekcióra vonatkozó részt átdolgozva és kibővítve, „Egyetemi reform. Az egyetemi szelekció reformja“ címen ezennel közzé teszem a következő okokból:

Mennél behatóbban foglalkoztam a különböző államok egyetemi reformjainak történetével, — annál erősebb lett az a meggyőződésem, hogy valamint Poroszország a jénai s Franciaország a sedani katasztrófa után, — Németország, Austria

és Olaszország pedig a világháborút követő súlyos megpróbáltatások után közoktatásukat s különösen a nemzet nevelés koronáit, az egyetemeket újjászervezték, — ugyanígy kell eljárni minden élni akaró és élni képes nemzetnek, ha egy nagy nemzeti katasztrófa után a mélységből ismét ki akar emelkedni. Ép ezért szinte érthetetlen volt előttem, hogy a nemzeti feltámadásért küzködő magyarság egyrészét időnkint valószínűs egyetem ellenes hangulat szállotta meg s a Köztelek-nek egy különben nagyon tartalmas írója pl. a három vidéki egyetemet még ma is mint teljesen felesleges intézményeket pellengérezi ki olvasói előtt.¹ Ez természetesen csak azért lehetséges, mert még az egyetemi tanárok közt is akadnak olyanok, akik a nagy nyilvánosság előtt arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ha nem is a három vidéki egyetem, de ezek közül egy feltétlenül felesleges.

Látva ezt az előttem teljesen érthetetlen gondolkozást, — a nemzetközi összehasonlítást a kultúra terén vezető államokról a kis entente államaira is kiterjesztettem, sőt itt az előszóban felemlíték majd egy-két adatot Bulgáriára és Görögországra vonatkozólag is.

A nemzetközi összehasonlítás eredményeképp megállapítottam, hogy míg a magyarság — a menekült egyetemek tanszékeit a világháború befejezésekor már meglevő tanszékeknek tekintve, — a világháború befejezése óta az egyetemi tanszékek számát mindössze ötvennégygyel gyarapította, — addig a kis entente államai a világháború befejezése után a világtörténelemben páratlanul nagyszabású egyetemi reformokat hajtottak végre.

Ezen szinte kulturális feltámadás számba menő reformok jellemzéséül itt mindössze egy pár statisztikai adatot közlök.

¹ Lásd Köztelek 1937. ápril. 18-iki szám Fáber György: Az állásfoglalás diplomások és a mezőgazdaság című cikkét.

melhüli

Jugoszlávia a világháború befejezése után Laibachban egy hatva öt tanszékes teljesen új egyetemet szervezett; — a zágrábi egyetemen a tanszékek számát az 1908-iki létszámhoz képest nyolcvannyolccal, a belgrádi egyetemen egy száz hárommal az egész ország területén három száz huszonhatal gyarapította.

Romániában a világháború befejezése után a mi ötven-négy új tanszékünkkal szemben kétszázkilencvenkét, Csehszlovákiában négyszázhuszonhárom s a kis-entente államaiban összesen egyezernegyvenegy új egyetemi tanszék jött létre.

Hogy miért?, — erre a választ jelen munkámnak a szellemi fegyverkezésről szóló fejezete adja meg. Itt egy más kérdést vetek fel.

Vajjon a poroszok, a franciák, az olaszok és az osztrákok s újabban a románok, a jugoszlávok és a csehek valamennyien helytelen úton jártak akkor amikor nagy nemzeti katasztrófák illetve a világháború súlyos megpróbáltatásai után a legnagyobb gazdasági válság közepette is egyetemeket alapítottak s az egyetemi tanszékek számát emelték?

Lehetetlen, hogy e népek kulturpolitikusi valamennyien tévedtek s csak az egyetemellenes magyar kultur-politikusoknak van igazuk.

De menjünk tovább!

Az egyetemek s az új egyetemi tanszékek alapításának láza nem állt meg az utódállamok határain; — átcsapott Bulgáriára és Görögországra is.

Pedig ezt a két államot még Magyarországnál is súlyosabb katasztrófák érték. Mert, — hogy a győztes hatalmak Bulgária és Görögország revíziós törekvéseit mindörökké eltemessék, — a győző és a legyőzött államok nemzeti kisebbségeit kicserélték. S ez a tragikus csere oly arányokat öltött, hogy véghezvitele valóságos népvándor-

lást idézett elő s Görögországot illetőleg két és félmillió görögöt, bolgárt és törököt kényszerített arra, hogy ősai hazáját elhagyja s egy részére új hazában telepedjék le.

És mégis mi történt?

Bulgária az 1908-ban még csak 21 tanszékkal rendelkező három fakultásos szófiai egyetemet a világháború után törpe egyetemből egy hét fakultásos olyan egyetemmé építette ki, amelynek ötvenhat filosofiai és matematika-természettudományi tanszéke van, tehát tizenhárommal több, mint a budapesti filosofiai karnak s amelyen a tanszékek összes száma egyszázhuszonegy, vagyis huszónhéttel több, mint a Pázmány Péter tudományegyetemen.

Görögország pedig nem elégedett meg azzal, hogy Athénben a tanszékek számát az egyetemen negyvenhétről kilencvenháromra s a műegyetemen tizenkilencről harmincöt-re emelje fel s ezzel a tanszékek száma szempontjából elérje a megfelelő budapesti egyetemeket, — hanem Szalonikiben 1926-ban, vagyis négy évvel a kisázsiai összeomlás után egy teljesen új egyetemet szervezett harmincegy filozófiai és matematika-természettudományi és tizenegy jog- és államtudományi tanszékkal. S hogy az új egyetem kiadásait fedezhesse, — Görögország életének legtragikusabb napjaiban egy páratlanul súlyos gazdasági válság közepette, koplalva, nyomorogva s ezer sebből vérezve 3%-os külön vámot vetett ki a szaloniki egyetem céljaira minden olyan árú után, amely a macedón határt átlépi.²

Ha visszagondolok arra, mekkora áldozatot hoztak egyetemeinkért egyrészt Szeged és Debrecen városai s másrészt a magyar állam a Klebelsberg korszak alatt, — akkor úgy érzem, a magyar nép is méltó helyet foglal el azon nemzetek

² V. ö. Minerva Jahrbuch der gelehrten Welt 1936 évf. 1651. old.

sorában, amelyek az új korszak küszöbén az egyetemi oktatás jelentőségét felismerték s fejlesztése érdekében minden áldozatra képesek voltak.

Most, amidőn egy pár esztendei szünet után a magyar egyetemi politikának új korszaka kezdődik, — rá kell mutatnom arra, hogy bármily fájdalmas a budapesti egyetemek háttérbe szorítása olyan egyetemek részéről, amelyek a világháború előtt Budapest egyetemeinek még csak a nyomába sem léphettek, — s bármennyire fájdalmas az a tudat, hogy a kis entente államai az egyetemi tanszékek s az egyetemi hallgatók száma szempontjából Magyarországot messze túlszárnyalták, — mi a kis entente államaival sem a tanszékek, sem a hallgatók számában nem versenyezhetünk; — sőt nem is akarunk versenyezni. — Hiszen amint látni fogja az olvasó, a kisentente államainak egyetemi reformjai igen nagy részben csak külsőségekre, t. i. a tanszékek és a hallgatók nagy számára fektették a súlyt. Nekünk ezzel szemben arra kell törekednünk, hogy a tanszékek nagy számát azoknak elsőrendű betöltésével vagyis az egyetemi tanári utánpótlás nagyszabású reformjával, a hallgatók nagy számát pedig a szelekció szigorítása útján a hallgatók többségének a gazdasági pályákra való áttérrelésével s a megmaradt normális számú hallgatóság szellemi és erkölcsi színvonalának emelésével ellensúlyozzuk s a kisentente kulturdemagógiájával a magyarság kulturdemokráciáját állítsuk szembe.

Hogy hogyan és miképen, — erre a kérdésre a választ a Hóman Bálint kultuszminiszter Úr által összehívott felsőoktatási congressus iratai adják meg. S ugyanezen kérdésre iparkodik választ adni a jelen munka is; — de más szempontból s más módszer alkalmazása mellett.

Jelen munka csak kivételesen foglalkozik egy-egy kart érdeklő problémákkal. Ilyen kivételek pl. a jog- és államtudo-

mányi dissertatiók; — a közigazgatási tisztviselők elméleti és gyakorlati kiképzése a Németbirodalomban s ennek hatása alatt állásfoglalás egy a jog- és államtudományi karok s a József Nádor egyetem közigazgatási osztálya között felmerült vitában; — s ugyancsak ilyen kivétel a magyarság jövőjének egy sorsdöntően fontos kérdése, t. i. a diplomáciai és a consuli szolgálatra való előkészítés reformja. Ezen és hasonló egyéb kivételektől eltekintve, — jelen munka csak a tudománykarok illetve az egyetemek összességét érdeklő kérdésekkel foglalkozik. S midőn a felvetett problémák megoldására kísérletet tesz, — mindig a nemzetközi összehasonlítás módszerét alkalmazza. De ezt nem azért teszi, hogy bárminek is lélek nélküli utánzását ajánlja; — hanem azért, hogy az egyetemi reform kérdésében az egyoldalú német illetve osztrák hatást megtörje; — szellemi látóhatárunkat tágítsa; — alaposabb és mélyebb kritikára nyújtson alkalmat; — s megvitatásra érdemes gondolatokat ébresszen.

Ha bármily kis mértékben sikerül a nagyszabású reform létrejöttéhez hozzájárulnom, — célomat elértem.

Kelt Szegeden 1937. évi április hó 21-én.

Erekly István.

Egyetemi reform.

Az egyetemi szelekció reformja.

Irta: EREKY ISTVÁN.

Az egyetemi szelekció problémája s a vele kapcsolatos egyetemi reformtörekvések más — a miénknél előrehaladottabb — államokban is felvetődtek. Megoldásukban s az egyetemi szelekció különböző rendszereinek kialakulásában a külföldi egyetemek legnagyobb szaktekintélyei s legkiválóbb pedagógusai vettek részt. — Ép ezért bármennyire elvetendőnek tartok minden utánzást, lehetetlennék tartom, hogy a magyar egyetemi szelekció reformjának előkészítésénél a külföldi rendszereket egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk. Sőt erősen hiszem és vallom, hogy elvi magaslatokra feljutni csakis a nemzetközi összehasonlítás útján lehet.

S szükségesnek tartom a nemzetközi összehasonlítást a ránk nézve teljesen idegen szellemű angol és francia rendszerekre is kiterjeszteni azért, mert a múltban — ritka kivételektől eltekintve — szinte teljesen német és osztrák hatás alatt állottunk s ez az egyoldalúság, az egyetemi szelekció s a vele kapcsolatos egyetemi reformok terén is káros következményekkel járt.

Az egyetemi szelekció angol rendszere.

A XVIII., de különösen a XIX. század folyamán Németországban és a német osztrák hatás alatt álló többi államokban a régi egyetemek oldalán új modern egyetemek keletkeztek: gazdasági, erdészeti és bányászati, kereskedelmi, állatorvosi főiskolák s a későbbi fejlődés folyamán műszaki egyetemek.

Az új modern egyetemek kialakulása következtében a főiskolai oktatásnak az a csodálatosan nagyszabású egysége, amely a középkor egyetemeit jellemezte, — felbomlott s a főiskolai oktatás szervezete a tudományos kutatás tárgyai alapján

tagozódott. Nem így Angliában! A classikus műveltség két ősrégi egyeteme mellett itt is jöttek létre új egyetemek; — de a főiskolai oktatás szervezete nem a kutatás tárgyai szerint, hanem Anglia lakosságának társadalmi rétegződése szerint tagozódott.¹

Oxford és Cambridge egyetemlein 1871-ig tanár s Oxfordban hallgató is csak az lehetett, aki az anglikán egyház hitvallásának 39 articulását aláírta s az angol társadalomnak azon felsőbb rétegéhez, a gentryhez tartozott, a melynek tagjai az oxfordi és cambridgei egyetemi oktatás költségeit — jelenleg hallgatónként egy-egy évre 6000—7000 pengő² — elbírták.

A római katolikusoknak, a nem anglikán vallású protestánsoknak s a szegényebb alsóbb társadalmi rétegeknek egyetemeik nem voltak.

Ezért alapítottak 1826-ban a liberalismus vezető emberei — történetírók, philosophusok, jogászok és államférfiak — a saját költségükön egy „Egyetemi Collegiumot“ Londonban a szegényebb sorsú és nem anglikán vallású lakosság részére. Ennek — a felekezeti színezetet nélkülöző, — az anglikán egyház szerint — „istentelen“ egyetemnek ellensúlyozására az anglikán egyház hatása alatt jött létre 1829 és 1831 között ugyancsak Londonban a „Király Collegiuma“. Hogy az utóbbi az előbbinek működését hathatósabban paralyzálhassa, — 1836-ban a két Collegiumot egy egyetemmé foglalták össze, de úgy, hogy előadásokat csak a collegiumokban lehetett tartani; — az egyetem tanárai, mint ilyenek előadásokat nem tarthattak, s a londoni egyetem a nagy nyilvánosság előtt egyedül és kizárólag, mint vizsgáztató egyetem szerepelhetett.³

Mint ilyen kizárólag vizsgáztató egyetem eleinte csak a két londoni collegium tanulói részére osztogatott egyetemi fokozatokat, még pedig nemcsak a régi egyetemeken szokásos tár-

¹ W. Dibelius: England VI. kiad. 145. old.

² Ebből egyetemi díjakra esik évente 1260 P. V. ö. Ernest Barker Universities in Great Britain. 86 old. Cambridgeben egy egyetemi hallgató egy év alatt 6750 P-be kerül a laboratoriumi díjakon s a magántanítás díján kívül. Ez hivatalos adat. Ugyanígy Oxfordban. Lásd: Univ. Yearbook 62., 63., 252. old.

³ Dibelius a vizsgáztató egyetem keletkezését 1858-ra teszi. I. m. II. k. 134. Az Encyclopaedia Britannica XXII. k. 872. old. 1836-ra.

gyakból, hanem vegytanból és a mérnöki tudományokból is. A XIX. század közepe óta azonban olyanokra is kiterjesztette az ő vizsgáztató hatáskörét, akik nem a londoni collegiumokban, hanem más egyetemeken hallgattak előadásokat; — sőt később — lassanként és fokozatosan — annyira kiépítette vizsgáztató hatáskörét, hogy a Collegiumaiban s egyéb intézeteiben előadott tárgyakból — az orvosi, gyógyszerészeti, bányászati, mérnöki és építészeti tárgyakat kivéve — ma már olyanokat is levizsgáztat, akik sehol és semmiféle főiskolán előadásokat nem hallgattak; — hanem vagy mint selfmademan-ek a saját erejükből vagy — régebben — a másokkal való levelezés útján, vagy pedig mint a University Extensions hallgatói szerezték meg a felvételi vizsgán megkövetelt ismereteket.⁴

Ezen ú. n. external student-ek, külső tanulók vizsgáztatása révén a londoni egyetem egy páratlanul nagyszabású vizsgáztató gépezetté alakult át s 1836-tól 1900-ig, vagyis 64 esztendőn át kizárólag mint ilyen működött. Hosszas elkeseredett küzdelmek után csak 1900-ban sikerült kieszközölni, hogy a londoni egyetem tanító, illetve előadó egyetemmé alakuljon át; — s azóta van a londoni egyetemnek hármas hivatása; *a)* a tanítás és kutatás, *b)* a vizsgáztatás és *c)* az egyetem falain kívül való tanítás a University Extension. A fentemlített 64 esztendő folyamán azonban a londoni egyetem továbbfejlődött, a 2 collegiumhoz a főiskolák és intézetek egész sorozata csatlakozott s az 1900-iki egyetemi reform London központja körül egy 96 kilométer átmérőjű körön belül minden főiskolát és magasabb rendű tudományos intézetet egyetlen egy hatalmas szervezetté, t. i. a londoni egyetemmé foglalt össze.⁵

S ez az oka, hogy a mai nemcsak vizsgáztató, de előadó londoni egyetem az ú. n. federalis alkotmányú, vagyis összetett egyetemek sorába tartozik. A londoni egyetem u. is a 2 collegiumon kívül, a melyek mindegyike maga is egyetem, — egy történelmi, egy közegészségügyi s egy tropikus betegségekkel foglalkozó orvosi, összesen tehát három kutató intézetet; — 13 k ö z k ö r h á z a t s ezek sorában egy continentalis értelemben vett klinikát; — egy természetudo-

⁴ A londoni egyetem 1934/35-ben 2085 External Studentnek adott egyetemi fokozatot. Univ. Yearbook 114., 124. old.

⁵ Universities Yearbook 1935. évf. 114. old.

má n y i és műszaki bir odalmi e g y e t e m e t; — 23 egyéb főiskolát t. i. zeneművészeti főiskolát, tanárképzőket, technikai főiskolát, kutató intézeteket, különleges rendeltetésű kórházakat, vagyis összesen 29 autonomiával felruházott egyetemi rangú főiskolát; s közel negyven minden képzelhető fajtájú egyéb tanintézetet foglal magába. Többek közt van egy olyan női háztartási iskolája, amely háziasszonykodásból, mosásból, főzésből, női kézimunkákból tart előadásokat; — amely jogilag épúgy főiskola, mint a londoni közgazdasági főiskola s a bir odalmi műszaki és természettudományi Collegium; — amely azonban egy a szó valódi értelmében vett egyetemnek kiegészítő része semmi esetre sem lehetne. Az iskoláknak ezen csodálatos tarkaságát a szellem és a cél egységének hiánya miatt sokan nem is hajlandók egyetemnek elfogadni.⁶ — A főiskolák tanárai nyolc fakultásnak nevezett, de valósággal a fakultás minden fogalmi kellékét nélkülöző osztályon t. i. a teológiai, a jogi, a filozófiai, az orvosi, a természettudományi, a technikai, a közgazdasági és politikai és a zeneművészeti fakultásokon adnak elő s lényegtelen eltérésekkel ugyanazon vizsgarendszer szerint vizsgáztatnak, mint az oxfordi és cambridgei egyetemek.

Minthogy a londoni egyetemnek 1934/35-ben 13.026 belső, s 12.000 külső, összesen tehát 25.000 tanulója volt s ezek közül 4938-an jelentkeztek vizsgára, — az előadással és a vizsgáztatással járó rengeteg munkának csak egy nagyon kis töredékét végzi el az egyetem 181 professzora. Az oroszlánrészt 85 reader, 815 teacher s az alsóbb rangú intézeteket is beleszámítva összesen 3446 tanár és tanító látja el — tehát akkora személyzet, mint más nagy egyetemek egész hallgatósága. Ellátja e teendőket egy rendkívül bonyolult és nagyszabású szervezetté összefoglalva, amelynek élén egy 52 tagot számláló egyetemi tanács áll.⁷

A londoni egyetem után a modern egyetemek egész sorozata jött létre.

⁶ Abraham Flexner *Universities American, english, german* című munkája szerint a londoni egyetem nem azért nem tekinthető egyetemnek, mert nem nyújtja azt a sok természeti és építészeti szépséget, mint Oxford és Cambridge, — hanem azért, mert hiányzik belőle a cél, a szellem egysége. *Universities* 232., 234. old.

⁷ Univ. Yearbook 1935. évf. 114., 124. old. Flexner: i. m. 233. old.

Közülik a hat északi egyetem 1900 táján a londoni egyetemnek affilialt collegiumaiból, a readingi egyetem a londoni egyetemnek University Extension tanfolyamából alakult ki; — s eredetileg valamennyien, mint kizárólag vizsgáztató egyetemek működtek; — sőt a durhami egyetem 1832-től fogva mind a mai napig, vagyis 104 esztendő óta kizárólag mint vizsgáztató egyetem működik.⁸ Ettől az egy kivételtől eltekintve, — később valamennyi modern egyetem tanító és vizsgáztató egyetemmé alakult át s Durhamtól eltekintve, amely Oxford rendszerét fogadta el, — valamennyi a londoni egyetem tanulmányi és vizsgarendjét követi.⁹

A modern egyetemek kialakulását az angol társadalom felekezeti viszonyain kívül még két okra kell visszavezetnünk. Ezek közül az egyik az angol nagyipar és nagykereskedelem vezető egyéniségének az a meggyőződése volt, hogy az oxfordi és cambridgei régi egyetemek nem méltatták eléggé figyelemre azt a szoros összefüggést, amely a nagyipar és nagykereskedelem fejlődése és a természettudományok fejlődése között fennáll. A vidéki nagy gyárvárosok nagy iparosai tehát azért alapítottak fennnt észak Anglia területén hat új modern egyetemet, hogy ezek az alkalmazott természettudományok behatóbb művelése és tanítása révén az angol ipar és kereskedelem versenyképességét a világpiacon emeljék s a német ipar és kereskedelem megdöbbentően nagyarányú fejlődést — ha csak lehet — túlszárnyalják.

A modern egyetemek kialakulásának másik oka gyanánt az angol közoktatás átalakulása szerepelt. A közoktatásügyi reformok hatása alatt 1900 táján a magasabb műveltségre való törekvés oly nagy arányokat öltött, hogy az angol társadalom, épúgy mint az amerikai társadalom is 1900 táján már művelt embernek csak az egyetemi végzettségű embert kezdte tekinteni. Oly nagy tömegek tódultak tehát az egyetemekre, hogy

⁸ Csak három collegiumának van előadó tanári kara, de ezek collegiumi és nem egyetemi tanárokból állanak.

⁹ Eredetileg pusztán vizsgáztató egyetemek voltak a manchesteri, leedszi, bristoli, sheffieldi, birminghami, liverpooli, readingi, durhami, az ír-országi és walesi; s a gyarmatokon a bombayi, madrasi, kalkuttai egyetemek. W. Dibelius: i. m. 136., 137. old. Univ. Yearbook 2. old.

a régi egyetemek színvonalának leszállítása nélkül az új egyetemek alapítása elől kitérni lehetetlen volt.¹⁰

Az új egyetemek azonban lényegesen különböznek úgy a londoni modern, mint az oxfordi és cambridgei régi egyetemeiktől.

Míg a londoni mamut egyetem több egyetemből összetett federalista egyetem,¹¹ amely mint igazi Studium Generale, az összes tudományokat magában foglalja, sőt magában foglal oda nem tartozó gyakorlati ismeretágakat is, — addig az új egyetemek kicsiny és egységes, de csónka egyetemek azért, mert teológiát Manchestertől és Durhamtól eltekintve — egyáltalán nem, jogot pedig csak kivételképen adnak elő; a főszólyt tehát az alkalmazott természettudományok, a technikai és az orvostudományok előadására fektetik.¹² Az imént kiemelt eltérésektől eltekintve, az új egyetemek tanulmányi és vizsgarendjében ugyanaz a szellem érvényesül, mint a londoni egyetemen.

Valamennyien megegyeznek tehát abban, hogy míg Oxford és Cambridge állam férfiakat, diplomatákat, egyházi és világi köztisztviselőket, ügyvédeket és bírakat nevelnek az állam számára, — addig az új modern egyetemek — az oxfordi mintát követő Durham kivételével — az ipar és kereskedelem világának jövőndő vezetőit képzik ki s a gyakorlati élettel való kapcsolatra fektetik a szólyt. Ezt a kapcsolatot maguk az alapító gyárosok és kereskedők írták elő. S ez az oka, hogy az új egyetemek a teológiától s részben a jogtól is eltekintve, — minden egyéb tudományt előadnak ugyan, de ezeken felül kénytelenek a helybeli alapítóik kívánságának megfelelően a sörgyártásra, a kékítő iparra, a bőriparra, a kohászatra, a hajóépítésre, az olajfinomításra, a textilipari technológiára, a kertészetre, a tejgazdaságra, a jószágkormányzásra, a magánháztartásra vonatkozó előadásokat is hirdetni s ugyanezen tárgyakból egyetemi fokozatokat is osztogatni.¹³

¹⁰ Edwin Deller: Tendencies in university education 10. old.

¹¹ A London School of Economics-nak 2962, — az Imperial College of Science and Technology-nak 1182 hallgatója volt 1934/35-ben Univ. Yearbook 164., 155. old.

¹² W. Dibelius: i. m. 142.

¹³ Univ. Yearbook 5., 6. old.

S ez a gyakorlati szempont, ez az állítólagos leereszkedés a hétköznapi élet gyakorlati problémáihoz, — ez ássa alá az angol nagy közönség igen nagy része előtt az új egyetemek tekintélyét. Mert bármennyire magas színvonalra emelkedtek az új modern egyetemek tudományos téren, — az angol társadalom vezető rétegeinek ízig-vérig aristokrata gondolkodású és classikus műveltségű nagy többsége az új egyetemekben pusztá eszközöket lát a nagyipar és a nagykereskedelem s végeredményben „Mammon” szolgálatában s az angol egyetemi ideált továbbra is Oxfordban és Cambridgeban látja megtestesülni.¹⁴

Oxford és Cambridge u.-is két olyan hivatást töltenek be, amelyek közül az egyik t. i. a tudományos kutatás és a tanítás a modern egyetemeken is meg van; — a másik azonban nincs meg és nem is lehet meg azért, mert nagy városok egyetemein a nagyvárosi élet annyira elvonja az ifjúságot a collegiumoktól, hogy ezek az egyetem másik hivatását, t. i. a nevelő hivatást betölteni képtelenek. Már pedig az angolok nagy többségének felfogása szerint az egyetem kétféle hivatása közül nem a tudományok művelése, illetve a tudós képzés, hanem a nevelés a fontosabb. Senki ezt jellegzetesebben ki nem emelte, mint az oxfordi egyetem egyik büszkesége, az anglikán egyház high church irányzatának egyik megalapítója s az ír katolikus egyetem első rektora Newman bíbornok 1856-ban az egyetem eszméjéről írt értekezésében. Szerinte ha választania kellene egy olyan egyetem között — nem mondja ki, de a londoni pusztán vizsgáztató egyetemre céloz, — amely eltekintene az egyetem hallgatóinak az egyetem székhelyén való tartózkodásától és a collegiumok felügyelő tanárainak ellenőrzésétől és mindenkinek egyetemi fokozatot adna, aki előtte egy bizonyos tárgycsoportból levizsgázik, — s ha választania kellene másrésről egy olyan egyetem között, amely a fiatalembereket collegiumokba hozza össze s három-négy évi együttélés után hazabocsátja, — ő minden habozás nélkül azt az egyetemet választaná, amelyik a collegiumokban való együttélés útján csak neveli az ifjúságot, de egyébként semmit sem tesz, — nem pedig

¹⁴ Ezt egy északi modern egyetem egyetemi professora, t. i. Arthur Smithells írja: *From a modern University* c. munkájában. 9—17. old.

azt, amely a nevelést teljesen elhanyagolva, hallgatóitól egy sereg tudományban való jártasságot követel.¹⁵

Az angolok nagy többségének felfogása szerint a nevelő és oktató hivatás kettőssége emeli Oxfordot és Cambridget az új modern egyetemek fölé; — s ez a kettősség teszi őket — egész más értelemben mint a londoni egyetemet — összetett vagyis *federalis egyetemek* ké. Oxford és Cambridge u.-is nemcsak azért összetett egyetemek, mert Oxfordnak 30, Cambridgenak 21 collegiuma s ezek mindegyikének külön tanári kara van úgy, hogy minden egyes collegium önmagában is mint külön önálló főiskola szerepel; — hanem összetett, *federalis* egyetemek azért is, mert egyrésztől tanításra és nevelésre hivatott collegiumokból s másrészt a tudományok művelésére, oktatásra és vizsgáztatásra hivatott egyeteméből állanak.

A collegiumok, tanintézetek azért, mert akiket tagjaik sorába felvesznek, — azok részére a collegiumok hivatalos tutorjai előadásokat tartanak; — az előadottak alapján hallgatóikkal minden héten írásbeli dolgozatot készíttetnek; — dolgozataikat megbírálják s előmenetelüket állandóan ellenőrzik. S nevelőintézetek a collegiumok azért, mert nagy súlyt helyeznek arra, hogy tanulók lelkét vallásos és hazafias szellem hassa át. Megkövetelik bírság terhe alatt a reggeli istentiszteleteken való részvételt; — előírják az esti főétkelés előtti latin nyelvű imádkozást; — beléjük oltják a sport különböző ágainak szeretetét; — a legelőkelőbb londoni clubokkal versenyző díszes helyiségekben hetenként egyszer vitaestélyeket rendeznek; — vitaestélyeikre időnkint meghívják Anglia legnagyobb államférfiait és tudósait; — s hozzászoktatják hallgatóikat ahhoz, hogy politikai vitás kérdések felett a parlamenti eljárás szellemében tanácskozzanak és döntsenek. Az angol gentleman ideálját: a *classikus* műveltségű, hazafias gondolkodású, vallásos és jómodorú uriembert Oxford és Cambridge collegiumai nevelik.

Ezen rengeteg sok alapítvány és ösztöndíj felett rendelkező collegiumok mindegyikének önkormányzata van. De mivel egyik sem képes arra, hogy minden tárgyból külön előadó és vizsgáztató tanárt tartson, — bizonyos tárgyakat illetőleg —

¹⁵ Idézi E. Banker i. m. 66. old., 1. jegyzet.

anélkül, hogy különállásukat és autonómiájukat feladnák — együttműködnek.

Ez az együttműködés teszi szükségessé — bizonyos különleges intézeteken kívül — közös ú. n. egyetemi intézetek kialakulását s ilyenek pl. Oxfordban az egyetemi könyvtár, a modern nyelvek intézete, a természettudományi laboratóriumok, a mező- és erdőgazdasági intézet, a múzeum stb.

A collegiumokat s a közös célra szolgáló, valamint a különleges rendeltetésű intézeteket egy magasabb rendű egésszé, az egyetem foglalja össze. Az egyetem Oxfordban nemrégiben még 10, Cambridgeben 12 fakultásra vált szét olyanformán, hogy a teológiai, a jogi és az orvosi karokhoz 7 olyan kar járult, amelyek a continensen az ő összességükben mint filozófiai fakultás szerepelnének. S Cambridgeben e hét filozófiai fakultáshoz t. i. a „classikus nyelvek“ az újkori történelem, az angol nyelv, a modern nyelvek, a keleti nyelvek, a matematika és természettudományok s a biológia fakultásaihoz még két fakultás járult, t. i. az erkölcstudományi és zeneművészeti fakultás. Legújabbban még továbbmentek a tudományos munka megosztásában s ez idő szerint Oxfordnak 13, Cambridgenek 20 fakultása van.¹⁶ A fakultások azonban egyetemi fokozatokat nem adományozhatnak; ez a jog s az egyetem összes egyéb közös érdekű ügyeinek intézése az egyetemet illeti, amely az ő önkormányzatát egy rendkívül bonyolult, de egyuttal rendkívül demokratikus szervezet útján gyakorolja. Oxfordban pl. a legfontosabb alapszervnek t. i. a Convacationnek 10.000 magister és doktor tagja van; — vagyis tagja mindenki, aki ezeket az egyetem gradusokat megszerezte s ezzel az egyetemmel való kapcsolatot fenntartotta.¹⁷

Az oxfordi és cambridgei egyetem szervezetéből az a rész, amely a collegiumokat foglalja magában — az ő kettős hivatását t. i. az oktatást és a nevelést évszázadokon át mindig a legnagyobb lelkiismeretességgel töltötte be. Sőt ez a collegiumi kettős hivatás nemegyszer túlszárnyalta jelentőségben az egyetemnek a tudományok terjesztésére és fejlesztésére irányuló hivatását.

¹⁶ Univ. Yearbook 56., 241. old.

¹⁷ Flexner: i. m. 272. old.

Az oxfordi és a cambridge-i egyetemeket u.-is a reformáció nagy küzdelmei alatt akképen szervezték át, hogy Tudor Erzsébet szavaival élve, — az angol uralkodók egyházi és világi politikájának merő „eszközei“, — „a trón védbástyái“, az anglikán „klérus“ és a grófságbeli „gentry“ „nevelő“ intézetei legyenek s mint ilyenek kieszközöljék, hogy „a nemzet minden egyes tagja egyenlően lásson s minden szemet hasonló idegek hozzanak mozgásba“.

Erre a sajátságos felekezeti és politikai rendeltetésre s ennek a rendeltetésnek túltengésére kell visszavezetnünk, hogy az oxfordi és cambridgei egyetemek megmaradtak ugyan felekezeti és politikai védbástyáknak, de mint a tudomány fellegvárai jelentőségüket igen nagy mértékben elvesztették s a XVIII. század folyamán szervezet, tananyag, előadások és vizsgák szempontjából egyaránt alkalmatlanokká váltak arra, hogy a haladás eszméjét szolgálják.

Mellőzve a tárgyamra nem tartozó fogatkozások s a kiküszöbölésükre irányuló reformok ismertetését, — mindössze a következő pár tényt emelem ki.

A XVIII. század vége felé az egyetemeken előadott tárgyak az akkori idők követelményeinek már nem feleltek meg. Oxfordban pl. a három magasabb rendű fakultásra t. i. teológiára, a jogra és az orvostudományokra előkészítő alsóbb rendű fakultáson még 1800 táján is a trivium és a quadrivium tárgyait adták elő. Az előadó személyzet, amelynek túlnyomó nagy része az egyetem székhelyén való lakásra sem volt kötelezve, — még ezen tárgyak előadását is elhanyagolta; — a „viva voce“ tartott vizsgák pedig merő ceremóniákká, üres formaságokká alakultak át.

Az egyetemi oktatásnak ezen rendkívül nagy fogatkozásait legelőször Newton egyeteme, a cambridgei egyetem próbálta kiküszöbölni. A reform azonban csak részleges volt, mert csak egy tárgyra t. i. a matematikára s ebből is csak egy egyetemi fokozatra t. i. a baccalaureusi fokozatra vonatkozott. 1740-ig u.-is a matematikai baccalaureusi vizsga, épúgy „viva voce“ leteendő „szóbeli“ vizsga volt s épúgy üres formasággá hanyatlott le, — mint az összes többi vizsgák: 1740 táján, tehát, hogy a matematikai baccalaureusi vizsgák színvonalát emeljék, — egy olyan írásbeli vizsgát hono-

síttattak meg, amelynek sikeres letétele esetén a legtöbb egységet nyert jelöltek az átlagosnál különb. ú. n. honour degree vagyis kitüntető egyetemi fokozatokat kaptak. Mint-hogy ezen kitüntető egyetemi fokozatokat a vizsgán elért egységek száma alapján osztogatták s minthogy a jelölteket, mint első- vagy másodrendű kitüntetésre alkalmasakat az elért egységek száma alapján osztályozták, — az új írásbeli vizsga nem közönséges, hanem versenyvizsga volt. S jeléül annak, hogy 1740 táján egy scholasticus eredetű középkori vizsgát modernizáltak, — a cambridgei egyetem a matematikai baccalaureatus versenyvizsgáját tripos-nak nevezte el, — győzteseinek pedig a senior és junior wrangleri vagyis az idősebb és ifjabb vitatkozó fokozatot adományozta. E sajtóságos elnevezések mind az angol egyetemek vizsgarendjének eredetére, a középkorra céloztak. A középkorban volt u.-is szokás, hogy az egyetemi fokozatra pályázó jelöltek háromlábú székeken ú. n. triposokon ülve, a vizsgáztató szerzetes atya előtt vitatkozni tartoztak s Bachelor of art-okká csak akkor voltak felavathatók, ha mint vitatkozók kitűntek. A középkori eredetű vizsgarendszer átalakítása mentette meg a XVIII. században a cambridgei egyetemnek, mint matematikai főiskolának hírnevét. De bár a verseny a matematikai baccalaureusi vizsgák színvonalát már a XVIII. században is megjavította, hatása teljes mértékben csak 1840-től fogva vagyis akkor kezdett érvényesülni, midőn a fellow-k és az egyetemi tanárok kinevezésében új szellem érvényesült s midőn az előadások megtartásában is helyre állt a rend és fegyelem.

1840-től kezdve a matematikai vizsgák színvonala már összehasonlíthatatlanul magasabb volt, mint a XVIII. században. S a színvonal emeléséhez nagy mértékben hozzájárultak azok a külsőségek, amelyek közepette a verseny győzteseit bachelor of art-okká avatták. A hallgatóság s az ország minden részéből összesereglett nagyközönség u.-is való s á g g a l ü n n e p e l t é k a verseny győzteseit, az egyetem alkancellárja pedig a középkorra emlékeztető ősrégi szertartások szerint végezte el az avatást.¹⁸

¹⁸ Egy madrasi egyetemi tanár, aki négy évet töltött el mint egyetemi hallgató Cambridgeben, — rendkívül színesen írja le a kitüntetéses avatásoknak 1880 körüli szertartásait és külsőségeit. Midőn a versenyvizsga

Mindezzel egyetemesen átalakította az egyetemi ifjúság gondolkozását. A kitüntetés, s a versenyben győztesek ünneplése annyira megszerettette, az angol egyetemi ifjúsággal a versenyzést szellemi téren is, hogy a későbbi fejlődés folyamán a versenyt már korlátozni kellett. Az u.-is, hogy a versenyzők hány egységet érjenek el, — részint a jelölt által megoldott írásbeli feladatoknak —, részint az egyes feladatok megoldásáért járó egységeknek a számától függött. A verseny ennek következtében azzal a veszéllyel járt, hogy a versenyzők több és súlyosabb feladat megoldására vállalkoznak, mint amennyinek megoldása a legjobb kiválógatása érdekében feltétlenül szükséges. 1846-ban pl. a matematikai versenyvizsgán a senior wrangler 3000, a junior pedig 1400 egységet gyűjtött össze.¹⁹

Hogy a felesleges túlzásoknak elejét vegyék, — ezért alapították meg később, hogy a versenyben győztesek egy bizonyos számú egységnél többet nem kaphatnak.

Az ekképen szabályozott matematikai versenyvizsgák az egész vizsgarendszer átalakítását vonták maguk után még pedig nemcsak Cambridgeben, hanem Oxfordban és a többi angol egyetemeken is.

Az átalakulás azonban teljesen angol szellemben vagyis olyan formán ment végbe, hogy minden forradalmi újítástól tartózkodva, — az új vizsgarendszert az évszázadokon át fennállott régi vizsgarendszerből fejlesztették ki.

Nem törölték el tehát az egyetemnek a céhrendszerben gyökerező ősrégi fokozatait t. i. a baccalaureusi, a magisteri és a doktori fokozatokat, amint ezt a nagy francia forradalom

győztese, a senior wrangler belépett a terembe, hogy az avató alkancellár elé járuljon, — a termet betöltő hallgatók és a nagyközönség egy ősrégi diák dallal fogadták, amely így kezdődik: „See the conquering hero comes”. Midőn pedig a verseny második győztese, vagyis a „junior optime” lépett be a terembe, — a hallgatók egy fonálon lógó fakanalat eresztettek le a menyezetről, avatás alatt a fonalat elvágták s a „For he is a jolly good fellow” kezdetű dalt énekelték. Az avatást az egyetem alkancellárja végezte s a jelölt az alkancellár előtt térdre ereszkedve kapta meg a kitüntetést. V. ö. S. Satthianaddan M. A. Professor of Logic. Madras: Four years in an English University. 81. old.

¹⁹ U. o. 66. old.

államférfiai s a modern német és osztrák egyetemi típusok kiépítői tették; — hanem az ősi formákba új tartalmat öntöttek s ekképen érték el, hogy a világ összes egyetemei közül ma is az angol egyetemek állanak legközelebb a középkori egyetemekhez.

*

Oxford és Cambridge egyetemeinek a középkorban nagyszámban voltak olyan hallgatóik, akik 14-ik életévüket sem töltötték be.

Minthogy az angol középiskolák tanulóinak 80—85 %-a még ma is 16—17 éves korban hagyja abba a középiskolai tanulmányokat, — az angol egyetemekre még ma is nagyszámban iratkoznak be olyan 16—17 éves fiatalember, akik a continens egyetemein csak középiskolai tanulók lehetnének.

Igaz, hogy mindenkinek, aki az angol egyetemekre beiratkozik — felvételi vizsgát kell tennie; — de ennek tárgyai azonosak a középiskola VI. osztályának tárgyáival. Ez az oka, hogy a felvételi vizsgát mindenkinek elengedik, aki a középiskola hatodik osztályának elvégzéséről olyan bizonyítványt tud felmutatni, amely szerint 5 tárgyból s ezek sorában a latinból *credi-et*, vagyis dicséretes eredményt ért el. Az egyetemi hallgató ennek következtében az egyetemen töltött első két esztendője alatt voltaképen középiskolai tanulmányait folytatja.

Ezen egyetemre járó középiskolai hallgatók minden angol egyetemen két csoportra válnak szét.

Az egyikbe a hallgatóknak körülbelül egynegyed része, vagyis azok tartoznak, akik csak az angol *gentleman*hez illő nevelést akarják az egyetemen megszerezni s ép ezért megelégszenek azzal, hogy az alsóbb rendű közönséges vizsgákon épen, hogy átmenjenek s ezen az alapon egy alsóbb rendű *baccalaureus*i fokozatot kapjanak. — Ezek az ún. *passman*-ek.

A második csoport, vagyis a hallgatóknak körülbelül háromnegyed része nem elégszik meg azzal, hogy csak jó nevelésben részesüljön, hanem alaposabb tudományos kiképzésre is törekszik; — ezek vetik magukat alá a kitüntetéses fokozatokat eredményező magasabb rendű vizsgáknak, Cambridgeben a *tripos*oknak, Oxfordban és a többi egyetemeken a *honours* vizsgáknak.

A hallgatók e két csoportja részére külön tanfolyamokat s külön vizsgákat rendszeresítettek.

Az első csoportba tartozó hallgatók, vagyis az ú. n. passman-ek részére a collegiumok tanárai tartanak előadásokat s ebben a teljesen középiskolai színvonalú oktatásban az egyetemi tanárok egyáltalában részt sem vesznek. A hallgatók egy-egy csoportjának tanulmányi előmenetelét a collegiumok kinevezett tutorjai ellenőrzik olyanformán, hogy minden héten egy-egy essayt íratnak velük s azt felülbírálják.²⁰ A vizsgákra pedig az egyes hallgatókat az általuk fizetett külön magántutorok készítik elő.

A közönséges egyetemi hallgató abból a célból, hogy az alsóbb rendű baccalaureusi fokozatot megszerezze, — két vizsgának köteles magát alávetni, t. i. a második év végén egy közbeeső vizsgának s ez az ú. n. első — s a harmadik esetleg a negyedik év végén egy záróvizsgának, ez az ú. n. második nyilvános vizsga.

Az első nyilvános vizsga körülbelül a mi érettséginknek felel meg. Világosan kitűnik ez abból, hogy az egyetemek egész sorozata elengedi ezt a vizsgát azoknak, akik a középiskola hetedik és nyolcadik osztályát is elvégezték s a mi érettséginknek megfelelő középiskolai vizsgát is letették.²¹

A mi felfogásunk szerint tehát az angol egyetemek hallgatói csak a harmadik évfolyamtól kezdve tekinthetők a szó valódi értelmében vett egyetemi hallgatóknak. De mint ilyenek rendszerint csak egy, esetleg két évig hallgatnak a szó valódi értelmében vett egyetemi előadásokat, mert már a harmadik, esetleg a negyedik év végén jelentkezhetnek az ú. n. második nyilvános vizsgára. Ez a vizsga több tárgycsoportot ölel fel; — de lényegilegvéve a classikus műveltség tárgyaiból, a modern nyelvekből, logikából és matematikából annyi és olyan ismeretek megszerzését bizonyítja, mint amennyivel és amilyenekkel a német kilenc osztályú középiskolák érettségít tett tanulói rendelkeznek.

A közönséges egyetemi hallgató e vizsga sikeres letétele esetén a szabad művészetek baccalaureus-ává lesz; — s ha

²⁰ W. Dibélius i. m. II. k. 105. old. E. Barker: i. m. 38. old, A Flexner i. m. 276.

²¹ University Yearbook 1935. évf. 798. old.

azt akarja, hogy mint az egyetemi közgyűlés tagja, az egyetem kormányzásában részt vehessen, — további három esztendő elteltével minden vizsga nélkül elnyerheti a szabad művészetek magisteri címét, ha a megfelelő díjat az egyetem pénztárába befizette.

Ezen-tudományos szempontból teljesen értéktelen egyetemi fokozattal szemben, — a tudományos értékű baccalaureataust csak azok szerezhetik meg, akik mint magasabb rendű egyetemi hallgatók, vagyis mint honoursman-ek az ezen célból szervezett külön honours tanfolyamokat hallgatják s az írásbeli versenyvizsgán az elért egységek száma alapján a kitüntetéssel vizsgázók közé felvétetnek.

Jellemző, hogy az angol egyetemi oktatás reformja ezen magasabb rendű és tudományos értékű tanfolyamok és vizsgák rendszeresítése alakjában ment végbe; — s az egyetemi reform lényegében véve nem volt más, mint egy száz esztendőnél hosszabb időn át tartó küzdelem elsősorban és legfőképen a természettudósok részéről azért, hogy a matematika és a classikus műveltség tárgyai után az alkalmazott természettudományok tárgyaiból, később a hazai angol jogból s számos más gyakorlati vonatkozású egyéb tárgyból is kitüntetéses versenyvizsgákat lehessen tenni s tudományos színvonalú baccalaureatust lehessen adományozni.

Ezen több mint száz esztendeig tartó küzdelemnek az lett az eredménye, hogy az egyetemnek egész elődó- és vizsgázató tevékenysége ketté vált, — s jelenleg Oxfordban 11, Cambridgeban 14, Londonban pedig 47 tárgycsoportból — Oxfordban pl. a matematikából, a természettudományokból, a jogtudományból, újkori történelemből, teológiából, a keleti nyelvekből, az angol nyelvből és irodalomból, a modern nyelvekből, a földrajzból stb. lehet közönséges és magasabb rendű tanfolyamokat hallgatni és közönséges vagy tudományos Baccalaureusi fokozatot szerezni.

Az, aki a középiskola nyolcadik osztályának elvégzése után a második középiskolai vizsgát — mondjuk a nagy érettségít is letette, — már az egyetemre való beiratkozáskor megszerzi a jogot arra, hogy szabad tetszése szerint kiválasztott egy vagy esetleg két honour tanfolyamot

hallgasson s a beiktatástól számított harmadik, esetleg negyedik év végén kitüntetéses vizsgára jelentkezék. A többiek ezt a jogot csak akkor szerzik meg, ha az első nyilvános egyetemi vizsgát letették.

A honour vizsga 5—6 napig tart s a vizsga sikere esetén a jelöltek ötféle tudományos baccalaureatust szerezhhetnek, t. i. megszerezhetik a szabad művészetek, a teológia, jog, orvostudományok és a zeneművészet tudományos baccalaureátusi fokozatát. S mivel minden honours vizsga írásbeli versenyvizsga gyanánt van megszervezve, — azokat a jelölteket, akik az egységek minimális számát elérték, — egységeik számának sorrendjében rangsorozzák s felveszik az I., II., III. vagy IV. osztályú kitüntetéssel vizsgázottak névjegyzékébe. Ennek a rangsorozásnak oly nagy jelentőséget tulajdonítanak, hogy a nagy államférfiak, írók, vagy tudósok életrajzaikban rendszerint megemlékeznek arról is, melyik egyetemnek melyik collegiumán végeztek s milyen, t. i. I. vagy II. osztályú kitüntetést kaptak?

Azok már most, akik a tudományos értékű baccalaureusi fokozatot megszerezték, — ezzel egyetemi tanulmányaikat rendszerint be is fejezik.

További egyetemi tanulmányokra a hallgatóknak csak egy nagyon kis töredéke, az összes hallgatóságnak alig 5 %-a vállalkozik. Az ötvenezer főnyi hallgatóságnak ezen 2500 hallgatót számláló jelentéktelen kis töredéke felel meg a mi egyetemünk II., III. és IV. éves hallgatóinak. De csak az életkor szempontjából! Egyébként ez a töredék egy külön egyetemi hallgatói typust alkot t. i. a post graduate work-re, az első egyetemi fokozat megszerzése után is további ú. n. kutató munkára vállalkozó hallgatónak az advanced vagy research studentnek typusát.

Az egyetemi ifjúságnak ez a színe-java, a jövődönék ez a szellemi aristokraciája azonban az ő nagy többségében nem a classikus, hanem a természettudományi tárgyak hallgatóiból kerül ki; — s ennek két az angol egyetemekre rendkívül jellemző oka van.

Az egyik ok az, hogy az angol egyetemek classicus fakultásain a némét szemináriumokhoz hasonló intézmények még nincsenek, illetve csak csirájukban vannak meg; — a modern

fakultásokon ellenben nagyszerűen berendezett laboratóriumok vannak, — s ép ezért a kutatás és továbbképzés lehetősége az utóbbi fakultásokon sokkal nagyobb.²²

A másik ok a német ipar óriási nagyarányú versenyében, a világpiacon való hegemoniáért folytatott küzdelemben s az angol nagyipar vezéreinek gondolkozásában rejlik. Az angol nagyipari vállalatok u.-is, mielőtt valakit egyetemi végzettséget kívánó állásra szerződtetnének, — az angol nagyipar versenyképességének fokozása érdekében igen gyakran kikötik, hogy az illető folytassa az ő egyetemi tanulmányait, végezzen kutató munkát s szerezzen a tudományos baccalaureatusnál magasabb egyetemi fokozatot.

A magasabb gradust t. i. az oxfordi és cambridgei egyetemeken a humanista és a természettudományi baccalaureatust, a többi egyetemeken pedig a magisteri fokozatot három éven át tartó kutató munka alapján egy tudományos értékű dissertatio s néhol még külön versenyvizsga alapján lehet megszerezni. De csak z á r o s határidő alatt! Ez azt jelenti, hogy a vizsgákat ad infinitum megkísérelni nem lehet. Az tehát, aki első beiratkozásától számítva bizonyos számú trimeszter után a magasabb tudományos gradust elérni nem tudja, — kénytelen tanulmányait abbahagyni.²³

Jellemző az angolok conservatív gondolkozására, hogy egészen a legújabb időkig — Oxfordban pl. 1900-ig — a legmagasabb gradust t. i. a doktori fokozatot csak a régi három magasabb rendű fakultás t. i. a teológiai, a jogi és az orvosi karok osztogathatták. 1900-ig tehát ebből a szempontból a filozófiai s a matematikai természettudományi fakultások formailag ép oly alsóbb rendű karok voltak, mint a középkorban. Oxfordban csak 1900-ban honosították meg a humanista és a természettudományi s csak 1919-ben a filozófiai doktori fokozatot, utóbbit egyszerre az összes angol egyetemeken.

E különféle új doktori gradusokat épúgy mint az ősrégiakat csak a megelőző tudományos fokozatok elérése után nagyobb szabású tudományos munkásság alapján s hosszabb idő

²² E. Barker: i. m. 24. old.

²³ „No one is admitted to a place in the Classlists, who has exceeded a certain number of term reckoned from matriculation“. Univ. Yearbook 1935. évf. 243—244. old.

elteltével lehet megszerezni, az orvosi doktorátust pl. a beiratkozástól számított 10 esztendő eltelte után. Ez az oka, hogy 1—1 egyetemen évente csak nagyon kevés — a manchesteri egyetem pl. évente átlag csak 3—4 jelöltet avatnak doktorrá.²⁴

A tudományos értékű összes egyetemi fokozatok megszerzésének — tehát a tudományos baccalaureatustól kezdve fel a doktori fokozatig — van egy olyan közös feltétele, aminek igazolását csak Oxford és Cambridge követelik meg, — a modern egyetemek nem.

Oxfordban és Cambridgeben u.-is bármiféle tudományos értékű akár baccalaureusi akár doktori fokozatot csak az nyerhet el, aki a collegiumok egyikének anyakönyvi kivonatával igazolja, hogy Oxfordban pl. a baccalaureusi fokozat megszerzése előtt 9 triemeszteren át — a filozófiai doktorátus megszerzése előtt pedig legalább 20 triemeszteren át az egyetem székhelyén vagy egy collegiumban, vagy egy az egyetem által engedélyezett magánlakásban lakott.²⁵

Ellentétben tehát a londoni s a többi modern egyetemekkel — a két régi egyetemen papiros hallgatók tudományos értékű gradust nem szerezhetnek.

Minthogy a vizsgáztatás nemcsak a londoni mamut egyetemen, hanem a többi egyetemeken is nagy munkaterhet róna a professzorokra, — az angol vizsgarendszer az alsóbb rendű egyetemi tanárok egész hierarchiáját szervezi meg abból a célból, hogy a hierarchia élén álló egyetemi professzorokat — mégpedig a szellemtudományok professzorait is — az előadás és vizsgáztatás munkája alól lehetőleg mentesítse. Bizonyos kategóriákat nem is számítva, — az összes egyetemnek 750 egyetemi professzora oldalán 315 tanár, 1050 előadó és 755 segéd előadó működik, akiknek a nyugdíjba is beszámítható évi fizetése a versenyvizsga alapján alkalmazott kezdő tanerőknél t. i. a segéd előadóknál évi 7750 P-vel kezdődik s az előadóknál 11.500, a tanároknál pedig 15.750 pengőre emelkedik.²⁶

²⁴ A. Flexner i. m. 254. old. University Yearbook 12., 244., 245. old.

²⁵ Cambridgeben elég, ha minden egyes trimesternek csak a $\frac{3}{4}$ részét tölti el Cambridgeben.

²⁶ V. ö. E. Barker: i. m. 22—26., 38. W. Dibelius i. m. II. k. 110—129., 260. A Flexner i. m. 268—277. J. B. Mullinger: A History of the University

A fentebb előadottakból világosan kitűnnek az angol vizsgarendszer legfőbb jellemvonásai, amelyeket a következőkben foglalok össze.

1. Angliában a középiskolai és az egyetemi vizsgáztatás épügy egymásba fonódnak ma is, mint a hogy más államokban a középkorban fonódtak össze.

2. A XVIII. század visszaélései következtében szinte kirhatatlanná vált az átlag angolnak az a téves felfogása, hogy az élőszóval való vizsgáztatás soha elfogulatlan nem lehet, mert a vizsga eredményében mindig kifejezésre jut az a kedvező vagy kedvezőtlen hatás, amelyet a censorban a vizsgázó jelölt egyénisége idéz elő. Ez az oka, hogy a tudományos értékű gradusoknál a szóbeli vizsgáztatás csak ritka kivételkép fordul elő s szabály az írásbeli vizsga, mint amely egyedül képes biztosítani a censorok pártatlanságát.

3. A vizsgáztatás rendszere a hallgatók egyéniségéhez alkalmazkodik; azt tehát, aki nem érez magában képességet arra, hogy tudományos értékű fokozatot szerezzen, — közönséges egyetemi fokozat megszerzésére jogosítja s ezzel az oktatást és a vizsgáztatást egyaránt bifurkálja.

4. A tudományos színvonalon álló írásbeli vizsga sohasem közönséges, hanem mindig rangsort megállapító versenyzővizsga. A vizsgáztatásnak ezen módja ellen paedagogiai szempontból nagyon sok és súlyos kifogást lehet felhozni, mert a jelöltek kiméletesen törtetésre neveli; — de egy bizonyos: feltétlenül emeli a vizsga színvonalát azért, mert a színvonal nem a censorok enyhességétől vagy szigorúságától, hanem a versenyzőkbe belenevelt ambíciótól függ.

5. Az angol vizsgarendszer a középkori egyetemi fokozatokhoz kapcsolódik, s minden fokozatnak egy külön vizsga, sőt némely esetekben több részre széttagolható vizsga felel meg.

6. Az angol egyetemi professzor — addig míg az írásbeli versenyzővizsgákat meg nem honosították — a vizsgáztatásban egyáltalán részt sem vett. S a vizsgáztatással járó munka ma

of Cambridge 51—88., 101. G. C. Brodrick: A History of the University of Oxford 80., 81., 102—114., 124., 156., 164., 174., 189—205. S. Sathiamaddan i. m. 50—66. old. Die Universitäts ideale der Kulturvölker herausgegeben von Reinhold Schairer und C. Hoffmann 31—36. old.

sem ró reá elviselhetetlen terheket, mert az angol vizsgarendszer a megfelelő alsóbb rendű egyetemi tanári kar útján gondoskodik arról, hogy a professzor ne vizsgáztató gép legyen, hanem élhessen az ő tulajdonképeni és legfőbb hivatásának: a kutató és alkotó tudományos munkásságnak. De gondoskodik természetesen megfelelő magas fizetésről is, hogy a professzor sportulaszerű mellékjövedelmének túlnyomó nagyrésztét átengedhesse az egyetemi tanári hierarchia alsóbb fokán álló tanároknak.

Az imént felsorolt jellemvonásokkal vetekszik fontosságban az angol vizsgarendszernek az a sajátossága, hogy akár kitüntetéssel, akár kitüntetés nélkül lett valaki baccalaureus-szá s akár megszerezte a magasabb egyetemi fokozatokat, akár nem, — egyetemi diplomái alapján — az orvosi pályától eltekintve — semmiféle életpályára a gyakorlati képesítést el nem nyerte. Ebből szükségképen következik, hogy az angol rendszer a főiskolai oktatást és szelekciót kénytelen bifurkálni: s az elméleti képesítést adó egyetemeken kívül gyakorlati főiskolákat s az egyetemi szelekción kívül a gyakorlati pályákra előkészítő szelekciót kénytelen szervezni.

Az angol jog az utóbbi fajta szelekció szabályozásakor a különböző életpályákon működőket négy csoportba osztja be: az elsőbe az általános közigazgatás tisztviselői s a közigazgatás specialistái, — a másodikba a középiskolák tanárai, a harmadikba a lelkészek s a negyedikbe az ügyvédek és bírák tartoznak.

Az általános közigazgatás tisztviselőitől az angol jog semmiféle formális képesítést nem kíván, s állásaikat, olyan ú. n. nyílt versenyvizsgák útján tölteti be, amely vizsgákon, mint versenyző mindenki részt vehet, aki az állampolgárságra, a korra, a kifogástalan erkölcsi magaviseletre vonatkozó feltételeknek eleget tesz stb. Azoktól ellenben, akik a közigazgatás szakértői gyanánt óhajtanak szerepelni, — pl. a jogászoktól, az orvosoktól, a mérnököktől, a geologusoktól, stb. az angol jog is megkívánja, hogy a megfelelő diplomát fel tudják mutatni; — de az alkalmazáshoz a pusztá diploma rendszerint nem elegendő; s a pályázók rendszerint egy ú. n. zárt versenyvizsgának kötelesek magukat alávetni.

Ami a második csoportot illeti, a középiskolai tanári állásokra pályázó jelölteknek a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, illetve a matematika természettudományi tárgyak valamelyikéből kell megszerezniök a kitüntetéses baccalauratust. Azokat azonban, akik 3 évfolyam hallgatása után ezt a honour degree-t elnyerték; — egyetemi fokozatuk alapján középiskolai tanárokká kinevezni nem lehet; — a kinevezéshez szükséges annak az igazolása is, hogy a baccalaureusi vizsgán elért eredmények száma alapján ösztöndíjakat kaptak; — mint ösztöndíjasok egy évig az egyetem tanárképző intézetében működtek; — s ott a gyakorlati képzésről szóló diplomát elnyerték.²⁷

Ami a harmadik csoportot illeti, hiába szerzi meg valaki a theologiai doktori fokozatot, — ezen az alapon, mint lelkész alkalmazni nem lehet. A lelkész gyanánt való alkalmazásához szükséges, hogy egy külön gyakorlati vizsgának vesse magát alá, egy az illetékes püspök által kinevezett bizottság előtt.

Végül ami a negyedik csoportot illeti, előre kell bocsátanom, hogy az angol bírakat a barristerek vagyis azon az ügyvédek közül nevezik ki, akik a bíróságok előtt mint a peres felek szószólói szerepelnek. A bírói kar tehát kettős szelekció eredményeképp jön létre; — először kiválogatják azokat, akik a magasabb rendű jogi tudást kívánó barristeri pályára alkalmasak s azután válogatják ki a barristeri pályán kitűnt idősebb és tekintélyesebb ügyvédek közül a bírakat. Ép ezért az utóbbiak szelekciójára vonatkozó szabályokat mellőzve, — csakis az ügyvédi kar tagjainak kiválogatását kell ismertetnem.

Az igazságszolgáltatás központosítása következtében — a bagatell ügyektől eltekintve — eredetileg minden polgári és büntető jogvita felett a Londonban székelő rendes bíróságok döntöttek. Ezen végletekig vitt központosításra kell visszavezetnünk, hogy a bíróságok előtt élőszóval tárgyaló ügyvédek egytől-egyig a rendes bíróságok székhelyén, t. i. Londonban voltak kénytelenek lakni. Minthogy a felekkel tárgyaló ügyvédeknek ez a kényszerhelyzet nem forgott fenn, — az igazságszolgáltatás központosítása azzal az eredménnyel járt, hogy az angol ügyvédi kar már évszázadokkal ezelőtt két egymástól lényege-

²⁷ A tanárképzés reformjának hatása alatt 1926—27-ben a graduált középiskolai tanárok arányszáma az összes tanárok összlétszámának 80 %-ára emelkedett. Enc. Britt. VIII. 942. old.

sén különböző kategóriára t. i. solicitorokra és barristerekre vált szét. A felek minden ügyes-bajos dolgukban a solicitorokhoz fordultak; velük iparkodtak tisztázni az ügyvédi tiszteletdíj kérdését; s ha ebben megegyeztek, őt bízták meg, hogy a békés megegyezés, vagy esetleg a per érdekében szükséges lépéseket tegye; — mint a felek megbízottja a solicitor gyűjtötte össze a tényállás tisztázásához szükséges adatokat; — ő szedte össze a bizonyítékokat; — ő látta el a békés megegyezés, illetve a per megnyerése érdekében mindazon functiokat, amelyek nem a barrister hatáskörébe tartoztak; — s ha az eljárás befejeződött, ő érvényesítette a felekkel szemben az ügyvédi költségekre vonatkozó igényeket.

A solicitorral mint üzletemberrel ellentétben a barrister mint jogtudós a magasabb rendű ügyvédi functiokat látta el. Mint ilyen a felekkel nem érintkezhetett; — tőlük semmiféle honoráriumot nem követelhetett s el nem fogadhatott; — ő csak a solicitorral volt jogviszonyban; — ettől kapta tiszteletdíját s ennek a felkérése alapján adott az ügyre vonatkozólag jogi véleményt, illetve tanácsot s ennek az információi alapján adta elő és védelmezte a fél álláspontját a bíróságok előtti tárgyalások alkalmával, mint a fél szószólója.

Bár újabban az angol törvényhozás is decentralizálta az igazságszolgáltatást s minden grófság székhelyén grófsági törvényszékeket szervezett, — az ügyvédi kar fenntebb jellemzett bifurcatioja továbbra is fennmaradt s a solicitor és a barrister szerepe az igazságszolgáltatás terén ma is ugyanaz, mint volt évszázadokkal ezelőtt. Mi sem természetesebb tehát, minthogy a szelekció szabályai is mások a solicitorokra s mások a barristerekre vonatkozólag.

Az angol jog 1836-ig a szollicitortól semmiféle szaktudást nem kívánt s mindenki lehetett szollicitor, aki a szükséges jogi ismereteket gyakorlat útján elsajátította. 1836 óta követelnek a szollicitortól szakképzettséget s a szelekció jelenleg a következő szabályok szerint megy végbe. Aki a szollicitári pályára akar lépni, — az angol Law Society által kiküldött vizsgabizottságok valamelyike előtt egy ú. n. előzetes vizsgát²⁸ tartozik letenni abból a célból, hogy igazolja a jövőendő pályáján szükséges

²⁸ Elengedik annak, aki egyetemi felvételi vizsgát tett.

általános műveltséget. Ha ezt a vizsgát letette, akkor egy szollicitornál tartozik magát mint ügyvédjelölt bejegyeztetni. Őt esztendőn át tartozik állandóan ugyanazon szolcitor irodájában gyakorlatot folytatni. Az irodába való felvételért 6400 pengő, — az öt éven át tartó gyakorlati kiképzésért pedig 13,600 P tiszteletdíj jár a jelölt részéről a principálisnak úgy, hogy a gyakorlat összesen 20,000 P-be kerül. A gyakorlati idő fele részének eltelte után egy közbeeső,²⁹ — az öt évi gyakorlat befejezése után pedig egy záróvizsgát kell a jelöltnek letennie úgy, hogy a jelölt összesen négyszeres szelekción esik át: t. i. háromszor kell vizsgáznia s ezenfelül anyagilag olyan helyzetben kell lennie, hogy e gyakorlati kiképzéshez szükséges 20,000 P-t előteremthesse.

Míg e szollicitárnál, mint üzletembernél a vagyoni qualificationnak van a legnagyobb jelentősége, — addig a barristernél, mint jogtudósnál a magasabb rendű jogi tudás és a személye iránti bizalom szerepelnek a legfontosabb kellékek gyanánt. A jogi tudást a barristerek évszázadokon át a londoni ügyvédek négy céhe t. i. a londoni ügyvédi kamarák útján szerezték meg; — s mivel ezek a barristerek kiképzése érdekében valóságos jogi főiskolákat tartottak fenn, — a jogi oktatásnak két egymással párhuzamosan működő szervezete alakult ki, egyrészt az egyetemek s másrészt az ügyvédi kamarák jogi főiskolái alakjában. A XVIII. század végefelé azonban a jogi oktatás az egyetemeken és a kamarákban egyaránt lehanyatlott s 1800-tól 1852-ig Angliában jogásképzés tulajdonképen nem volt. 1852-ben a londoni négy ügyvédi kamara egy 20 tagból álló közös bizottságot szervezett s ez gondoskodik jelenleg is egyrészt a jogi tárgyak előadásáról s másrészt a barrister jelöltek vizsgáztatásáról.

Ahhoz már most, hogy valaki a barristeri pályára léphessen, — a jelenleg érvényben levő szabályok szerint — két barrister ajánlása van szükség. Ha a jelölt ezt az ajánlást megtudta szerezni, — akkor egy ú. n. felvételi vizsgára³⁰ jelentkez-

²⁹ A közbeeső vizsgán a jogi tárgyakból való vizsgát az egyetemek jogász graduáltjainak elengedik, — a könyviteli részből ezeknek is vizsgázniuk kell.

³⁰ A felvételi vizsgát elengedik, ha a jelölt egyetemi fokozatra jogosító vizsgabizonyítványt tud felmutatni.

hetik, amelyen azonban nem jogi tárgyakkól, hanem az általános műveltséget igazoló tárgyakkól kell vizsgáznia.

A vizsga sikeres letétele azonban nem biztosítja a folyamodót arról, hogy az ügyvédi kamarába, mint hallgatót felveszik; a felvétel felett a választmány dönt — még pedig a vizsga sikeres letétele esetén is — legjobb belátása szerint. Ha a felvétel megszavazták, — akkor három évig kell, hogy a kamara névjegyzékében mint a kamara bejegyzett hallgatója szerepeljen.

Hogy ezen három esztendő alatt a szükséges jogi ismereteket miképpen szerzi meg, — ez teljesen tőle függ. A kamarák u.-is mindössze egyetlen egy formális ellenőrzést gyakorolnak; — t. i. mivel valamikor évszázadokkal ezelőtt a barristerek összejövelelén ebéd után szokták megbeszélni az érdekesebb jogeseteket, — a kamarák ma is megkövetelik a hallgatók gyánánt felvett barristerjelöltektől, hogy három éven át minden negyedévben 6, összesen tehát 72 ebéden való részvételüket igazolják.³¹ Minthogy ezen rég elavult ellenőrzéstől eltekintve, semmiféle egyéb ellenőrzés nincs, — a jövődő barrister tesszése és legjobb belátása szerint az ügyvédi kamarák közös tanfolyamait hallgatja; — hallgathat jogi tárgyakat az egyetemen; — vagy olvashat periratokat, illetve praktizálhat valamelyik barrister ügyvédi irodában stb. A fontos csak az, hogy a római jogból, az alkotmányjogból, a büntetőjogból, az angol magánjogból, a jogtörténelemből s az angol méltányossági jogból az ügyvédi vizsgát, amely két részben tehető le s túlnyomóan írásbeli, — letegye.

A jelölteket az általuk elért egységek száma szerint rangsorozzák s az I. osztályba sorozottak kitüntetéses, vagyis honours bizonyítványt kapnak. De a legfényesebb siker sem biztosíthatja azt, hogy a vizsga letevőjét ügyvédi gyakorlatra fogják bocsátani. Ehhez ismét két barrister ajánlására s a választmány kedvező döntésére van szükség. Ha a jelölt nem tudja a szükséges ajánlást megszerezni, vagy ha a választmány nem hajlandó őt gyakorlatra bocsátani, — akkor hiába van ügyvédi diplomája, gyakorlatot nem folytathat.³²

Minthogy az ügyvédi pályára való lépés a vizsgák sikeres

³¹ Egyetemi hallgatóknál elég, ha 36 ebéden vettek részt.

³² H. B. Gerland: Die englische Gerichts verfassung 900—906., 934—936. old.

letételétől s a már gyakorló ügyvédek jóindulatától és bizalmától függ, — az ügyvédi szelekció lényegileg véve nem más, mint az ügyvédi kamaráknak vizsgákkal combinált önkiegészítése, vagyis cooptatioja.

Mi sem természetesebb, minthogy az egyetemek — amióta jogi karaikat kiépítették, — az ügyvédi szelekciónak ezen rég elavult rendszerét elítélik. S minthogy az ügyvédi és bírói szelekció continentalis rendszereit ismerik, — olyan reformokat sürgetnek, amelyek szerint az ügyvédek számára is az egyetemeken letett vizsgák adnák meg az elméleti képesítést s ezután menne végbe a megfelelő gyakorlati idő elteltével a gyakorlati szelekció ugyanúgy, mint a continens államaiban. S e reformtörekvések teljesen indokoltak. A gyakorlati irányú ügyvédképzés u.-is szükségképen a jogesetek tanulmányozására fekteti a súlyt s az esetjog kultúzára vezet. Az esetjog tanítása útján pedig lehet nevelni kiváló specialistákat, de nem lehet nevelni széles látókörű, mert általános jogi műveltséggel rendelkező ügyvédek és bírakat. De bármily súlyos érveket hoznak fel az egyetemek az ügyvéd- és bíróképzés elméleti megalapozása mellett, — az ügyvédi kamarák a szelekció eddigi rendszeréhez ragaszkodnak s minden reformot megakadályoznak. Szerintük u.-is az ügyvédnek gyakorlati jogásznak kell lennie s ép ezért az ügyvédi pályára az egyetemek jogtanárai mint elméleti emberek nem, hanem csak azok képesíthetnek, akik az ügyvédi pályát mint gyakorló ügyvédek a legalaposabban ismerik.³³

Az egyetemi szelekció francia rendszere.

Az egyetemi oktatás a XVIII. század folyamán valamint Angliában, ugyanúgy Franciaországban is lehanyatlott s a tudomány nem az egyetemeken, hanem azokon kívül s a nagy francia forradalom államférfiainak meggyőződése szerint az egyetemek ellenére fejlődött.

A nagy francia forradalom részint ezért, részint politikai okokból az összes francia egyetemeket eltörölte s a reformok egész sorozatát léptette életbe abból a célból, hogy a közoktatást új alapokra fektesse. A forradalom kísérletezései után

³³ Enc. brit. Legal Education. University Yearbook 1935. évf. 760—761 old.

Napoleon reformálta a közoktatást olyan formán, hogy annak minden intézményét egy egységes szervezetté t. i. az elemi-, a közép- és a főiskolákat egyaránt felölelő „császári egyetemmé” foglalta össze. Az összefoglalásnak az volt a célja, hogy a közoktatásügy minden intézménye politikai eszköz gyanánt legyen felhasználható a központi hatalom részéről.

Ez a végletekig vitt központosítás s az ebből származó állami felügyelet a császári egyetem fakultásain újból hanyatlást idézett elő, mégpedig ugyanolyan hanyatlást, mint a politikai rendeltetés Oxfordban és Cambridgeben. Az újjászületést s a mai egyetemek kialakulását egy nagy nemzeti katasztrófára kell visszavezetnünk. A második császárság bukásának okait keresve, az a meggyőződés alakult ki, hogy az 1870-iki háborút nem a porosz hadsereg, hanem a porosz közoktatás intézményei nyerték meg. Megindult tehát a közoktatás reformja, amelyet 1885-ben, 1889-ben és 1896-ban az egyetemi reform tetőzött be. Az egyetemi reformot az újjászületett francia fakultások Fichtejének Louis Liardnak elgondolása szerint valósították meg. Ehhezképest 1896-ban az „egyetem”-nek napoleoni felfogásával szakítottak, s a végletekig vitt centralizációt megszüntették; — a császári egyetemet feloszlatták; — az egy-egy város területén működő tudománykarokat német mintára egy-egy külön egyetemmé foglalták össze; s a 17 állami egyetem mellett lehetővé tették 8 szabad egyetem alapítását. Azt a kettős rendeltetést azonban, amelyet Napoleon tűzött a fakultások elé t. i. a tudományok művelését és terjesztését, valamint a gyakorlati pályákra való előkészítést, — továbbra is fenntartották. S az állami egyetemeknek ez a kettős rendeltetése az egyik oka annak, hogy az egyetemi szelekció francia rendszere sokkal bonyolultabb, mint az angol rendszer.³⁴ De van ennek egy másik oka is, s ezt is az egyetemi szelekció napoleoni reformjára kell visszavezetnünk. A nagy francia forradalom u.-is az ancien regime valamennyi egyetemi vizsgáját és az összes egyetemi fokozatokat eltörölte s a közönséges vizsgákat, amelyek tág teret nyitottak a protectio számára s következésképp a felsőbb társadalmi rétegeknek kedveztek, — a protekciót lehetetlenné tevő versenyzésekkel helyettesítette. Napoleon a francia közoktatás végleges reformja

³⁴ Dr. P. Frieden: Das französische Bildungswesen 90. old.

alkalmával a régi egyetemi fokozatokat az összes régi értelemben vett vizsgákkal együtt visszaállította s a demokratikus szellemű versenyvizsgákat az egyetemeken kizárólag az ösztöndíjak, jutalmak és kitüntetések osztogatásának céljaira tartotta fenn, egyébként azonban eltörölte. Az ú. n. „nagy iskolák” ellenben a versenyvizsgák rendszerét érintetlenül hagyta. A napoleoni reformnak a nagyiskolák szelekciójára vonatkozó része jelenleg is érvényben van s változás mindössze annyiban állott be, amennyiben legújabbán az egyetemek is kísérleteznek a versenyvizsgák útján való szelekció kiterjesztésével. Mind több és több egyetemi kutató intézet helyezkedik u.-is arra az álláspontra, hogy kutató munkára csak azokat bocsátja, akik a felvételi versenyvizsgán az egységek legnagyobb számát érték el.

Ha ezekután az ösztöndíjakkal, jutalmakkal és kitüntetésekkel kapcsolatos versenyvizsgáktól s a kutató intézetek felvételi vizsgáitól eltekintek, — akkor meg kell állapítanom, hogy a francia főiskolák vizsgarendszere két egymástól lényegesen különböző részre válik szét; — t. i. egyrészt az egyetemek vizsgarendszerére, amely közönséges vizsgákból, — s másrészt a nagyiskolák vizsgarendszerére, amely versenyvizsgákból tevődik össze.

Az egyetemeken a közönséges vizsgák oly nagy számban fordulnak elő és oly sokfélék, hogy az orvosi és a gyógyszerészeti karok szelekcióját túlságosan bonyolult voltuk miatt nem is ismertetem s a francia rendszer jellemzése céljából mindössze a többi három kar vizsgarendszerét vázolom.

a) A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karok a megfelelő zárt tanfolyamok³⁵ elvégzése alapján kétféle licenciatust osztogatnak. Ezek közül az egyik a doktorátus megszerzése szempontjából fontos s ezt nevezik szabad-, a másik a lyceumokon való tanítás szempontjából fontos s ezt nevezik tanári licenciatusnak. Mindkettőt előre meghatározott számú főiskolai bizonyítványok alapján adják. Ami már most a szabad licenciatust illeti, — minden egyes bölcsészeti kar közzé-

³⁵ A nyilvános tanfolyamok előadásait mindenki hallgathatja; — a zárt tanfolyamok előadásait csak azok, a kiket a baccalaureatusi bizonyítvány vagy ezzel egyenértékű egyéb bizonyítványok alapján a tanfolyam hallgatói közé felvettek.

teszi azon bizonyítványok jegyzékét, amelyek közül a jelölt szabadon választhatja ki az általa megszerezni kívánt bizonyítványokat. A párisi egyetem bölcsészeti karán pl. 1930/31-ben 160 ilyen „certificat” közül lehetett választani. A szabad licenciatús megszerzése érdekében minden jelöltnek négy bizonyítványt kell felmutatnia. E négy bizonyítvány közül egy bizonyítványt idegen karon vagy főiskolán szerzett bizonyítvánnyal, pl. jogtudományi licenciatussal lehet pótolni; — a többi három bizonyítványt illetőleg szabály, hogy ezeknek nem szabad egymással összeférhetetlennek lenniök. Ez azt jelenti, hogy ha az egyik bizonyítvány a szociológiából letett vizsga eredményét bizonyítja, akkor a másik bizonyítvány tárgya gyanánt „a szociológia és az erkölcs” című problema nem szerepelhet.

Ha nem szabad, — hanem tanári licenciatús megszerzéséről van szó, — akkor a jelölt nem választhat szabadon a bizonyítványok között; — hanem négy bizonyítvány-csoport t. i. a bölcsészeti, az irodalmi, a történelmi és a nyelvészeti bizonyítvány-csoport között kell választania. Egy-egy bizonyítvány-csoport négy- vagy öt bizonyítványt foglal magában. — A történelmi csoport pl. 1. az ókori, — 2. a középkori, — 3. az újkori és legújabbkori történelemre, — 4. a földrajzra — és 5. a klasszikus irodalmi tanulmányokra vonatkozó összesen tehát öt bizonyítványt; — a filozófiai csoport 1. a filozofia általános történelmére, — 2. a pszichológiára, — 3. a logikára és az általános filozófiára, — 4. a szociológiára és az erkölcstanra s 5. a klasszikus irodalmi tanulmányokra vonatkozó összesen tehát szintén öt bizonyítványt foglal magában.

Miután rámutattam arra a különbségre, amely a kétféle licenciatús között a vizsgák tárgyainak kiválasztása szempontjából fennáll, — a vizsgákat illetőleg két jellemző szabályt kell kiemelnem. Ezek közül az egyik akképen hangzik, hogy a vizsgáztatást mindig egy olyan legalább is három professzorból álló bizottság eszközli, amely bizottságnak a szóbeli vizsga alatt állandóan együtt kell maradnia. A másik szabály szerint akár szabad- akár tanári licenciatusról legyen szó, — minden egyes bizonyítvány megszerzéséhez kétféle t. i. egy esetleg két írásbeli és egy esetleg két szóbeli vizsga letételére van szükség. Tegyük fel pl., hogy valaki tanári licenciatust akar elnyerni a filozófiai bizonyítvány-csoport

alapján. Ez esetben a filozófiai csoport öt bizonyítványa közül az első bizonyítvány megszerzése érdekében 1. fel kell dolgoznia egy az általános filozófia történelméből kiválasztott témát, s 2. le kell fordítania és commentárral kell ellátnia a programban felsorolt szerzők munkáiból egy általa szabadon választott latin vagy görög szöveget. E két írásbeli vizsga letétele után a szóbeli vizsgán két filozófiai munkából vett szöveget kell megmagyaráznia, mégpedig két különböző nyelven, s e két nyelv közül az egyiknek idegen élőnyelvnek kell lennie. A többi tárgyból egy vagy két írásbeli s ugyancsak egy vagy két szóbeli vizsgának letétele kötelező. Ha a jelölt a filozófiai csoport bizonyítványai közül négy bizonyítványt már megszerzett, — akkor az ötödik bizonyítvány megszerzésekor egy idegen élőnyelvből külön szóbeli vizsgát tartozik letenni. Vagyis a filozófiai bizonyítványcsoport megszerzése összesen 7 írásbeli és 11 szóbeli vizsga sikeres letételét követeli meg. Az osztályozás 0-tól 20-ig terjedő számokkal történik; a minimális egységszám, amelyet ezen 18 vizsga mindegyikén okvetlenül el kell érnie annak, akinek részére a megfelelő bizonyítványt kiadják, — 10-ben van megállapítva; — 14, 16 illetve 18 egység elérése esetén a jelölt „elég jó“, „jó“ és „nagyon jó“ osztályzatot kap.

Az egyetemek bölcsészeti karai a szabad- és a tanári licenciatuson kívül még négyféle diplomát adnak, t. i. kétféle *diplôme d'études supérieures*-t, vagyis főiskolai diplomát s kétféle doktorátust.

Ehhez képest a licenciatus céljait szolgáló szelekciókon kívül még négyféle egyetemi szelekció van.

Az a jelölt t. i., aki az ú. n. *agrégation*okon vagyis a *lyceumi tanári*, vagy *tanárnői* versenyvizsgákon részt akar venni, — nem elégedhetik meg a tanári licenciatussal, hanem egy ú. n. főiskolai diplomát tartozik szerezni. Ebből a célból professzorának irányítása mellett egy disszertációt tartozik a tanév folyamán kidolgozni s azután egy külön szóbeli vizsgának tartozik magát alávetni. Ezen önálló kutatást feltételező főiskolai diplomán kívül van egy ugyanilyen természetű főiskolai diploma külföldiek részére, amelynek a megszerzése szintén disszertációt és annak

szóbeli megvédelmezését tétellezi fel. Ez a diploma azonban nem az állami, hanem az ú. n. egyetemi diplomák közé tartozik, amelyek mint látni fogjuk semmiféle jogot vagy képesítést a diploma megszerzője számára nem biztosítanak.

A legmagasabb egyetemi fokozatnak t. i. a doktorátusnak ép úgy két változata van, mint a főiskolai diplomának. Az állami doktorátus, vagyis a doctorat és lettres — megszerzése érdekében a jelöltnek két tudományos dolgoztot kell elkészítenie olyan tárgyból és olyan tervezet alapján, amelyet a kar előzetesen jóváhagyott. E két dolgozat közül az első francia nyelven, — a másodikat a jelölt tetszése szerint vagy francia nyelven, vagy a classikus nyelvek valamelyikén — vagy pedig a fakultáson tanított élőnyelven kell megírni. Mindkét dolgozatnak nélkülözhetetlen kelléke, hogy eredetisége vitán felül álljon s önálló tudományos kutatás eredményeképp jöjjön létre. A dolgozatokat a szaktanárok kedvező véleménye esetén ki kell nyomtatni; — de nyomdába adni csak akkor szabad, ha a dékán a dolgozatot láttamozta s a rektor a kinyomatásra az engedélyt megadta. Ha a munka megjelent, — a jelöltet egy újabb szelekciónak vetik alá olyan formán, hogy a jelölt a kinyomatott munkák állításait nyílt ülésben megvédelmezni tartozik. A dolgozatok elfogadása tárgyában a kar egy olyan ülésen dönt, amelyen az elnöki széket a kormány képviselője tölti be; ezzel juttatják kifejezésre, hogy az ú. n. állami doktorátus osztogatása nem az egyetemi önkormányzat belügyei közé tartozik, hanem egy rendkívüli nagyjelentőségű állami közigazgatási aktus. Amennyiben a jelöltre nézve ez az állami szelekció is kedvező eredménnyel végződik, — a jelöltet doktorrá avatják s felveszik az előadásra jogosítottak főiskolai névjegyzékébe. Hogy az állami doktorátussal kapcsolatos szelekciót értékelni tudjuk, — ki kell emelnem, hogy a jelöltek a doktorátus elnyerése érdekében több évre terjedő kutató munkát kénytelenek elvégezni s hogy a kutatás nemcsak rengeteg szellemi munkával és idővesztéssel jár, hanem nagyon sokszor tetemes kiadásokat is ró a jelöltekre. Érthető tehát, hogy a doktorátust csak nagyon kevesen — évente egy-egy fakultáson átlagosan ketten-hárman szerzik meg. Viszont azonban két-

ségtelen tény, hogy az állami doktorátus thesisai alkotják a francia bölcsészeti fakultások legfőbb büszkeségét, a doktorat és lettres szerepet a tudományos pálya koronája gyanánt s főiskolai tanárságra képesít. Ehhez hasonló doktorátus külföldön nincs.³⁶

Sokkal kisebb értéke van az állami doktorátussal szemben az ú. n. egyetemi doktorátusnak — a doctorat d'Université-nek, — amelyet franciák és külföldiek egyaránt megkaphatnak. Aki egy ilyen egyetemi doktorátust akar megszerezni, annak 2 éven át kell valamely hazai vagy külföldi egyetemen tudományos munkásságot kifejtenie s ha ezt megfelelő bizonyítványokkal vagy diplomákkal igazolja, — akkor egy írott dissertatio, annak megvédelmzése és egy szóbeli vizsga alapján doktorrá avatják.

b) A matematika-természettudományi kar vizsgarendszere ugyanazon alapelven épül fel, mint a bölcsészeti karé; — a részletekben azonban több eltérés van, amelyek közül mindössze a következő legfontosabb eltéréseket emelem ki:

1. A matematika-természettudományi kar jelöltjei a szabad licenciatus megszerzésekor 120 helyett mindössze 32 bizonyítvány közt választhatnak. — 2. A szabad licenciatus elnyeréséhez 4—5 bizonyítvány helyett, mindössze három tartoznak megszerezni, de a három bizonyítvány mindegyikét csak akkor kaphatják meg, ha az írásbeli és a szóbeli vizsgákon kívül minden egyes tárgyból egy-egy ú. n. gyakorlati vizsgának is alávetik magukat. 3. A tanári licenciatus a szabad licenciatustól abban különbözik, hogy míg emezt 3 tetszés szerint kiválasztott és tetszés szerinti sorrendben elnyert bizonyítvány alapján, — addig a középiskolákon tanításra jogosító licenciatus 3 olyan bizonyítvány-csoport alapján lehet megszerezni, amelyeknek bizonyítványait miniszteri rendelet állapítja meg, s amely bizonyítvány csoportok vizsgáit előre meghatározott sorrendben kell letenni.

Minthogy a főiskolai diplomák és a doktorátus szempontjából a bölcsészeti- és a matematikai karok között lényegbe vágó különbség nincs, — az utóbbi kar vizsgarendszerének még csak egy jellemző vonását emelem ki. A 32 bizonyítvány között

³⁶ Dr. P. Frieden: i. m. 95. old.

van egy, t. i. a „certificat d'études physiques, chimiques et naturelles“, rövidítve a P. C. N. bizonyítvány, amely szoros összefüggést hoz létre egyrészt a matematika-természettudományi s másrészt az orvosi kar között. Az utóbbi karra u.-is csak az iratkozhatik be, aki a matematika-természettudományi karon fizikát, kémiát, növény- és állattant egy éven át hallgatott, — az előírt gyakorlatban részt vett, — s a fizikai, kémiai és a természettudományi bizonyítvány megszerzéséhez szükséges írásbeli, gyakorlati és szóbeli vizsgákat letette.

c) A jog- és államtudományi kar vizsgarendszere két-részre válik szét: az egyik rész csak egy vizsgát foglal magában s ezt a vizsgát azok is letehetik, akiknek középiskolai érettségijük nincs; — a második rész a vizsgáknak egy háromtagú hierarchiáját foglalja magában s az ide tartozó vizsgákat csak azok tehetik le, akiknek érettségijük van.

Ami az első részbe tartozó vizsgát illeti, — ezt azoknak kell letenniök, akik egy ú. n. jogtudományi bizonyítványt — certificat de capacité en droit-t — akarnak elnyerni. Erre a vizsgára csak azok jelentkezhetnek, akik a jogi karon 2 esztendőn át előadásokat hallgattak s az első év végén a magánjogból, a büntetőjogból, az alkotmányjogból és a közigazgatási jogból, — a második év végén pedig a magánjog második részéből, — a perjogból s — a jelölt választása szerint a kereskedelmi-, az ipari-, vagy a telekkönyvi jogból vagy pedig a közjegyzői rendtartásból egy négy egyetemi tanárból álló bizottság előtt sikerrel levizsgáztak. A jogtudományi bizonyítvány a békebírói tisztség betöltésére s alsóbb rendű ügyvédi t. i. avoué-i funkciók ellátására képesít.

Ezen tiszttára gyakorlati célt szolgáló vizsgával ellentétben a francia jogtudományi vizsgarendszer második része azon vizsgákból tevődik össze, amelyek részint az elméleti, részint a magasabb rendű gyakorlati szelekció céljait szolgálják s mint ilyenek ismét két külön csoportra válnak szét. Az első csoportba a jogtudományi baccalaureatus, a jogilicenciatus és a jogtudományi állami doktorátus megszerzéséhez szükséges államvizsgák, — a második csoportba a büntetőjogi diploma, — a közigazgatási és pénzügyi jogi bizonyítvány és a jogtudo-

mányi egyetemi doktorátus megszerzéséhez szükséges egyetemi vizsgák tartoznak.

Ellentétben a többi karral a jogi karon tanításra jogosító licenciatus nincs; — a licenciatus tehát csak egyféle és csakis a bírói és a magasabb rendű ügyvédi, t. i. az avocat-i functiok ellátására képesít. Aki a jogi licenciaturát el akarja nyerni, — az három éven át tartozik a jogi karon előadásokat hallgatni s mind a három év végén 5—5, összesen tehát 15 tárgyból tartozik vizsgázni.³⁷ Jellemző, hogy a jelöltek a három részre osztott magánjogból három ízben, t. i. mind a három év végén, a két részre tagolt római jogból és nemzetgazdaságtanból pedig 2 ízben, t. i. az első és a második év végén tartoznak vizsgázni. Világos tehát, hogy a francia jogászképzés fundamentumai gyanánt a magánjog és a nemzetgazdaságtan szerepelnek. Eredetileg a jelölteknek mind a három év végén csak egy —, mégpedig szóbeli vizsgát kellett tenniök, Midőn azonban a joghallgatók száma a világháború után abnormálisan magasra szökött fel, az 1922-iki reform a túlszűfolttsággal szemben a szelekció szigorúságának fokozása útján védekezett. Egyszerre megháromszorozta tehát a vizsgák számát olyanformán, hogy 1922 óta az első, a második és a harmadik év végén leteendő szóbeli vizsgát mind a három alkalommal 2—2, összesen tehát hat írásbeli vizsga előzi meg. A 2—2 írásbeli vizsga közül az egyik írásbeli vizsgán mind a három év végén magánjogi témát kell feldolgozni; — a másik írásbeli vizsga tárgyát a többi vagyis nem magánjogi tantárgyak köréből sorshuzás útján jelölik ki. Az illető tantárgyak körébe tartozó téma gyanánt mindig két témát adnak fel

³⁷ Az első év végén öt tárgyból, t. i. a római jogból, a magánjogból, a nemzetgazdaságtanból, jogtörténetből és alkotmányjogból, — a második év végén szintén öt tárgyból, t. i. a magánjog II. részéből, büntetőjogból, a közigazgatási jogból, a nemzetgazdaságtan III. részéből és a római jog II. részéből, — s a harmadik év végén a magánjog III. részéből, kereskedelmi jogból, polgári perjogból, — nemzetközi magánjogból és pénzügyi jogból kell vizsgázni.

s ezek közül a jelöltek szabadon választhatnak.— A zárt helyi írásbeli vizsgákon a jelölteknek egy-egy témát három óra alatt kell feldolgozniok. Aki az írásbeli vizsgák bármelyikén elbukott, — az a következő írásbeli, illetve szóbeli vizsgára nem jelentkezhetik. A szóbeli vizsgák összesen nem 15, hanem csak 12 tárgyra terjednek ki azért, mert mind a három év végén felmentik a jelölteket azon tárgynak szóbeli vizsgája alól, amely tárgyból a sorshuzás eredményeképp írásbeli vizsgát tett. Az első két év vizsgáinak sikeres letétele esetén a jelölt jogtudományi baccalaureatust kap, a harmadik év vizsgáinak letétele után licenciátust. A jogi baccalaureatus megszerzéséhez tehát 6, — a jogi licenciatus megszerzéséhez pedig 3, összesen tehát 9, részint írásbeli, részint szóbeli vizsga sikeres letételére van szükség.

Aki a jogi karok legmagasabb tudományos fokozatát, i. a jogtudományi doktorátust is el akarja nyerni, — az a licenciatus után még 2 évig tartozik előadásokat hallgatni s két diplôme d'études supérieures-t, vagyis két főiskolai diplomát tartozik megszerezni a szabadon választható következő négy diploma, t. i. 1. a római jogi és jogtörténelmi, 2. a magánjogi, 3. a közjogi s 4. a közgazdaságtani diplomák közül.

Minden egyes diploma megszerzése csak egyféle, t. i. szóbeli vizsga sikeres letételétől függ; írásbeli vizsga tehát nincs. A szóbeli vizsgán minden jelölt előre meghatározott számú kérdéseknek — interrogation-oknak van alávetve. A római jogi és jogtörténelmi főiskolai diploma vizsgája pl. három vizsgatárgyból négy interrogationt tartalmaz. T. i. a római jogból 2 kérdés van s ezek közül az egyik a pandecta jogra vonatkozik; — a jogtörténelemből egy interrogation van s ez a jelölt választása szerint vagy a köz-, vagy a magánjog történetére vonatkozik; — s az általános történelemből szintén egy interrogation van a jelölt által szabadon választható részből. S ugyanígy alakul a helyzet a kérdések szempontjából a magánjogi, a közjogi és a közgazdaságtani főiskolai diplomák vizsgáin.

E vizsgák mindegyikén minden egyes interrogation alapján 0—20-ig terjedhető egységet lehet megállapítani s a

vizsgabizottság csak annak a vizsgáját fogadja el, aki minden egyes kérdés alapján legkevesebb 14 — a római jogi és a jogtörténeti vizsgán tehát legkevesebb 56 egyseget kapott. Ha az egységek száma csak eggyel is kevesebb, — a jelöltet az egész vizsga teljes ismétlésére utasítják; — javító vizsga tehát nincs.

Ha a jelölt az általa kiválasztott két főiskolai diploma vizsgáinak sikeres letétele útján mind a két diplomát megszerezte, — akkor nyomtatott dissertatiót tartozik beadni s a dissertatiojában foglalt állításokat a szabályzat szerint 1½ óra hosszat tartozik előszóval megvédelmezni. Ha a kar a dissertatiót elfogadta, a jelöltet a jogtudományok doktorává avatják.

A francia jogi karok hallgatói a fentebbiekből kitűnőleg a licenciatús megszerzéséhez szükséges 9 vizsgán kívül még két szóbeli vizsgának s egy disputationnak, összesen tehát — a dissertatiótól eltekintve — 12 részint írásbeli, részint szóbeli vizsgának kötelesek magukat alávetni abból a célból, hogy karuk legmagasabb egyetemi fokozatát az állami doktorátust elérjék. Természetes tehát, hogy e sok és nehéz vizsga letételére csak kevesen vállalkoznak s a doktoravátások száma egy-egy karon évente átlag 20—22-re emelkedik.

Sokkal könnyebbek azon vizsgák, amelyeket a második csoportba soroztam s amelyek alapján a jelöltek nem állami, hanem csak egyetemi okiratokat, illetve diplomákat kapnak; — s ilyenek a közigazgatási és pénzügyi jogi bizonyítvány, — a büntetőjogi diploma s a jogtudományi egyetemi doktorátus vizsgái.³⁸

*

Miután az egyetemek vizsgarendszerének legfőbb jellemző vonásaira rámutattam, — az alábbiakban a „nagy iskolák” vizsgarendszerét fogom ismertetni.

A nagy iskolák hálózata a francia közigazgatás majd minden ágára kiterjed. A közoktatásügyi miniszteriumnak pl. 13 nagy iskolája van s ezek közül a levéltári és a keleti nyelvi

³⁸ Atlas des l'enseignement en France. International examination inquiry. Commission française pour l'enquête Carnegie sur les examens et concours en France. 25., 40. és 171. old.

tanintézetek a főiskolai oktatás, a 2—2 École normale supérieure a közép- és az elemi iskolai oktatás, — öt tanintézet a szépművészeti és zenei s kettő a technikai oktatás céljait szolgálja. A fegyveres erő érdekében a hadügyi és a tengerészeti minisztereknek alárendelve 3—3, összesen tehát 6 nagy iskola működik; — t. i. a szárazföldi hadsereg polytechnikuma, saint cyrii hadiiskolája s lyoni egészségügyi tanintézete s másrészt a tengerészeti főiskola s a tengerészet egészségügyi és hadbiztosi főiskolája. S ezeken kívül a földmivelésügyi miniszteriumnak 6, a közmunkaügyi és a gyarmati miniszteriumoknak 2—2, — a postaügyi és a légügyi miniszteriumoknak pedig 1—1 nagyiskolájuk van.

Ezen összesen 31 nagyiskola mindegyikének az a hivatása, hogy a közigazgatás részére különleges képzettségű szakembereket neveljen mégpedig olyanokat, akik tudásuk révén a többiek közül messze kiemelkednek s mint ilyenek vezető állások betöltésére kiválóan alkalmasak. A nagyiskolák képezik ki tehát a francia hadsereg és a haditengerészet tisztikarának legragyogóbb tehetségeit, a jövődő hadvezéreket és vezérkari tiszteket, a hadsereg és a tengerészet tűzértisztjeit, mérnökeit, hadbiztosait és egészségügyi főtisztviselőit; — az ő tanítványaik sorából kerülnek ki a középiskolai tanári karnak s egyuttal a francia tudományos irodalomnak legnagyobb büszkeségei; ők bocsátják szárnyra a festészet, a szobrászat, a zene nagy művészeit; ők látják el Franciaországot a legelsőrendű út- és hidépítő, erdő- és bánya mérnökökkel; — a külügyminiszterium az ő tanítványaik közül válogatja ki a francia gyarmatok közigazgatásának legnagyobb szaktekintélyeit; — s a többi ministeriumok is mind hozzájuk fordulnak, ha tudásukkal imponáló levéltári kutatókra vagy orientalistákra avagy elsőrendű mezőgazdasági, vízügyi, állategészségügyi, légügyi, posta-, távíró-, telefon- vagy rádióügyi szakértőkre van szükségük.

A nagyiskolák képezik ki tehát a különleges szak-képzettséget kívánó közigazgatási ágak vezérkarát, a katonatiszti és a tisztviselői kar élite-jét.

S minthogy nem az egész katonatiszti és nem az egész tisztviselői kart, hanem annak csak a színét-javát képezik ki, — a napoleoni reform s annak hatása alatt a mai francia jog is a nagyiskolákat csak azok számára nyitja meg, akik tudásukkal a többiek közül kiválnak.

De nehogy ezen a címen olyanok jussanak be a nagyiskolák tanítványai közé, akik a felvételen megnyilvánuló kitüntetést meg nem érdemlik, — a francia jog a protectio elleni védekezés intézményes biztosítéka gyanánt előre megállapíttatja az erre illetékes miniszterekkel az egyes nagyiskolákra felvehető hallgatók maximális számát s a felvételért folyamodó jelölteket 31 nagyiskola közül 28 nagyiskolán versenyvizsgának veti alá. Ami pedig a felvett hallgatókat illeti, — ezeket a nagyiskolák collegiumaiban helyezteti el; — az állam költségén vagyis a szülők szempontjából teljesen ingyen nevelteti; — s külön tanári személyzet útján gondoskodik arról, hogy az előadásokat ne csak hallgassák, hanem az előadott anyagot tényleg el is sajátítsák. A nagyiskolák a tanfolyam bevégezésekor versenyvizsgákat tartanak s ezeknek vagy az a rendeltetésük, hogy az egyetemen leteendő vizsgák kiváló eredményét biztosítsák mint pl. az École normale supéreröknél, — vagy pedig az a rendeltetésük, hogy közvetlenül gyakorlati életpályák számára szelektáljanak.

Az első esetben a nagyiskolai versenyvizsgán és az egyetemi vizsgán, a második esetben a nagyiskolai versenyvizsgán tartoznak a jelöltek az előírt minimális, de az átlagot mindig felülmúló eredményt elérni; — ha ezt elérték, akkor rögtön kinevezik őket egységeik számának sorrendjében a számukra fenntartott állásokra; — ha pedig a vizsgát letették ugyan, de az egyetemen az átlagosnál különb eredményt felmutatni nem tudnak, a nagyiskolán pedig az állások elnyeréséhez szükséges egységek számát el nem érték, — akkor csak úgy juthatnak álláshoz, mint bárki más, aki az illető álláshoz megkívánt qualificatiót megszerezte. De a legtöbb nagyiskola sikeres elvégzése ilyenkor is kitün-

tés számba megy s az illető nagyiskola ancien élève-je címének vagy ehhez hasonló címnek viselésére jogosít.

Hogy a nagyiskolák szelektáló rendszerét egy concret példán is bemutassam, — a fiú középiskolák párisi Ulm utcai École normale supérieure-jének vizsgarendszerét ismertetem.

A közoktatásügyi minisztérium minden évben előre megállapítja, hogy a bölcsészeti és a matematika-természettudományi szakra hány hallgatót szabad az École normale supérieurere felvenni? A felvehetők száma mind a két szakon 20—30 között váltokozik s következésképp hatvanat, vagyis az 5000 főnyi fiú középiskolai tanári létszámnak 12 %-át soha meg nem haladhatja. Azok, akik ezen előre meghatározott számú helyekre felvételért folyamodnak, — már a középiskola utolsó évfolyamán készülnek a versenyre s ebből a célból egy olyan párisi vagy vidéki lyceumba iratkoznak be, amely a 7-ik évfolyamon egyenesen a versenyvizsgákra való előkészítéssel foglalkozik. Az ekképen előkészített s természetesen érettségített jelöltek az École normale supérieur felvételi versenyvizsgáján a bölcsészeti szakon öt kötelező és 1 szabadon választott írásbeli feladatot tartoznak megoldani. Az írásbeli dolgozatokat egy miniszterileg kinevezett bizottság vizsgálja át; — minden dolgozatot 0—20-ig terjedő egységgel honorál; s összeállítva a jelöltek „ordre de mérite-jét“, — a legtöbb egységet elnyert jelölteket szóbelire bocsátja. A szóbeli vizsgán 6 kötelező és egy szabadon választott témából kell a jelölteknek felelniök s a 7 kérdésés mindegyike alapján az egységek bizonyos számát érhetik el.

A hallgatókat a legtöbb egységet nyert jelöltek közül a miniszter nevezi ki az École normale supérieure növendékeivé. A kinevezettek az egyetemi előadásokon kívül kötelesek az École normale supérieur-nek a Sorbonne tanárai által tartott külön előadásait is hallgatni s a nagyiskola gyakorlatain is részt venni. A tanulást a legkiválóbb középiskolai tanárok ú. n. agrégés-répétiteurs-ellenőrzik, akik mint a hallgatók tutorjai szerepelnek. Az École normale supérieur hallgatói az egyetemen

épúgy kötelesek vizsgázni, mint bármely más egyetemi hallgató; — a nagyiskolai hallgatói jelleg ebből a szempontból semmiféle kedvezményt nem biztosít.³⁹

*

Az egyetemek és a nagyiskolák szelekciójával kapcsolatban — valamint az angol rendszer ismertetésekor ugyanitt itt is rá kell mutatnom arra, hogy az egyetemi és a nagyiskolai selectio milyen összefüggésben van azzal a szelectioval, amely a gyakorlati pályákra legalkalmasabb jelölteket választja ki?

A francia jog a különböző életpályák aspiransait a selectio szempontjából négy csoportba foglalja össze. Az elsőbe az általános közigazgatás tisztviselői s a közigazgatásnak véleményadásra hivatott specialistái, — a másodikba a nagyiskolák által előkészített aspiransok legnagyobb része, — a harmadikba a középiskolák és az egyetemek bekebelezett tanárai, illetve magántanárai, — s a negyedikbe az ügyvédek tartoznak.

Mínthogy az első két csoportra vonatkozó szelekció szabályai rendkívül bonyolultak s feldolgozásuk külön tanulmányt tenne szükségessé, — itt csak az ú. n. agrégationokkal s az ügyvédek gyakorlati vizsgáival foglalkozom.

Az agrégation nem diplomát vagy egyetemi fokozatot, hanem vizsgát jelent mégpedig állások betöltésére irányuló versenyvizsgát; s két változata van. Az egyiknél a cél a középiskolai tanári kar színe-javának, a másodiknál a jogi és orvosi karok jövőendő egyetemi tanárainak, t. i. az ú. n. agérgéknek — quasi egyetemi magántanároknak — a kiválogatására irányul.

Ami a középiskolai tanári versenyvizsgákat illeti, — előre kell bocsátanom, hogy a francia jog különbséget tesz lyceumok és collegiumok között; — a különbség azonban nem a tananyagra vonatkozik, hanem tisztára administratív természetű s első sorban és legfőképpen arra vezethető vissza, hogy a francia középiskolák tanulóinak 80 %-a nem a szülők körében, a családi otthonban, hanem internátusokban nevelkedik fel. Az internátusoknak ennek következtében sokkal nagyobb a jelentőségük, mint pl. nálunk; — s ép ezért a középiskolákat is inter-

³⁹ Atlas: 42—46. old.

nátusaik alapján t. i. aszerint osztályozzák, hogy az internátust ki tartja el, t. i. az állam-e vagy pedig a község? Az állami internátussal kapcsolatos középiskolát nevezik lyceumnak, s a községi internátussal kapcsolatosat collegiumnak. S mivel e két fenntartó közül az állam összehasonlíthatlanul gazdagabb, — az állam a középiskolai oktatás terén nemcsak internátusai, de az általa alkalmazott tanárok minősítése szempontjából is vezetni akar s ép ezért a tanárok színe-javát a lyceumokban helyezi el, mégpedig agregation-nak nevezett versenyvizsgák alapján.

S ugyancsak versenyvizsgák útján válogatják ki az egyetemek jogi, orvosi és gyógyszerészeti karai az ő magántanáraikat is.

A középiskolai tanári versenyvizsgákra csak az jelentkezhetik, akinek tanári licenciátusa van s fel tudja mutatni a megfelelő főiskolai diplomákat. Az egyetemi magántanári versenyvizsgákra az orvosi karon minden orvosdoktor, — a jogi karon ellenben csak az jelentkezhetik, aki a jogi doktorátust letette s az ehhez szükséges 2 főiskolai diplomán kívül még egy harmadikkal is rendelkezik; — a gyógyszerészeti karon pedig versenyvizsgára csak az jelentkezhetik, aki a gyógyszerészeti diplomán kívül a természettudományi doktorátust, — vagy a gyógyszerészeti főiskolai diplomát is megszerezte.

Minthogy az egyetemi magántanári versenyvizsgák szabályai egyetemenként változnak, az alábbiakban csak a középiskolai tanári versenyvizsgák legfontosabb alapelveire mutatok rá.

Nyolcféle középiskolai tanári versenyvizsga van, t. i. 5 bölcsészeti s ezek a filozófiai, történelem-földrajzi, irodalmi, nyelvészeti és élőnyelvi — s három matematika-természettudományi vizsga van s ezek a matematikai, a fizikai és a természettudományi versenyvizsgák. Minthogy négy élőnyelvből lehet vizsgázni, — a nyolc versenyvizsga alapján 11 szak tanári állást lehet elnyerni. Az állások elnyeréséhez szükséges vizsgát versenyvizsgává az a körülmény alakítja át, hogy a közoktatásügyi miniszter minden évben előre megállapítja, hogy az egyes szakokon hány tanári

állást fognak a vizsgán elért egységek száma alapján s a sorrend-figyelembevételével betölteni?

Ki kell emelnem, hogy nem minden tanári állást töltenek be versenyvizsga útján, hanem a fiúközépiskolák 5000 tanári állása közül csak 1725-öt, a leányközépiskolák 3000 tanárnői állása közül csak 930-at, átlagosan tehát 8000 állás közül 2655-öt vagyis az állásoknak közel egyharmad részét. A többi kétharmadrészt nem versenyvizsgák útján, hanem az egyetemen elnyert képesítés alapján ugyanúgy töltik be, mint nálunk.

Csak az egyharmadrészn yi élite köteles tehát a képesítés megszerzése után is versenyvizsgára jelentkezni; — s a verseny a dolog természeténél fogva annál hevesebb lesz; mennél kevesebb számú állásra mennél többen jelentkeznek.

1932-ben pl. 180 tanári állást töltöttek be versenyvizsga útján s a 180 állásra 1012 jelölt pályázott; az állások száma tehát a jelöltek számának 17 %-a volt. De mivel a 27 nyelvészeti tanszékre 81, — a 8 filozófiai tanszékre ellenben 105 jelölt pályázott, — az állások arány száma a filozófiai versenyvizsgán az átlagos 17 %-ról 7.5 %-ra esett le, — a nyelvészeti szakon ellenben 33 %-ra emelkedett; — leghevesebb volt tehát a verseny a filozófiai, s leglanyhább a nyelvészeti szakon. A versenyvizsga nehéz volta azonban nemcsak az állások és a versenyzők arányszámától, — hanem a versenyben résztvevők egyéniségétől is függ. A versenyben t. i. nemcsak végzett egyetemi hallgatók vesznek részt a megfelelő licenciatus és diplomák alapján, hanem olyan középiskolai tanárok is, akik már évek óta mint collegiumi tanárok működnek s lyceumi tanári állásra törekszenek; — s ezeken kívül évről-évre résztvesz a versenyvizsgákon az École normale supérieure részéről 50—60 végzett növendék, az egyetemi hallgatók élite-je.

A vizsgáztató jury egyetemi tanárokból, tanterületi főigazgatókból s a lyceumok legkiválóbb tanáraiból áll. Az egyes szakok vizsgatárgyait — az ú. n. programot minden sessioban módosítják s az egyetemek egy része a programba felvett témákból tart előadá-

sokat, azért; hogy a versenyre való készülésre módot és alkalmat adjon. Következésképp ha a görög, latin, francia szak programmjába felvették pl. az Ilias XXII. énekét, Tacitus I. könyvét, Victor Hugo Ruy Blas-ját, vagy Racine Athalie-ját, — a versenyezni szándékozók válogathatnak azon egyetemek közt, amelyeken ugyanezen téniákról tartanak előadásokat.

Maga a verseny három részre tagozódik, t. i. írásbeli és szóbeli vizsgára és előadásra.

A görög, latin, francia szak versenyvizsgáin pl. értekezést kell írni a programmon szereplő írók valamelyikéről s ezenfelül kap a jelölt egy-egy latin és görög témát s lefordításra egy-egy latin és görög szöveget.

A szóbeli vizsgán — nyelvészeti, kortörténeti, verstani, irodalomtörténeti stb. szempontokból meg kell magyaráznia egy ó-francia, francia, latin vagy görög klasszikust.

S végül egy óráig tartó elődást kell tartania egy olyan témáról, amelyet az írásbeli vizsga sikeres letétele után közölt programmból a jelölt szabadon választhat ki s amelyre az által kiválogatott tudományos munkák alapján hat óra hosszat készülhet elő.

A jelöltek az írásbeli és a szóbeli vizsga s az előadás alapján a vizsgálóbizottság által megállapított számú egységeket kapnak s a megüresedett állásokra a legtöbb egységet nyert jelölteket nevezik ki.

A vizsgabizottságnak azonban kötelessége örködnie a felfeltett, hogy a vizsga színvonala az átlagos magas színvonalat mindenkor elérje; — s ép ezért, ha azt tapasztalná, hogy a színvonal a kívánalmaknak nem felel meg, — akkor előterjesztéssel fordulhat a miniszterhez. Kérheti, hogy a pályázatban hirdetett állások egy részét ne töltsék be.

Mint láthatjuk, — a francia jog rendkívül fontosnak tartja, hogy a középiskolai tanári kar egyharmad része a lehető legjobb erőkből kerüljön ki, s e cél elérését intézményesen is biztosítja az École normale supérieurek felállítására és a versenyvizsgák révén. Ezzel szemben azonban sajátságos, hogy a gyakorlati tanárképzést elhanyagolja s a versenyvizsgára való bocsátás előtt, mind-

össze: azt követeli meg a jelöltektől, hogy bizonyos számú paedagogiai konferenciákat végighallgassanak, — egy lyceumi professzor irányítása mellett három hétig megfigyeljék valamely középiskolában a tanítást s két hétig önmaguk is tanítsanak. A francia paedagogusok minden ezen túlmenő gyakorlati kiképzést feleslegesnek tartanak, azért, mert amennyire fontos a gyakorlati kiképzés az elemi ismeretek tanítása szempontjából az elemi iskolai tanítóknál s a tanító-képző intézetek tanárainál, — annyira céltalan a gyakorlati kiképzés a közlendő ismeretek magasabb rendűsége következtében a középiskolai tanároknál.⁴⁰ A középiskolai tanárnak a franciák felfogása szerint nem dresszirozásra, hanem tudásra van szüksége s a tanítás sikere szempontjából nem a gyakorlati kiképzésnek, hanem egyedül és kizárólag a tanár egyéniségének van jelentősége.

*

Ami végül az életpályák negyedik csoportját illeti, — az ügyvédi kar Franciaországban is épűgy két részre válik szét mint Angliában.

Az angol szollicitornak Franciaországban az avoué felel meg azzal az eltéréssel, hogy míg amaz szabad pályán működik, emez kinevezett igazságügyi tisztviselő.

Az avouékat az illetékes felsőbb bíróság előterjesztése alapján a köztársaság elnöke nevezi ki azok sorából, akik a jogtudományi karok által adható legkisebb minősítést t. i. a jogtudományi képesítő bizonyítványt megszerezték, ezután három éven át avoué-i gyakorlatot folytattak s igazolják, hogy elődjüktől az avoué tisztségét megvették.

Míg az alsóbb rangú ügyvéd valósággal megveszi a hivatalát, — addig a barristernek megfelelő magasabb rendű ügyvéd, t. i. az avocat, csakis az ügyvédi kamara valamelyik tagjának ajánlása alapján juthat be a kamara tagjai közé. Ebből a célból meg kell szereznie a jogtudományi licenciatust s három évig, mint ügyvédjelöltnek gyakorlatot kell folytatnia. Ha ezt s a tárgyunkra nem tartozó egyéb kellékek fennforgását iga-

⁴⁰ Atlas: 42., 43., 74—79. old.

zolja, — akkor az ügyvédi kamara minden vizsga mellőzésével azonnal felveszi az ügyvédek névjegyzékébe.

*

Miután a nagyiskolák vizsgarendjét, s a vele kapcsolatos gyakorlati vizsgáztatást vázoltam, — az angol és a francia szelekció legfőbb jellemvonásait a következőkben foglalom össze.

1. A középiskola és az egyetem vizsgarendszere Angliában és Franciaországban is egymásba fonódik. De míg Angliában az egymásbafonódás oly erős, hogy az egyetemi hallgatók egy része két éven át az egyetemen is középiskolai tanulmányokat folytat s a második év végén az egyetemen középiskolai színvonalú vizsgára jelentkezik, — addig Franciaországban az egybefonódás sokkal gyengébb s azt jelenti, hogy a középiskola érettségi vizsgáját a baccalaureusi vizsgát egy egyetemi tanár elnöklete alatt s fele részben egyetemi tanárokból álló bizottság veszi ki.

2. Mind a két rendszer megegyezik abban, hogy a közép-kori egyetemek tudományos fokozatait fenntartja s a vizsgák rendszerét ezen fokozatnak megfelelően építi ki. Az angol rendszer azonban Oxfordban és Cambridgeben nemcsak tudást követel a nemzet szellemi életének jövődjéért, hanem megköveteli a tudásukhoz méltó nevelést is. Ezért írják elő Oxford és Cambridge egyetemei, hogy papiros hallgatók tudományos gradust el nem érhetnek. A francia rendszer nem teszi meg az egyetemek hivatásává azt, hogy az ifjúságot neveljék. Ez az oka, hogy a collegiumokban való benntlakást csak a nagyiskolák⁴¹ hallgatóitól követeli meg, de ezektől sem azért, hogy őket nevelje, hanem azért, hogy vizsgáik magas tudományos színvonalát biztosítsa.

3. Mind a két rendszer kétféle egyetemi fokozatot s ehhez képest kétféle vizsgát ismer.

A bifurkációnak azonban mind a két rendszerben más oka van. Az angol bifurkáció szoros összefüggésben van a régi egyetemek kettős t. i. oktató és nevelő rendeltetésével; — s annak a kétségtelen ténynek figyelembe vételén és józan mérlegelésén épül fel, hogy az ifjúság egy része mélyebben és komolyabban

⁴¹ A nagyiskoláknak is vannak extern hallgatóik. V. ö. Dr. P. Frieden: i. m. 96. old.

érdeklődik a tudományok iránt, — ennél a résznél tehát az oktatás és a nevelés egyenlően fontos; — a második résznél ez a mélyebb és komolyabb érdeklődés hiányzik s ép ezért ennél a résznél az oktatás, mint cél háttérbe szorul a nevelés mellett. Ezért rendszeresítették a tudományok iránt mélyebben és komolyabban érdeklődők részére a kitüntetéses, a többiek részére a közönséges vizsgákat és fokozatokat.

Az egyetemeknek Franciaországban is kettős hivatásuk van; — de e kettős hivatás közül csak az egyik azonos az angol egyetemek hivatásával s ez a tudományok művelése, az oktatás és az önálló tudományos munkára való képesítés. A másik hivatás nem a nevelésre irányul, mint Angliában, hanem arra, hogy az egyetem a közfunctiók ellátására és bizonyos gyakorlati pályákra adjon hallgatóinak képesítést. Ez az oka, hogy a francia egyetemek kétféle fokozatot, bizonyítványt, illetve diplomát adnak. Ezek közül az egyik csoportba a tisztára elméleti célokat szolgáló egyetemi, a második csoportba az állami közigazgatás céljait szolgáló állami fokozatok, bizonyítványok, illetve diplomák tartoznak. Amazokat önkormányzati hatáskörében az egyetem osztogatja mégpedig mindegyik egyetem annyit és olyan feltételekkel, amint legjobbnak látja. Minden egyetem osztogat pl. ú. n. egyetemi doktorátusokat mégpedig annyifélet, ahány kara van; — s ezeken kívül a párisi egyetem öt facultása még 15 féle diplomát s következőkép az öt doktorátussal együtt összesen 20 egyetemi diplomát és fokozatot osztogat.

Ezen ú. n. egyetemi fokozatoknál és diplomáknál, amelyek közül a jogi és az orvosi fokozatokat és diplomákat csak külföldiek, — a többieket ellenben franciák is megkaphatják, — sokkal fontosabbak s ép ezért sokkal magasabb színvonalúak is az állami fokozatok és diplomák t. i. az állami doktorátus, az állami licenciátus stb. Az ezekre vonatkozó szabályokat mind a 17 egyetemre kiterjedő hatállyal az állam állapítja meg; — a kiadásukhoz szükséges vizsga pedig nem az egyetemi önkormányzatnak, hanem az állami közigazgatásnak actusa s ép ezért az idetartozó legfontosabb actusok alkalmával az állam képviselőjének jelenléte is szükséges.

4. Az egyetemi szelekció angol rendszere a kitüntetéses vizsgáknál kizárólag a pártatlanság biztosítékaival törő-

dik; a francia rendszer akár állami, akár egyetemi fokozatok megszerzéséről legyen szó, — nemcsak pártatlanságra törekszik, hanem arra is, hogy a vizsgabizottságok a jelöltek egyéniségét is megismerjék. Innen van, hogy az angol egyetemek ki-tüntetéses vizsgáin kizárólag írásban vizsgáztatnak; — a francia egyetemek állami és egyetemi vizsgáin ellenben az írásbeli vizsgáztatást mindig szóbeli vizsga követi; — írásbeli vizsga útján válogatják ki a legjobb jelölteket s ezeket bocsátják olyan szóbeli vizsgákra, amelyeken minden jelöltnek az egyénisége, illetve olyan tulajdonságai is érvényesülhetnek, amelyekről csak élőszóval folytatott kérdésés alapján lehet meggyőződni.

5. Míg az angol jog ugyanazon egy központi bizottság versenyvizsgái útján válogatja ki az általános közigazgatás tisztviselőit s a közigazgatás specialistáit, — addig a francia jog az általános közigazgatás tisztviselőit szintén versenyvizsgák útján szelektálja ugyan, de a közigazgatás specialistáit illetőleg különbséget tesz egyrészt azok között, akik szakképzettségük alapján mint a közigazgatási hatóságok véleményező szervei működnek s másrészt azok közt, akik mint specialisták alkotó és teremtmény munkát végeznek vagy az állam vagy a társadalom javára. A nem pusztán véleményező, hanem alkotó specialisták közül állami feladatokat valósítanak meg azok, akik mint professzorok az egyetemeken s mint lyceumi tanárok a magasabb színvonalú középiskolákban tanítanak, akik mint mérnökök utakat és hidakat építenek, akik mint a tisztikar elite-je a hadsereget és haditengerészetet kiképezik és az állam céljaira felhasználják stb. S nem állami, hanem társadalmi kulturális tevékenységet fejtenek ki azok, akik szépművészeti és zenei alkotásokat hoznak létre, akik szabad pályákon működve mérnöki, bányamérnöki, állatorvosi munkakört töltenek be stb. A francia jog a véleményadásra hivatott specialistákat az általános közigazgatás versenyvizsgáin válogatja ki; — az alkotó és teremtmény munkára hivatott specialistákat ellenben külön nagyiskolákban képezteti ki s az általános közigazgatás versenyvizsgáitól elkülönített versenyvizsgákon szelektálja.

7. Ami a gyakorlati életpályák gyakorlati irányú szelekcióját illeti, — ezen a téren is jellemző eltéréseket kell megállapítanom. Az angol jog nagy súlyt fektet a középiskolai taná-

rok gyakorlati kiképeztesére; — a francia jog ezt szinte teljesen elhanyagolja. Az angol jog hihetetlen elmaradottságról tesz tanuságot az ügyvédeknek a kiképzését illetőleg s a solícitóri gyakorlatot az állam minden ellenőrzésétől függetlenül valószínűséggel áruba bocsátani engedi, a barristeri gyakorlatot pedig a barristerek céhjeinek engedélyétől teszi függővé. A francia jog ezzel szemben az ügyvédek mindkét kategóriájától egyetemi qualificatiót követel; — s bár az alsóbb rendű ügyvédség áruba bocsátását megengedi, a cession állami ellenőrzés alá helyezi; — s az ügyvédek mind a két kategóriájától megfelelő ügyvédjelölti gyakorlatot kíván s csak ezután engedi meg a kamarába való felvételt, de mint jeleztem minden külön gyakorlati vizsga mellőzésével.

Az egyetemi szelekció német rendszere.

A XVIII. század folyamán az egyetemi oktatás valamint Angol és Franciaországban, ugyanúgy Németországban is lehanyatlott; — s bár akadtak egyes az akkori viszonyokhoz képest jól felszerelt s kiváló tanerőkkel rendelkező egyetemek, mint pl. Halle, Göttingen, Lipcse, Königsberg és Erlangen, — a nagy többség azt, hogy egyetemnek nevezzék, — meg sem érdemelte. Az egyetemek lehanyatlásában nagy része volt annak, hogy az egyetem és a középiskola közötti határvonal szinte teljesen elmosódott; — mert nagy számban működtek olyan „gymnasia illustrata, vel academica“, amelyeknek felsőbb évfolyamain teológiát, jogot s orvostudományokat adtak elő; — s mert a szabad művészetek collegiuma t. i. a filozófiai facultás a Németbirodalom egyetemein is ugyanazt a szerepet töltötte be, mint a középkorban mindenütt: Angol és Franciaországban épúgy, mint Ausztriában és Magyarországon. Hivatása u. is arra irányult, hogy mint a többi fakultás „*pia nutrix*“-a a saját tanítványait „az elkövetkezendő nagy küzdelmekre kiképezze“ s ha a kiképzés megtörtént, akkor mint „erőtéljes versenyzőket“ mint „fortes agonistas“ „a teológiai, jogi és orvosi fakultások között szétossza“.

Az egyetemekre nézve valószínűséggel a lét és nem lét kérdésévé vált, hogy az egyetemi tanulmányokra való előkészítést

teljes egészében a gimnáziumok végezzék; — hogy a gimnáziumok ezentúl csak általános műveltséget adjanak; s — hogy a tudományos színvonalú oktatást teljes egészében a z e g y e t e m e k n e k engedjék át.

Ezt a határrendezést középiskola és egyetem között közel száz esztendeig tartó küzdelem eredményeképp még a r é g i nagy P o r o s z o r s z á g e l v é g e z t e s ennek a határrendezésnek köszönhetjük az egyetemi tanulmányokra képesítő é r e t t s é g i v i z s g a intézményét.

A legnagyobb fogyatkozása azonban az egyetemi oktatásnak az volt, hogy a professzorok előadásai — ritka kivételektől eltekintve — lélek nélküli ismétlései voltak annak, amit elődeik már évszázadokon át előadtak; — hogy görcsösen ragaszkodva a multhoz, teljesen elszakadtak a j e l e n t ő l; — s hogy teljesen elvesztették a nemzettel való kapcsolatukat. Ezért terjedt el a vezető társadalmi rétegekben az a felfogás, hogy az egyetemeknek csak a könyvnyomtatás feltalálása előtt akkor volt jelentőségük, amikor egy-egy professzor a hallgatók százainak diktált s a nyomtatott könyveket a professzorok által diktált kéziratok pótolta. S ezért támadt — valamint Francia-, ugyanúgy Németországban is — egy olyan irányzat, amely az egyetemeket a könyvnyomtatás feltalálása következtében elavult intézményeknek tartotta s már 1760 táján követelte azt, amit Franciaországban a forradalom csak három évtizeddel később tudott megvalósítani, — t. i. az összes egyetemek eltörlését és szakiskolákkal való helyettesítését. Csak nagy nehezen sikerült e törekvéseket viasztasorítani; — s akiknek ez sikerült, azok vetették fel az e g y e t e m e k r e f o r m j á n a k g o n d o l a t á t. A reformot magát azonban egy páratlanul nagy nemzeti katasztrófa hozta meg, amely Poroszország területének kétharmad részét elrabolta s Poroszországot a nagyhatalmak sorából törölte. Ekkor kezdték kutatni a Jénánál porig alázott németiség filosofusai a bukás okait s azt az utat, amely elvezet a nemzeti feltámadáshoz. Kutatásaikra támaszkodva hirdették, hogy az 1807-iki nagy katasztrófát a dicsőséges multon elkövetett árulás, a nemzeti szellem megtagadása idézte elő; — s hirdették a feltétlenül szükséges voltát annak, hogy a nemzet ismerje meg önmagát; — tudva bűneit, tisztuljan meg; — s így váljék képessé arra, hogy minden belső- és külső ellensége fe-

lett diadalmaskodjék. S a nemzeti önmegismerés és a nemzeti feltámadás eszköze gyanánt a közoktatás átszervezését s betöltését, — a nemzet nevelésének mint egy koronája gyanánt, — egy új egyetem alapítását követeltek.

Fichtenek a berlini egyetemre vonatkozó tervezete szerint az új egyetem feladata nem lehet az, ami a régi egyetemeké volt, hogy t. i. professoraival is elrecitáltassa azt, ami könyvek alakjában ugyis mindenkinek rendelkezésére áll. Ha ez volna az egyetemek egyetlen feladata, akkor — Fichte szerint — legjobb volna őket eltörölni; — mert létjogosultságuk csak akkor lehet, ha olyasmit nyujtanak, amit senki és semmi más nyujtani nem képes. Szakítani kell tehát a régi recitáló egyetemi típussal, amely csak a már meglevő tudományos ismereteket adta tovább, de semmi újat nem teremtett s egy egészen új egyetemi típust kell kifejleszteni, amely már nem a puszta közlésre szorítkozik, hanem a tudományt új alkotásokkal gyarapítja s mint a tudományos gondolkodásnak, mint az ész tudományos használataának iskolája szerepel. Hogy az új egyetem lényegét felismerhessük, Fichte szerint a tudománynak a való élethez való viszonyát kell vizsgálnunk. Fichte szerint a tudományban nem azért mélyedünk el, hogy életünk fogytáig mint valami végnélküli vizsgán mechanikusan tovább adjuk azt, amit megtanultunk; — a tudományban azért mélyedünk el, hogy igazságait a gyakorlati életben megvalósítsuk s tudásunkat tettekre váltsuk. A tudomány és az élet egymáshoz való viszonyából szükségképen következik az egyetemi tanárnak az a kötelessége, hogy ne legyen egyszerű recitáló gép, mint a középkori egyetemek professorai voltak; — ne ismételje folytonosan azt, amit egyszer már előadott vagy nyomtatásban közzétett; — ne tanító és nevelő — hanem kutató és tudós legyen, aki ha ugyanazon témáról tart is előadást, mindig újat mondjon. Az egyetemi tanár számára az ily értelemben vett előadás ne mellékes és alsóbbrendű tevékenység legyen, hanem a professor működésének legfontosabb része, annak mintegy központja. S ebben a legfontosabb központi tevékenységben jusson kifejezésre a tudós és a kutató professornak alkotó és teremtő ereje. A professor hivatásának ilyenén felfogására kell visszavezetnünk Fichtenek azt a javaslatát, mely szerint az

egyetemi tanárnak csak addig szabad megmaradnia professzornak, amíg folyton folyvást újat tud mondani; — vagyis amíg meg van benne az ehhez szükséges üdesége az észnek alkotó ereje a fiatalságnak. Mihelyt ez nincs meg, vagyis egy bizonyos életkor elérése után — az egyetemi tanár — vonuljon vissza a katedrájától s legyen magasabb rangú állami tisztviselő, vagy akadémikus, de semmi esetre se maradjon meg továbbra is egyetemi professzornak.

Amily ideális képet fest Fichte az ő tervezetében az egyetemi tanárról, ugyanúgy idealizálja a hallgatót is. Szerinte a hallgatóknak két egymástól lényegesen eltérő csoportját kell megkülönböztetnünk. Az első csoportba a hallgatóságnak kevésbbé tehetséges, alsóbbrendű része, az ú. n. irreguláris hallgatók tartoznak, akikkel a professor behatóbban és rendszeresen nem foglalkozik. A második csoportot azok alkotják, akik a többiek közül kiválnak s a tudományos kutatásra alkalmasnak bizonyultak. Ezek a professor igazi tanítványai, az ú. n. reguláris hallgatók, akiket Fichte szerint legcélszerűbb lenne külön internátusokban elhelyezni azért, hogy a professor velük állandóan és behatóbban foglalkozzék. S ezekre a reguláris hallgatókra vonatkozik az, amit Fichte az egyetemi hallgatóktól megkövetel. Szerinte a hallgatónak nem szabad arra szorítkoznia, hogy passive viselkedjék s mint valami nürnbergi tölcser egyszerűen befogadja azt, amit a professor előadott; — a hallgatónak aktive részt kell vennie az előadásban úgy, hogy az előadás aféle sokratesi párbeszéddé váljék. S a párbeszéd folyamán nem csak a professzornak kell az általa felvetett problémákat illetőleg állástfoglalnia, hanem az ő hallgatóinak is.

A tanulásnak ez a teremtmő jellege conversatoriumok, és a professor által kitűzött írásbeli feladatok megoldása alakjában valósul meg. Fichte szerint az ily értelemben vett tanulás fejleszti ki a hallgatókban az önállóságot s alakítja át a hallgatók közül azokat, akik a professor által kitűzött írásbeli feladatokat a legjobban oldják meg s akiknek munkáit a professor munkáival együtt kell közzétenni, — a professor munkatársaivá. Mi sem természetesebb, minthogy az ilyen tanulás révén önállóvá lett s a tanulás közben teremtmő és alkotó munkát végző hallgatónak ki kell szakadnia a polgár-

ság hétköznapi életéből; s meg kell válnia a családi otthonától és a szülőföldjétől azért, hogy minden eddigi kötelékét széjjeltépve, — egyedül és kizárólag a tudománynak éljen. Mert csak a polgárt elégíti ki a családi élet és a kenyérkereset. A tudós szemében a tudomány nem családfenntartó és kenyérkereső eszköz, hanem öncél. S az egyetemi hallgatónak ehhez az öncélhoz méltóan kell élnie. A tudományhoz méltó élet legfőbb kelléke pedig a gyámkodás és a kényszer rendszabályok alóli mentesség. — Az ilyértelemben vett akadémiái szabadság az egyetemi hallgatónak character indelebilis-e.

Az új egyetem, amelynek tanárai és tanulói egyaránt önállóak és szabadok, — nemcsak a teremő és alkotó munka szabadságában különbözik a régi recitáló egyetemektől, — hanem a tanítás és a tanulás tárgyai szempontjából is.

Fichte szerint u.-is az új egyetemen nem lehet helye semmiféle kizárólag gyakorlati irányú olyan tevékenységnek, mint amilyen tevékenységet a régi egyetemek teológiai, jogi és orvosi fakultásain szoktak kifejteni. Az elméletet és a gyakorlatot egymástól a legélesebben el kell választani. A teológiát, a jogot s az orvostudományokat tehát csakis, mint elméleti tárgyakat, mint az imént említett tudományok filosofiáját szabad előadni. Csakis „ez a királyi út“, a filozófiai gondolkodás útja vezethet eredményre minden egyes tudományban. S ezért kell, hogy az új egyetemen az elsőbbség az összes tudományok között a filosofiát, — a legmagasabb rang pedig az összes tudománykarok között a filozófiai fakultást illesse meg.⁴²

Míg Fichte a berlini egyetem tervezetében csak az egyetem beléletével, az egyetem tanáraival és hallgatóival, az egyetemen előadható tárgyakkal s a tárgyak és fakultások rangsorával foglalkozik, — a német idealizmus egy másik szellemóriása Schelling szintén a szabadságot tartja az új egyetem éltető levegőjének, s ő szerinte is a filozofia az, amely minden más tudománynak felette áll. De mivel minden tudomány csak a filozofia révén válhatik tudománnyá s mivel annak, ami minden, saját külön léte nem

⁴² Dr. Friedrich Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts. III. kiad. II. k. 256—257. old. — René König: Vom Wesen der deutschen Universität. 76—96. old.

lehet, — az ő felfogása szerint az ú. n. filosofiai tantárgyak részére külön szoros értelemben vett filosofiai fakultást létesíteni nem lehet.⁴³ De mivel ezen tárgyak még sem lóghatnak a levegőben, — ezért van a három igazi fakultás mellett egy külön collegium artium. S ennek az államhoz való viszonya az, amit szükségesnek tart tisztázni.

Schelling szerint sokan vannak, akik az egyetemek hivatását abban látják, hogy az állam részére tisztviselőket neveljenek s a jövőendő tisztviselőket az állam céljainak mennél tökéletesebb eszközeivé képezzék ki. Az egyetemek azonban ezt a hivatásukat csak akkor tölthetik be, ha hallgatóik tudását gyarapítják. Aki tehát akarja a célt, t. i. a tisztviselők tudományos kiképeztetését, annak akarnia kell a cél eléréséhez szükséges eszközt, t. i. a tudományt is. A tudomány azonban rögtön megszűnik tudomány lenni, mihelyt eszközzé fokozzák le s nem önmagáért művelik. Ezért más a helyzete az államnak egyrészt a teológiai, a jogi és az orvosi karokkal s másrészt a szabad művészetek collegiumával szemben.

Schelling szerint az előbbi három fakultás az állam céljait szolgálja. Az államnak tehát elemi kötelessége — még pedig a saját érdekében kötelessége, — hogy az igazi tudományos szellem szabad érvényesülését e három fakultáson is lehetővé tegye. De ezzel szemben feltétlenül jogában és kötelességében áll az államnak, hogy a teológiai, jogi és orvosi fakultások hallgatóit — külön ú. n. államvizsgákon — levizsgáztassa s államvizsgák útján győződjék meg arról, vajjon van-e elegendő tudásuk a rájuk váró állami feladatok megoldásához s következésképp alkalmazhatók-e mint állami tisztviselők, vagy sem?

Egészen más az állam helyzete a szabad művészetek collegiumával szemben.

Minthogy a filozófia a természet és a történet közt fennálló ellentéteken felülemelkedik s ép ezért soha a külvilágban érvényesülő történelmi erővé és hatalommá nem válhatik, az állam valamint nem privilegizálhatja, ugyanúgy nem korlátozhatja a filozófiát. Az állammal szemben korlátlan szabadságra egyedül és kizárólag a szabad

⁴³ Schelling szerint filozófiai fakultásra szükség nincs; ezért beszél a szabad művészetek egyesüléséről, collegiumáról. Lásd u. o. 137. old.

művészetek collegiumának. — amint mi mondanánk — a filozófiai fakultásnak van igénye.⁴⁴

Fichte és Schelling eszméi kétségtelenül nagy befolyást gyakoroltak a német egyetemek kialakulására. Hiszen — Fichte szónok-professora, mint professori ideál tette szükségessé a magántanári próbaelőadások meghonosítását. Az ő írásbeli feladataira s arra a gondolatára, hogy a professornak a reguláris hallgatókkal külön és behatóbban kell foglalkoznia, — vezethetjük vissza, hogy a régi egyetemek disputatioi és repetitioi eltűntek s helyüket a szeminárium, s a régi értelemben vett dissertatio helyét a mai értelemben vett dissertatio foglalta el. A régi értelemben vett dissertatiót u.-is Paulsen szerint nem az avatásra készülő hallgató, hanem maga a professor írta; — s az avatandó feladata mindössze arra szorítkozott, hogy a dissertatioval szemben felhozott kifogásokra válaszoljon, a dissertatio tételeit a támadásokkal szemben megvédelmezze s ekképen igazolja, hogy az anyagot megtanulta. A disputatio és a repetitio tehát Paulsen szerint abból indult ki, hogy az igazság legalább is az alapelvek szempontjából — adva van; — csak el kell sajátítani és meg kell védelmezni; — s legfeljebb a még vitás részletkérdéseket kell eldönteni. Ezzel éles ellentétben a seminarium Paulsen szerint abból a feltevésből indul ki, hogy az igazság még nincs kiderítve. A professor tehát, mint az igazság kiderítésének, s mint a tudományos kutatásnak mestere teljesen Fichte szellemében magaköré gyűjti szemináriumában az ő legkiválóbb hallgatóit s a dissertatiókat a saját felügyelete alatt magukkal a hallgatókkal készítteti el. A mai értelemben vett modern dissertatio tehát Paulsen szerint nem arról tesz tanuságot, hogy az avatandó jelölt pusztán *passive* viselkedve egy bizonyos tudományos anyagot elsajátított, hanem arról tesz, vagy legalább is arról kellene tennie tanuságot, hogy az avatandó jelölt mint a professor munkatársa *active* részt vett mestere tudományos munkásságában.^{44a} — A tanszabadságnak Fichte szerinti értelmezése az oka annak, hogy a német egyete-

⁴⁴ U. o. 147—150. old.

^{44a} V. ö. Fr. Paulsen i. m. II. k. 258—259. old. Nálunk Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története 91—100. old.

mek hallgatóikat a lecke látogatás terén s az időközben elért tanulmányi eredmény szempontjából catalogus olvasás és kötelező kolloquiumok valamint közbeeső egyetemi vizsgák útján egyáltalán nem ellenőrzik. — S Fichte és Schelling hatása alatt lett a filozófiai fakultás, mint a modern egyetemek legfontosabb fakultása, — a tanszabadság fellelegvára. De a berlini egyetem teljes egészében még sem az ő elgondolásuk szerint, hanem részben Humboldt és munkatársa Schleiermacher elgondolása szerint jött létre.

A Humboldt korabeli Poroszországban még a l'État c'est moi féle elv érvényesült. Ép ezért midőn a porosz király hatalmának megtestesítője a porosz állam Jénánál összeomlott s midőn a berlini egyetem alapításakor elhangzott az az igazán királyi kijelentés, hogy szellemi erővel kell pótolnunk azt, amit fizikai erőben elvesztettünk, — Humboldt bizalmatlan volt a romokban heverő állami hatalommal szemben s az új egyetemet nem a királysággal azonosított állam költségén akarta létesíteni és fenntartani, hanem közadókól a nemzet költségén.

Az új egyetem tehát nem a király, illetve az állam, hanem a nemzet tulajdona; — s mivel állami határookra való tekintet nélkül az egész német nemzet céljait szolgálja, — a német nemzet nevelésére szolgáló intézeteknek mintegy a koronája.

De bármily magasztos volt a Humboldt féle felfogás a német nemzeti eszme szempontjából, — René König szerint mégis Humboldt viseli a felelősséget azért a nagy tragédiáért, amelyet a német egyetemek már a XIX. század első felében is átéltek, de különösen manapság élnek át.

Mert szerinte Humboldt volt az, aki az állam és az egyetem viszonyát az alapításkor tisztázhatta volna, de nem tisztázta s szerinte ez a mulasztás volt az oka annak, hogy a XIX. század első felének rendőrállama s a mai nemzeti szocialista állam a tanítás és a tanulás szabadságát elkobozták s a német egyetemi ideált megvalósulni nem engedték.⁴⁵

Bár kétségtelen, hogy Humboldtnak az állam és az egyetem közötti viszonyra vonatkozó álláspontja nem volt követ-

⁴⁵ U. o. 167—169. old.

kezetes, — szerintem nem az ebből származó bizonytalanság idézte elő a német egyetemek tragédiáját; — hanem mindig a történelmi erők mérkőzése döntötte el, hogy a német egyetemi ideál mily mértékben tudjon megvalósulni? De akár volt tanszabadság, akár nem volt — az ész tudományos használatának műhelyei tovább fejlődtek s a XIX. század folyamán oly nagy mértékben gyarapították az emberi tudás anyagát, hogy a régi recitáló egyetemekkel szemben egy további nagyon fontos változásnak mindenképen be kellett következnie.

A régi recitáló egyetemek fakultásain u.-is minden professor a tárgyak egész sorozatát, sőt a teológiai, a jogi és az orvosi karokon az illető fakultás tárgyainak összességét adta elő, úgy hogy Paulsen szerint a fakultás tárgyait illetőleg minden professor encyclopedista volt s a hallgatóitól is encyclopedikus tudást követelt. Ellentétben a régi egyetemekkel az új egyetemeken minden professor csak egy tárgyat, illetve a rokontárgyaknak egy nagyon kis körét, t. i. azokat a tárgyakat adja elő, amelyekre vonatkozólag kutató munkája útján tudásunkat ő maga is gyarapítani iparkodott. A modern egyetemek professorai tehát nem lehetnek encyclopedisták, hanem a kutató hivatás következtében, amely az emberi tudásnak mindig csak egy töredékére vonatkozhatik, — szükségképen specialisták kell, hogy legyenek. Ez a változás természetesen a hallgatóságra is kihat; — de Paulsen szerint másképp érezteti a hatását a teológiai, a jogi és az orvosi s ismét másképp a filozófiai karokon. Amazokon a hallgatóknak az illető karon előadott tárgyak mindegyikét el kell sajátítaniok azért, mert a gyakorlati életben még ha specialisták lesznek is, akkor is szükségük lesz arra, hogy a teológiai, a jogi, illetve az orvosi tudományok összessége felett áttekintésük legyen. A filozófiai karon ellenben encyclopedikus tudást csak azoktól követelnek, akik középiskolai tanári pályára készülnek; — a többi hallgatót egy-egy általuk szabadon választott tárgyból specialistává iparkodnak kiképezni.

Az, hogy a modern egyetemek professorai specialisták, — s az, hogy hallgatóik egy része is specialistává lesz, — a modern egyetemek fakultásainak egymáshoz való viszonyára, il-

letve az egyes fakultások viszonylagos jelentőségére is kihatott.

Míg u.-is a régi egyetemeken a theologiai és jogi fakultásoknak volt a legtöbb tanszékiük, a legnagyobb hallgatóságuk s a sportula rendszer következtében az ő professoraiknak volt a legnagyobb jövedelmük, — addig a modern egyetemeken a tudományos munka megosztása a filozófiai és az orvosi karokon összehasonlíthatatlanul nagyobb arányokat öltött s feltűnően több új tudománynak és tanszéknek a kialakulását vonta maga után, mint a teológiai és a jogi karokon. Ez a magyarázata annak, hogy a berlini s a többi német egyetemeken a tanári karnak alig 8—10 % működik a teológiai és a jogi karokon s a 90—92 %-nyi óriási többség a többi karokon ad elő. Ez a magyarázata annak, hogy a hallgatóságból is csak egy csekély töredék — Münchenben pl. 1935-ben az 5480 főnyi hallgatóságból alig 1300 iratkozott be a theológiára és a jogra, a többi mind a filozófiai, az orvosi és az állatorvosi fakultásokra tódult. S ugyancsak ez a magyarázata annak is, hogy a tudományos hírnév szempontjából s a sportula rendszer következtében az egyetemi tanári jövedelmek terén is ma már nem a teológiai és a jogi, hanem a többi fakultások professorai vezetnek.

*

Az hogy a német egyetemeken a kutató munkásságnak s a tudomány fejlődésének alapja, t. i. a tanítás és a tanulás szabadsága a napoleoni háborúk után közel egy fél századon át örökösen veszélyben forgott, — a német egyetemi típusnak — egy másik a maga nemében páratlan, mert csak a német partikularizmusra visszavezethető tulajdonságát fejlesztette ki. Minthogy a németek lakta területen az egymástól független államok egész sorozata élt — ha az egyik államban üldöztek valamely professort az általa hirdetett tanok miatt, avagy ha üldözték valamely bajtársi egyesület tagjait, — a professor és a hallgatók egyszerűen otthagyták az ő régi egyetemüket s a professor tanszéket keresett s az együttérzés következtében kapott is, a hallgató pedig beiratkozott egy olyan másik állam egyetemén, amely a tanszabadságot az időtájt tiszteletben tartotta. A tanszabadság ellen azonban majd az egyik, majd a másik

állam területén folyton követtek el merényleteket, úgy, hogy a professorok és a hallgatók vándorlása állandósult. S ez a vándorlás egyik egyetemről a másik egyetemre — avagy Paulsen szavaival élve — ez az állandó vérkeringés alakította át a német egyetemek összességét kulturális szempontból egy egységes szervezetté; — s a kulturális egység tudata s a szolidaritás érzése adta meg a német egyetemek professorainak a politikai hatalom birtokosaival szemben az ellenálláshoz szükséges erőt és bátorságot; — s ez tette a vándorlás szabadságát a hallgatók szempontjából az akadémiai szabadság lényeges alkotó részévé.

A szabadságért folytatott küzdelem azonban nemcsak a német egyetemek összességét kovácsolta össze egy egységes szervezetté, hanem az egyes egyetemek tanárait és hallgatóit is. S a tanároknak és hallgatóknak fakultásokba, ezeknek pedig egy egységes egyetembe való tömörülése s az együttes küzdelem a szabadságért szülte a német egyetemek legféltettebb kincsét: az egyetemek szellemi értelemben vett autonómiáját.^{45a}

Ez az autonómia nem tudta elviselni a filozófiai kar alárendelt helyzetét és a középkori egyetemek céhrendszerét. Jogilag egyenlőséget teremtett tehát a karok között; a céhrendszerre emlékeztető régi fokozatokat pedig a hozzájuk kapcsolódó elavult vizsgarendszerrel és a disputatiókkal egyetemben eltörölte s mindössze egy fokozatot tartott fenn: a teológiai karon a magisteri, a többi karokon a doktori fokozatot. Viszont azonban azok részére, akik egyetemi katedrához akarnak jutni, a szelekciónak egy új eszközét honosította meg: t. i. a magántanári képesítést. A tanszabadság s az imént kiemelt reformok következtében a német egyetemek szellemi autonómiája teljesen kiépült s Hitler uralomra jutása előtt a jogalkotásra és a jogalkalmazásra egyaránt kiterjedt. — A jogalkotás terén a szellemi autonómia azt jelentette, hogy az egyetemi szelekció szabályozása az egyetem belügye; a doktorrá avatás és a magántanári képesítés szabályait tehát min-

^{45a} Fr. Paulsen i. m. II. k. 260—265. old. Az egyetemi önkormányzatot illetőleg lásd Arnold Köttgen; Deutsches Universitätsrecht, 50—69. old.

den egyetem önmaga állapítja meg egyetemi statumok alakjában; — s a miniszteriumot mindössze a jóváhagyás avagy annak megtagadása illeti meg. A jogalkalmazás terén pedig a szellemi autonómia azt jelentette, hogy a doktorráavatás és a magántanári képesítés az egyetem belügyi közé tartoznak s ép ezért semmiféle felsőbb hatalom a doktorráavatás és a magántanári képesítés tárgyában kezdeményező lépéseket nem tehet; — a doktorráavatás tárgyában, — sőt Poroszországban s a német államok legnagyobb részében a magántanári képesítés tárgyában — hozott határozatok is semmiféle felsőbb ellenőrzés alatt nem állanak; — a magántanári képesítéshez tehát az államok legnagyobb részében semmiféle miniszteri megerősítés vagy jóváhagyás nem szükséges.

A szabadság azonban nemcsak a tanári karra terjedt ki teljes szellemi autonómia alakjában; — hanem a hallgatóságra is; a tanulás szabadsága alakjában. A hallgatók szabadsága abban nyilvánult meg, hogy semmiféle jogszabály őket ahhoz az egyetemhez, amelyre beiratkoztak, hozzá nem kötötte; — szabadon távozhattak tehát s iratkozhattak be bármely más egyetemre; — a tanárok és a tárgyak kiválogatásában is teljesen szabadok voltak; kötelező tanrend tehát nem volt; — s az is teljesen tőlük függött, hogy a kiválasztott tárgyakból akartak-e elérni eredményt, vagy sem; — a jogszabályok — a leckelátogatás ellenőrzése és a kötelező colloquiумok, valamint közbeeső vizsgák kötelező előírása alakjában a hallgatókra kényszerrel nem gyakoroltak. Csak ha az egyetem egyetlen tudományos fokozatát, a doktori címet el akarták nyerni, vagy ha habilitálni akartak, — akkor voltak kötelesek magukat az egyetemi szelekciónak alávetni.

A közvetlen kényszerrendszabályok hiánya azonban nem jelentette a nem tanulás szabadságát. Mert minden hallgató — egy bizonyos célt akart elérni azzal, hogy az egyetemre beiratkozott; — s akár tisztán tudományos, akár gyakorlati képesítés megszerzése volt a célja, — mind a két esetben szelekciónak volt köteles magát alávetni. De mivel az egyetemek a szelekció eszközei révén csak közvetve akarták a hallgatóságot befolyásolni, — a német egyetemek a tantárgyak kiválasztását, s a különböző szemináriumokat és gyakorlatokat illetőleg csak tanácsokat adtak a hallgatóságnak; — alternatív tanterveket

ajánlottak elfogadásra; — felhívták a figyelmet arra, hogy bizonyos tárgyak hallgatása feltételezi más tárgyaknak előzetes hallgatását; — rámutattak a tárgyak kiválogatásánál elkövethető hibákra stb; — de mindezt „unter voller Wahrung der akademischen Freicheit“ tették s ép ezért semmiféle kötelező tanrendet elő nem írtak.⁴⁶

Mivel a német egyetemeknek nem volt hivatásuk az, hogy gyakorlati pályákra képesítést adjanak, — az egyetemi szelekció német rendszere meg sem közelítette bonyolultságban a francia rendszert s a szelekciónak mindössze két eszközét ismerte; t. i. a doktorrá avatást és az egyetemi magántanári képesítést. A szelekciónak ezt a két eszközét azonban szellemi autonómiája következtében, minden egyetemnek minden egyes tudománykara önmaga szabályozta.

Az egyetemi szelekció ennek következtében nemcsak államokint és egyetemenként, de fakultásonként is más és más szabályok szerint ment végbe.

Ez az oka, hogy a német egyetemi szelekció jellemzése céljából mindössze három fakultásnak, t. i. a freiburgi, a heidelbergi és a frankfurti egyetemnek jogi karainak a doktori gradus elnyerésére vonatkozó szabályait vázolólok.

A freiburgi egyetemi jogi kara a doktorátus megszerzéséhez szükséges vizsgára csak azt bocsátotta, aki igazolta, hogy valamely német humanista gimnáziumban vagy reálgimnáziumban az érettségi vizsgát sikerrel letette; — három éven át valamely egyetemen — s e három évből két szemeszteren át a freiburgi egyetemen — jogi tanulmányokat folytatott; — s az első jogtudományi államvizsgát valamely német egyetemen sikerrel kiállotta. Aki ezen legutóbb említett feltétel teljesítését igazolni nem tudta, — azt csak akkor lehetett vizsgára bocsátani, ha igazolta, hogy jogi tanulmányokat négy éven át folytatott. A vizsgára való jelentkezéskor be kellett mutatnia a dissertációt s a folyamodónak egy olyan esküvel egyenértékű írott kijelentést kellett a dissertatióra rávezetnie, mely szerint dissertatioját mások segítségével nélkül készítette; — más forrásmunkákat és segédeszközöket, mint amelyekre a

⁴⁶ De voltak a szabály alól kivételek is: s ilyenek voltak a bajor egyetemek, amelyek kötelező tanrendet írtak elő.

dissertatioban hivatkozik, — nem használt; — s minden olyan szövegrészt, amelyet a korábbi irodalomból egészben vagy megközelítőleg szó szerint vett át, — mint ilyen tüntett fel s ebből a célból a használt munka kötet- és oldalszámát pontosan idézte.

A doktori vizsga azoknál, akik a jogtudományi államvizsgát nem tették le, — három részből állott, t. i. az írásbeli vizsgából, a dissertatióból s a szóbeli vizsgából. Az írásbeli vizsgán a folyamodónak négy írásbeli dolgozatot kellett elkészítenie, kettőt a közjog és kettőt a magánjog köréből s mind a négyet feügyelet alatt zárt helyen. Aki a jogtudományi államvizsgát letette, az írásbeli vizsgát tenni nem tartozott.

A dissertatiót a kar a kiküldött bírálók véleménye alapján csak akkor fogadta el, ha a dissertatio tudományos szempontból figyelemre méltó volt s a jelöltnek önálló tudományos munkálkodásra való képességét igazolta.

Minthogy a doktorátus megszerzése semmiféle előzetes egyetemi vizsga letételét nem tételezte fel, — a szóbeli vizsga a tudomány minden ágára kiterjedt. A szóbeli vizsga elfogadása esetén a dissertatiót ebbeli mivoltának feltüntetése mellett ki kellett nyomtatni s a nyomtatott példányokon a referens nevét fel kellett tüntetni. A doktori diploma szövegébe bele kellett foglalni a dissertatio címét és a doktori vizsga eredményét vagyis azt, hogy a jelöltet summa cum laude, magna cum laude, cum laude, vagy csak rite képesítették. Külön avatás tulajdonképen nem volt; — a doktori fokozatot a diploma egyszerű kézbesítése útján adták meg.

A heidelbergi jogi kar eljárása a fentebbiekben vázolt eljárástól mindössze egy lényeges eltérést mutatott fel: t. i. a doktori vizsgára való bocsátásnak feltétele volt az is, hogy folyamodó igazolni tudja őt gyakorlaton való részvételét.

A frankfurti jogi kar eljárása pedig a heidelbergitól a következőkben tért el:

1. Ha a jelölt igazolta, hogy a doktori címet tisztára tudományos célból szerzi meg, — a jogtudományi államvizsga letételének igazolásától el lehetett tekinteni.

2. A jogtudományi államvizsgát letett jelöltek a kar jelenlétében egy négy tagú bizottság colloquáltatta a dissertatio

tárgyából és két olyan tárgycsoportból, amelyeket a jelölt szabadon választhatott ki a Promotionsordnungban felsorolt négy tárgycsoport közül.

3. Azokat, akik nem tettek jogtudományi államvizsgát, — colloquim helyett szigorlatnak vetették alá; — vagyis a freiburgi és a heidelbergi zárt helyi írásbeli vizsgákat egy szigorúbb szóbeli vizsgával pótolták, amely a jogtudomány minden ágára kiterjedt. A szigorlatot a kar jelenlétében kellett megtartani s három kari tagnak állandóan jelen kellett lennie.

4. A doktorrá avatottakról egy külön avató albumot vezettek s ebbe beiktatták a felavatottak nevét s a szaktanárok jelentését.

*

Mivel a német egyetemek gyakorlati pályákra nem képesítettek, a képesítő vizsgák sohasem egyetemi, hanem mindig államvizsgák voltak. A képesítő vizsgák ebbeli jellege abban jutott kifejezésre, hogy a vizsgabizottságoknak nemcsak egyetemi tanárok, hanem — a jog és államtudományokból való vizsgáztatás eseteiben pl. — magasabb rangú bírák és közigazgatási tisztviselők is lehettek tagjai s hogy az egyetemi tanár az ilyen bizottságokban nem mint egyetemi tanár, hanem mint a kormány megbízottja végezte functioit — rendszerint külön kinevezés alapján. Az államvizsgabizottságok szervezete szempontjából az igazságszolgáltatás és a közigazgatás tisztviselőit illetőleg — kétféle rendszert alkalmaztak.

Poroszországban s a porosz rendszert követő államokban a bürokrácia túlsúlya és központósító törekvései érvényesültek s ép ezért azok a bizottságok, amelyek az első jogtudományi államvizsga vagyis az ú. n. referendar vizsga tárgyaiból vizsgáztattak, — nem az egyetemeken, hanem az Oberlandesgericht-en alakultak meg; — elnökük a főtörvényszék elnöke vagy helyettese volt; s tagjaik voltak két gyakorlati jogász és két egyetemi tanár. A vizsgáztatásban az elnök és a nem egyetemi tanár tagok is részt vettek s az egyetemi tanárokkal szemben mindig a hivatalnoki elem volt túlsúlyban.

Bajorországban s a bajor rendszert követő államokban, t. i. Würtembergben, Szászországban, Hessenben, Mecklenburg-

ban az I. jogtudományi államvizsgabizottság elnöki székét a főtörvényszék elnöke, vagy egy magasabb rangú állami hivatalnok töltötte be, aki azonban csak elnökölt, de nem vizsgáztatott, — a többi tagok egytől-egyig egyetemi tanárok voltak.

Minthogy az első jogtudományi államvizsgát közvetlenül az egyetemi tanulmányok befejezése után kellett letenni, — a referendar vizsga jelöltjei ezen ú. n. elméleti államvizsgán az ő egyetemi tanulmányaik eredményéről számoltak be. S mivel a vizsgán a porosz rendszer szerint hivatalnokok vizsgáztattak s az egyetemi tanárokkal szemben ők voltak túlsúlyban, — a porosz rendszeret sokan elhibázottnak tartották még pedig két okból.

Egyrészt azért, mert a kérdezés terén az egyetemi tanárok a szakemberek, — a nem tanár tagnak vagy külön kell készülnie a kérdezésre, vagy jogeseteket kérdez, ami az elméleti tudás és az áttekintés szempontjából hátrányos. De elhibázottnak tartották a porosz rendszert azért is, mert módot és alkalmat nyújtott arra, hogy a jelöltek az egyetemi tanulmányokat elhanyagolva, a jogi ismereteket az egyetemen kívül álló tényezők, repetítorok, einpaukoló intézetek, magyar műszóval jogi szanatóriumok útján próbálják elsajátítani.

A porosz rendszer ellen felhozott érveket azonban alaposan meggyengítette az a körülmény, hogy a három évi gyakorlat után leteendő második jogtudományi államvizsgát vagyis az ú. n. assessor vizsgát illetőleg a vizsgabizottság szervezésének kérdésében mind a két rendszer megegyezett, s a bizottságot nem egyetemi tanárokból, hanem gyakorlati jogászokból alakította meg. A jogászok kiképzése tárgyában kiadott badeni rendtartás szerint pl. a második jogtudományi államvizsgabizottságok egy magasrangú bíró vagy közigazgatási tisztviselő-elnöklete alatt 4 bíróból és ügyvédből állott, akik közül az elnököt és három tagot az igazságügyminiszter, a negyedik tagot a belügyminiszter nevezte ki — valamennyit 3 esztendőre.⁴⁷

Ha nagy különbség volt a különböző német államok közt,

⁴⁷ V. ö. Baden Die Vorschriften über die Ausbildung der Juristen. 45. old.

— a képesítő bizottságok összetétele szempontjából, — még nagyobbak voltak az eltérések a képesítő vizsgák tárgyai és a szelekció eszközei szempontjából. A vizsgatárgyakat illetőleg minden állam megegyezett abban, hogy az I. jogtudományi államvizsga tárgyai azonosak voltak akár közigazgatási, akár bírói pályára készülő jelölteknek kellett képesíteni; — a II. jogtudományi vizsgát illetőleg különbség volt a porosz rendszert követő és a többi államok között. Amazokban mások voltak a vizsga tárgyai az igazságszolgáltatást s mások a közigazgatást érdeklő képesítések eseteiben. Emezekben az igazságszolgáltatást és a közigazgatást érdeklő képesítés közt különbség nem volt, a vizsgatárgyak tehát azonosak voltak.

Ami a szelekció eszközeit illeti, — ki kell emelnem, hogy ezen a téren a particularizmus oly nagy arányokat öltött, hogy minden rendszerezés lehetetlen s ép ezért csak egy tipikus példát emelek ki.

A badeni jog szerint a bírákra, az ügyvédekre és a jogi minősítést kívánó közigazgatási tisztviselői állásokra vonatkozólag a képesítés egységes volt; azoktól tehát, akik az imént felsorolt állásokhoz, illetve az ügyvédséghez szükséges minősítést meg akarták szerezni, négy feltétel teljesítését tartoztak igazolni; — t. i.

a) hogy a gimnáziumi, a reálgimnáziumi, vagy a főreáliskolai érettségi bizonyítvány megszerzése után valamely egyetemen 7 féléven át a rendtartásban felsorolt tizenkét jogi tárgyat lehallgatták s az ugyanott előírt hat gyakorlatban eredményesen résztvettek;

b) hogy a első jogtudományi államvizsgát sikerrel letették;

c) hogy az első vizsga letétele után a büntető és a polgári igazságszolgáltatást, a perenkívüli eljárást és a végrehajtást, a közigazgatást és az ügyvédi munkakört gyakorlatilag is tanulmányozták s ebből a célból négy hónapig az ügyészségnél, két hónapig valamely Amtsgerichtnél, öt hónapig valamely polgári és munkaügyi bíróságnál, négy hónapig valamely felsőbb bíróságnál, négy hónapig közjegyzői irodában és telekkönyvi hatóságnál, két hónapig egy legalább is két bíróból álló Amtsge-

richtnél, 11 hónapig közigazgatási hatóságoknál s négy hónapig ügyvédi irodában előkészítő szolgálatot teljesítettek; s végül

d) hogy a három évi gyakorlat letelte után a második jogtudományi államvizsgát sikerrel letették.

A badeni rendszer tehát a jövődő bírakat, ügyvédeket és közigazgatási tisztviselőket három szelekciónak vetette alá. Ezek közül az első a jogtudományi vizsgabizottság eszközölte s azokat, akiket ez a bizottság visszavetett, — sem gyakorlatra, sem a II. jogtudományi vizsgára bocsátani nem lehetett. A második szelekciót a bíróságok, ügyészségek, a közigazgatási hatóságok hivatalfőnökei s az ügyvédek eszközölték; — ha ezek a jelölt részére megfelelő bizonyítványt ki nem állítottak, — a jelölt a II. jogtudományi vizsga letételére nem jelentkezhetett. S a harmadik szelekciót eszközölte a II. jogtudományi államvizsgabizottság.

Ami már most e három szelektáló eszköz közül a vizsgákat illeti, — az első jogtudományi államvizsga az igazságszolgáltatást érdeklő négy és a közigazgatást érdeklő két, összesen tehát hat tárgy-csoportból állott. Az igazságszolgáltatást érdeklő tárgycsoportok voltak: *a)* a római és német jogtörténet, a római magánjog rendszere szerint; *b)* a régibb német jogtörténet; *c)* a német polgári törvénykönyv alapján a magánjog; — s *d)* a kereskedelmi és váltójog, a polgári és büntető perjog, a büntetőjog, a csőd és a munkajog.

A közigazgatást érdeklő tárgycsoportok voltak: *e)* alkotmányjog, közigazgatási jog, nemzetközi jog és egyházjog s *f)* nemzetgazdaságtan és pénzügytan.

A jelöltek e hat tárgycsoportból két vizsgát tartoztak megkísérelni, t. i. egy előzetesen szelektáló írásbeli s ennek sikere esetén egy szóbeli vizsgát.

Az írásbeli vizsga hat napig s naponta két óráig tartott s a jelöltek mindegyike mindennap két feladatot tartozott elkészíteni, még pedig a hat tárgycsoport mindegyikéből kettőt, összesen tehát tizenkettőt.

A szóbeli vizsga minden jelölttel legalább egy óráig tartott s az elnöknek és a hat bizottsági tagnak az egész vizsga alatt állandóan együtt kellett lenniök azért, hogy az összbemérés alapján dönthessenek. Az osztályozás, az írásbeli és a szóbeli vizsgán egyaránt az érdemrendes osz-

tályozás szabályai szerint történt. T. i. az írásbeli feladatok osztályozásakor 0-tól 6-ig számokkal s ha szükséges törttekkel pl. $2\frac{1}{2}$ számmal, — a szóbeli vizsgán ugyanezen számok kétszereseivel osztályoztak; — az írásbeli és szóbeli vizsgán elért egységek számát összeadták s az összes egységek száma alapján állapították meg a jelöltek rangsorát. A vizsga sikeres letételéhez legalább 72, a jó eredményhez 100, a nagyon jó eredményhez 120 egységre volt szükség.

Az aki a második jogtudományi államvizsgára jelentkezett, — mindenekelőtt a gyakorlati idő alatt elkészített jogi véleményét tartozott bemutatni, amelyeket a bizottság megfelelő szakemberei tettek bírálat tárgyaivá; — a bírálatok eredményét a vizsga összeredményének megállapításánál figyelembe kellett venni.

Az írásbeli és a szóbeli vizsga 4 tárgycsoportra terjedt ki s ezek *a)* a magánjog, kereskedelmi és váltójog; — *b)* polgári perjog, csődjog és perenkívüli eljárás; — *c)* büntetőjog és eljárás; s *d)* alkotmányjog és közigazgatási jog.

Az írásbeli vizsgán minden jelölt 12 jogesetet tartozott feldolgozni; — t. i. 5-öt az első, 2-öt a második, 3-at a harmadik és 2-öt a negyedik tárgycsoportból. A szóbeli vizsgán minden jelölt a részére kiosztott periratok, illetve akták alapján egy konkrét jogesetre vonatkozólag volt köteles előadást tartani; — az előadás és annak megbeszélése legfeljebb 35 percig tartott. Ezt követte a tulajdonképeni szóbeli vizsga, amely az első tárgycsoportból 25, a többiből 20—20, összesen 85 percig s az előadással együtt közel 2 óráig tartott. Az osztályozás ugyanúgy történt mint az első vizsgán, de a következő két eltéréssel: *a)* a gyakorlati idő alatt készített jogi véleményeknél az egységek száma 0-tól mindössze 3-ig terjedhetett; — *b)* az írásbeli vizsgán elérhető 0—6 egységeket pedig a jogesetre vonatkozó előadásnál 2-szeresen, — az első és a harmadik tárgycsoportnál háromszorosan, a többinél kétszeresen lehetett számítani úgy, hogy az egy tárgycsoportból elérhető maximális egységszám 18-ra emelkedhetett. A második jogtudományi államvizsga sikeres letételéhez legkevesebb 65, a jó eredményhez 105, a nagyon jó eredményhez 125 egységre volt

szükség. A jelölteket egységeik száma alapján épúgy rangsorba osztották be mint az első vizsga letételekor.⁴⁸

*

Ha az egyetemi szelectionnak a Hitler korszak előtti rendszerét egybe vetem az angol és francia rendszerekkel, — akkor a következő legfőbb jellemvonásokat kell kiemelnem:

1. Míg az angol egyetemi oktatás annyira egybe fonódik a középiskolai oktatással, hogy az angol egyetemi hallgatók egy része két éven át az egyetemen is középiskolai tanulmányokat folytat, s míg a francia egyetemi oktatás is egybe függ a középiskolai oktatással, mert az érettségi vizsgákat többségükben egyetemi tanárokból álló bizottságok veszik ki, — addig a német rendszer a középiskolákat és az egyetemeket egymástól teljesen elválasztja.

2. Míg az angol és francia rendszerek a középkori egyetemi fokozatokat fenntartották s a vizsgák ezekhez kapcsolódnak, — addig a német rendszer a doktori s a teológiai magisteri fokozat kivételével az összes többi egyetemi fokozatokat s a nekik megfelelő összes vizsgákat is eltörölte; — s a tudományos selectionnak egy új eszközét honosította meg a magántanári habilitatio alakjában.

3. Míg az angol és francia egyetemeknek kettős rendeltetésük van s ehhez képest vizsgáik is bifurkálódnak, — a német egyetemeknek csak egy hivatásuk van s ehhez képest vizsgáik is egy félék t. i. egyetemi vizsgák. Ez az oka, hogy míg a francia államvizsgák hozzátartoznak az egyetemek vizsgarendjéhez, — addig a német államvizsgák az egyetemek vizsgarendjéből kiváltak s a jogtudományi államvizsgákat pl. nem is az egyetemeken, hanem az Oberlandesgerichteken tartották meg.

*

Ez a rendkívül egyszerű vizsgarend a nemzeti szocializmus hatása alatt lényegesen átalakult. S hogy mennyire igaz Lord Haldane-nek az az állítása, mely szerint a nemzet lelke az ő egyetemeiben tükröződik vissza, — ezt semmi sem igazolhatja meggyőzőbben, mint a német egyetemek legújabb reformja.

⁴⁸ Die Vorschriften über die Ausbildung der Juristen 1929. Amtliche Ausgabe.

Az egyetemekre vonatkozó nemzeti szocialista reformot négy okra lehet visszavezetni. Ezek közül kettő a világháború elvesztése után keletkezett s részint a hallgatóság számával, részint az egyetem rendeltetésével áll kapcsolatban. Kettő ellenben — ha nem is oly nagy mértékben, mint később — már a világháború előtt is meg volt s abból állott, hogy a német egyetemek által adományozott doktori fokozat tudományos értéke lehamyatlott, — s hogy az egyetemi tanári utánpótlás kellően megalapozva nem volt.

Ami a négy ok közül, a legelsőket illeti, — a világháború után a hallgatóság száma, valamint minden államban, ugyanúgy a német birodalomban is aggasztóan magasra emelkedett. Ezen a téren változás csak az 1934/35. tanév óta észlelhető, amikor is az egyetemi hallgatók száma a háborús évek születési arányszámának lezuhanása következtében minden mesterséges beavatkozás nélkül csökkenni kezdett.

De bár a születések száma a nagyvárosokban sokkal nagyobb arányokban esett, mint a kisebb városokban, — a nagyvárosok egyetemei az 1934/35. tanév kezdetéig hallgatóságuknak csak $\frac{1}{4}$ részét, — a közepes és a kis városok egyetemével ellenben hallgatóságuknak majdnem felét veszítették el. Világos tehát, hogy a hallgatóság a közepes nagyságú és a kis városok egyetemeiről elvándorolt s a nagyvárosok egyetemeire özönlött. Az elvándorlásnak az lett az eredménye, hogy az 1934/35-iki téli szemeszter folyamán a német egyetemi hallgatóknak már majdnem fele, t. i. 46—47 %-a a nagyvárosok egyetemeire iratkozott be. A nagyvárosokba való özönlések azonban rendkívül káros következményei voltak. Egy-egy professzor túlszűfolt tantermekben 800—1000 főnyi hallgatóság előtt volt kénytelen előadását megtartani; — egy-egy gyakorlatra 300-nál is többen iratkoztak be; — az assistensek a gyakorlatokon részt vevő hallgatók írásbeli dolgozatait lelkiismeretesen átvizsgálni képtelenek voltak; — a dolgozatokhoz az összes résztvevőknek alig 3—4 %-a tudott hozzászólni; de nem a legkiválóbbak szólaltak fel, hanem azok, akikben meg volt a képesség arra, hogy nagy tömegek előtt beszéljenek; — ezen korántsem a legértékesebb elemektől eltekintve, — a professzorok az ő hallgatóikat a vizsgára való jelentkezés előtt személyesen nem ismerték; — s a professzorok és a hallgató-

ság közötti kapcsolat szinte teljesen felbomlott. Minthogy a nemzeti szocialisták felfogása szerint ezek az állapotok tartóhatatlanok voltak, mert szükségképen a német egyetemek tudományos lehanyaglását vonták volna maguk után, — a nemzeti szocializmus a hallgatóság létszámát illetőleg a következő rendszabályokat léptette életbe.

1. Kontingentalta a felvehető hallgatóság létszámát, de nem fakultásonként, hanem egyetemenként s nem csak az első ízben beiratkozókra, hanem az egyetem valamennyi évfolyamának összes hallgatóságára vonatkozólag. Az ily értelemben vett kontingentálásnál egy-egy egyetem egész előadó személyzetét állították szembe az egyetem egész hallgatóságával. S megállapították, hogy a kisebb egyetemeken egy-egy előadóra a világháborút megelőzőleg, tehát normális viszonyok között átlag 20 hallgató esett s következésképp egy 50 főből álló tanári testületnek valamennyi fakultáson együttesen 1000 hallgatója volt; — ezzel szemben a nagyvárosi egyetemeken az előadók és a hallgatók arányszáma már a békében is jóval kedvezőtlenebbül alakult, a világháború után pedig annyira megromlott, hogy egy-egy előadóra már 45, sőt 50 hallgató is jutott s következésképp 50 előadónak valamennyi fakultáson együttesen 2500, több előadónak aránylagosan több hallgatója volt. Mivel a túlszűfolttság tarthatatlan állapotokat idézett elő, — arra törekedtek, hogy az előadók és a hallgatók arányszámát megjavítsák. De mivel a közepes nagyságú és a kis városok egyeteméin az arányszám ugyanakkora maradt, mint amekkora a békében volt, — csak a 10 nagyvárosi egyetem, műegyetem és egyéb főiskola hallgatóinak létszámát kontingentálták, még pedig olyan formán, hogy az 1935/36. tanév második felében a berlini egyetemre 6600, a berlini műegyetemre 2000, a müncheni egyetemre 5200, a müncheni műegyetemre 2000, a lipcsei egyetemre 3200, a hamburgi egyetemre 2000 hallgatónál többet felvenni nem volt szabad stb. Heidelberg, Jena, Göttingen, Königsberg, Breslau és a többi kisebb városok egyetemei ellenben annyi hallgatót vehettek fel, a hányat jónak láttak. A nemzeti szocialista reform e szerint kétféle egyetemet különböztetett meg, t. i. kontingentált és nem kontingentált létszámú egyetemeket; — s a megkülönböztetésnek az a célja, hogy a nagy városokból az egyetemi hallgató-

kat kiszorítsa s kisebb városok egyetemeire terelje át még pedig oly mértékben, hogy a hallgatóságnak csak egy harmada tanuljon a nagy városokban s mindössze egy tizede tanuljon a birodalom székvárosában, t. i. Berlinben, a kétharmadnyl többség ellenben tanulmányait kisebb városokban végezze. Abszolút számokban kifejezve ez annyit jelent, hogy a nagyvárosok egyetemeinek hallgatóságát 36.425-ről fokozatosan 28.500-ra, tehát körülbelül 8000-rel akarják csökkenteni s a kisebb egyetemek hallgatóságát ugyanennyivel akarják növelni.

2. A kontingentálásra vonatkozó 1936. február 26-iki rendelet mint már említettem — nem az egyes fakultásokra, hanem a fakultások összességére, vagyis az egy-egy nagyvárosi egyetemre felvehető hallgatók összlétszámát állapítja meg; — az egyes fakultásokra felvehető hallgatók összlétszámát ellenben nem korlátozza. A fakultások hallgatóinak létszámának megállapítását minden egyes contingentalt létszámú egyetemen az egyetem kinevezett Főhrerjére, a rektorra bízta. A rendelet a rektort mindössze annyiban korlátozza, amennyiben kötelességévé teszi, hogy az egyes fakultások tantermeinek befogadóképességét s az intézetek és klinikák különleges viszonyait figyelembe vegye.

3. Az 1936 febr. 26-iki rendelet szerint a nagyvárosi egyetemek rektorai kötelesek vizsgálat tárgyává tenni azon egyetemi hallgatók családi, vagyoni és egyéb viszonyait, akik már több mint három szemeszteren át az illető nagyvárosi egyetemre iratkoztak be. S ha a hallgatók viszonyai nem teszik elkerülhetetlenül szükségessé, hogy továbbra is ugyanazon nagyvárosi egyetemre iratkozzanak be, — akkor a rektoroknak jogukban áll a háromnál több szemeszteren át beiratkozva volt hallgatókat az egyetem anyakönyvéből törölni. Ennek a rendszabálynak az a célja, hogy a kormánytól függő kinevezett rektorok a kormány elgondolásának megfelelően a nagyvárosok egyetemi hallgatóit a kisebb városok egyetemeire való átiratkozásokra kényszerítsék. A nemzeti szocializmus tehát azt, ami a múltban csak jog volt s az egyetemi kérdés angol és amerikai szakértőinek szemében a német egyetemi rendszer egyik leginkább megcsodált előnye gyanánt szerepelt, — t. i. a hallgatók vándorlását egyik egyetemről a másik egyetemre, — kötelességgé iparkodik átalakítani,

de természetesen csak azokra nézve, akiknél a vándorlás leküzdhetetlen akadályokba nem ütközik. A vándorlás kötelezővé tétele azon az alapon épül fel, hogy az egyetemeken való tanulás a hallgatónak nem „magánügye“, hanem „szolgálat az összesség érdekében“; — a tanulás helyét tehát nem a hallgató egyéni érdekei szerint kell megválasztani, — hanem az összesség érdekei szerint. Ép ezért a jobb-módú szülők gyermekei otthonuktól is kötelesek elszakadni s anyagi áldozatokat is kötelesek hozni azért, hogy tanulmányukat több egyetemen végezzék el. Ennek pedig részint az a célja, hogy az egyetemi hallgatók, mint a nemzet jövő vezetői a saját hazájukat, a német népet s a német földet megismerjék s ezen a révén nemzetük sorsának irányítására alkalmasakká váljanak;⁴⁹ — részint pedig az a célja, hogy a hallgatók hozzászokva a vidéki életviszonyokhoz, tanulmányaik befejezése után a vidéken való elhelyezkedésre kedvet kapjanak.

4. A nagyvárosi egyetemekre való felvételnél előnyben kell részesíteni az 1,000.000-ik tagszámig bezárólag a nemzeti szocialista párt veterán harcosait, a véderő tagjait s mindazokat, akik a nemzeti szocialista alakulatokban aktív munkásságot fejtenek ki. Ebben a rendelkezésben jut kifejezésre a hallgatókat illetően az, hogy az egy-párt állam egyetemei is párt egyetemek.

5. A nagyvárosi egyetemekre való felvételnél az előző pont korlátai között előnyben részesülnek azok, akik két szemeszteren át egy nem contingentalt létszámú vagyis kisebb egyete-

⁴⁹ „So wohl bei Dozenten, als auch bei Studenten spielen materielle Erwägungen bei dem Angehen gegen die Kontingentierungsmassnahmen eine sehr grosse Rolle. — Hiezu kommt noch eine Portion Trägheit, die daran ihren Ausdruck findet, dass eine erhebliche Zahl Studenten lediglich an der Grosstadthochschule studieren, wo ihre Eltern wohnen, obwohl die Eltern durchaus in der Lage sind, dem Studierenden das Studium in einer kleinen oder mittleren Hochschulstadt für einige Semester zu ermöglichen. Dies geht so weit, dass einzelne Studenten erklären: „Es ist unmöglich dass ich mich in einer anderen Stadt zurechtfinde; — auf keinen Fall will ich den Studienort wechseln“. Ein beschämendes Zeichen für die Betreffenden, sind dies doch die Ansätze zu einem Spiessbürgertum in Reinkultur“. Lásd Die Kontingentierung der Grosstadt-Hochschulen. Von Regierungsassessor Dr. Heinrich. Deutsche Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung 1936. évf. 6. füzet, 58. old. Legujabban a törzsegyetemről, vagyis arról az egyetetről, amelyre a hallgató legelőször iratkozott be, — az első három féléven át elvándorolni tilos.

men folytatták tanulmányaikat s a felvétel révén az ő eredeti nagyvárosi egyetemükre térnek vissza; — s ugyancsak előnyben részesülnek azok is, akik igazolni tudják, hogy a doktori fokozatot az illető nagyvárosi egyetemen akarják elnyerni s ebből a célból a professzorok valamelyike őket avatásra elfogadta. Ennek a rendszabálynak kettős célja van. Egyrészt biztosítani akarja, hogy a hallgatók szabadon választhassák meg azt az egyetemet, illetve azt a professzort, amelyen, illetve akinél utolsó szemesztereik alatt dolgozni s a doktori fokozatot elérni akarják. S másrészt lehetővé akarja tenni, hogy a hallgatók egy része tanulmányait ne a kevésbbé jól felszerelt kisebb egyetemeken, hanem a nagyszabású intézetekkel ellátott nagyvárosi egyetemeken fejtesse be.

6. Az 1936 február 25-iki rendelet szerint egyetlen egyetemnek sem szabad az előírt díjak végösszegéből 15 %-nál többet elengedni. A tandíjmentesség szabályozásánál tehát figyelembe veszik a szocialis szempontokat s lehetővé teszik a szegényebb sorsú hallgatók részére a tandíj elengedését; de tekintettel vannak az egyetemi oktatás színvonalához fűződő nagy nemzeti érdekekre is, amidőn a tandíjat, mint szelektáló eszközt használják fel olyan formán, hogy a tandíjmentesség osztogatását korlátozzák s tandíjmentességben csak nagyon kevés hallgatót, t. i. csak a szegény hallgatók színe-javát engedik részesíteni.⁵⁰

*

Miután rámutattam azon rendszabályokra, amelyek az ú. n. mamuth egyetemek kialakulását vannak hivatva megakadályozni s a hallgatóságnak az egyetemek közötti megoszlását és vándorlását s a tandíjak útján való szelektálást vannak hivatva irányítani, — a nemzeti szocialista reform második oka gyanánt azt a nagy szellemi forradalmat kell kiemelnem, amely a német egyetemek rendeltetését alakítja át. A német egyetemeknek a nemzeti szocializmust megelőzőleg csak egyféle, t. i. tudományos rendeltetésük volt s ezt a tanszabadság következtében mint szellemileg teljesen autonom testületek töltötték be.

⁵⁰ Deutsche Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung 1936. 137. 58—60. old.

A nemzeti szocialista irányzat hívei teljesen elhibázottnak tartják egyrészt azt a módot, ahogyan a liberális korszak humanista egyetemei az ő tudományos rendeltetésüket betöltötték s másrészt azt, hogy egyedül és kizárólag tudományos célok elérésére törekedtek.

A nemzeti szocialisták szerint ugyanis a liberális korszak egyetemein minden problémát tárgyilagosan iparkodtak megoldani; — ennek szükségképen az lett az eredménye, hogy az egyetemi tanárok a nemzet szempontjából fontos kérdésekben soha állást foglalni nem mertek; — hanem kimenekülve a való életből, — szinte büszkélkedtek azzal, hogy politikamentes tanokat hirdetnek. S hogy ne kelljen szint vallaniok, — egész sorozatát hozták létre a nemzeti színezetet és a határozott világnézetet nélkülöző olyan tudományoknak, mint amilyenek az általános ismerettan, az általános jogtan, az általános társadalomtan, az általános közgazdaságtan stb. Ennél is megdöbbentőbb a nemzeti szocialisták felfogása szerint, hogy a liberális korszak egyetemein magát a politikát is politikamentesen dolgozták fel s ez a politikától mentes irányzat szülte az ő felfogásuk szerint Jellinek és a marxista Kelsen általános államtanát. A nemzeti szocialisták felfogása szerint a német tudománynak ezekre az eltévelyedéseire kell visszavezetnünk, hogy a világháború után a német nemzet sorsdöntő óráiban az egyetemet végzett nagy tudású németek typusa gyanánt csupán olyan ember szerepelt, aki — bár vezetésre lett volna hivatva, — minden kérdésben semleges, közömbös és passzív álláspontra helyezkedett, — soha igent, vagy nemet mondani nem tudott; — s a maga állítólagos tárgyilagosságában soha semmire magát elhatározni nem tudta.

De nemcsak az anyag feldolgozásának módja az, amit a nemzeti szocialisták a régi egyetemek tanárainál hibáztatnak, — hanem az is, ahogy a régi egyetemek tanárai az előadás tárgyait megválasztották. Hiszen mi haszna lehetett szerintük a német tudománynak azon előadásokból, amelyeket a különböző német egyetemeken oly nagy számban hirdettek az ilyen féle címeken: Bevezetés a közép arameai és közép perzsa epigraphikába; — Közép kymri költemények; — Négy nyelvű templomfeliratok észak Kínában; — A tolteka kérdés jelentő-

sége a régi Mexiko története szempontjából; — A sirin elbeszélés kelet törökországi változata; — Az óindiai deklinatiók összehasonlító előadása heti négy órában stb.? Felháborodva hangoztatják, hogy a nemzetközi tudomány ezen groteszk ízetlenségeinek előadására mennyi időt és pénzt vesztegettek el, — ahelyett, hogy a német fajjal foglalkoztak a nemzeti tudományt adattak volna elő.⁵¹

A legsúlyosabb kifogás gyanánt azonban nem a liberális korszak egyetemeinek tárgyilagos közömbösségét s tudományának nemzetköziségét hangoztatják, hanem azt, hogy egyáltalában semmit sem törődtek a német ifjúság nevelésével.

Követelik tehát, hogy a liberális korszak világpolgári egyetemeit olyan nemzeti egyetemekké alakítsák át, amelyeken a világnézet kialakulása szempontjából fontos tárgyakat a nemzeti szocialista világnézetnek megfelelően adják elő; követelik, hogy az egyetemeken csak olyan előadásokat hirdessenek, amelyek a nemzet szempontjából fontosak. — Különösen nagy súlyt fektetnek arra, hogy a régi tárgyilagos és közömbös egyetemek a nemzeti szocializmus céljait szolgáló politikai egyetemekké alakuljanak át. S ezt a célt némelyek külön politikai fakultások felállítására útján akarják elérni; — mások az egyetemi tanári utánpótlás megfelelő reformja útján; — ismét mások annak a kötelező tételével, hogy az ifjúságot minden egyes egyetemen megszervezzék s ifjúsági táborokban és internátusokban testileg és lelkileg úgy képezzék ki, amint ezt a nemzeti szocializmus törekvései megkívánják.

Hogy ezekből a tervekből eddig mi valósult meg, — az világosan kitűnik a dokorátusra, az egyetemi magántanárságra s a gyakorlati szelekcióra vonatkozó alábbi fejtegetésekből.

A német birodalom tudományügyi miniszterének 1934. dec. 13-án kelt rendelete — azok után, hogy az egyetemeket is a vezéri elv alapján szervezték meg,⁵² — az egyetemek szel-

⁵¹ Paul Ritterbusch: Idee und Aufgabe der Reichsuniversität. 13—22. old. Dr. Maximilian Weller: Nationalsozialistische Universitätsreform 5—15. old.

⁵² A rektort, mint az egyetem Führerjét nem választják, hanem ki-nevezik. Az egyetemi kis- és nagy tanács hatáskörét teljes egészében a Rektor látja el; a tanácsnak csak véleményező hatásköre van. A dékánokat a rektor nevezi ki stb.

lemi autonómiáját is eltörölte. Míg azelőtt a doktorrá avatás és a magántanári képesítés szabályait autonom hatáskörben minden egyes egyetem önmaga állapította meg, — a fentt idézett rendelet az egész birodalom valamennyi egyetemére és főiskolájára kiterjedő hatállyal egy egységes birodalmi habilitációs rendtartást bocsátott ki, amely a habilitációs eljárást kétrésztre választja szét. Az első, vagyis az ú. n. tudományos rész a tulajdonképeni értelemben vett habilitatio. Csak-hogy míg a régi habilitatio előadói jogosultságot *venia legendi* adott, — az új habilitatio egy új egyetemi gradust ad, amely csak feltétele a *venia legendi* megszerzésének. Ez az új egyetemi fokozat a habilitált doktori vagy a teológián a habilitált licenciatusi fokozat, amelynek elnyeréséért csak az államvizsga letételétől, ennek hiányában a közönséges doktori fok megszerzésétől számított három év eltelte után lehet folyamodni. A folyamodó kérvényéhez egy tudományos értékű habilitációs írott dolgozatot tartozik mellékelni. Ez a szabály teológusokra, jogászokra, orvosokra, állatorvosokra stb. egyaránt kiterjed s alóla mindössze a mérnökök vétetnek ki. Minthogy a mérnök az ő nagy elfoglaltsága következtében csak akkor tudna egy tudományos értékű habilitációs dolgozatot elkészíteni, ha a gyárban vállalt állását otthagyná, — a rendeletet a mérnököktől csak egy olyan habilitációs dolgozatot követel, amelyet a mérnök a gyárban való munkálkodása közben is elvégezhet s amely egy gyakorlati constructiv munka eredményeit foglalja magában. A mérnöknel az ilyen dolgozat bizonyítja legjobban — a rendelet szerint — az ő tudományos képzettségét.

Az írásban beadott habilitációs dolgozatot egy éven belül ki kell nyomtatni. A kinyomtatást csak akkor szabad mellőzni, ha a jelöltnek egyéb tudományos munkássága is van s azt a kar a rektor jelenlétében a habilitatio alapjául elfogadta.

Az akinek dolgozatát vagy egyéb tudományos munkáját a kar elfogadta, — habilitált doktori vagy licenciatusi fokozatot kap.⁵³

Az eljárás második részére vonatkozó szabályok a magántanárságot eltörlik; illetve a magántanárt, rendszeresen fizetett egyetemi hivatalkókká, Privatdocentből, Docent-té alakítják át.

⁵³ Címe rövidítve: Dr. phil. habil. vagy Lic. theol. habil. stb.

Docens csak az lehet, aki habilitált, akiben meg vannak a közhivatali állás betöltéséhez szükséges kellékek, s. aki elnyerte az előadói jogosultságot.

A venia legendi megadására vonatkozó szabályok a német egyetemek szellemi autonómiájának ismét egy fontos részét kobozzák el.

Míg azelőtt a venia legendi megadásához a német államok legnagyobb részében semmiféle megerősítés vagy jóváhagyás szükséges nem volt, — ma a habilitált doktor a venia legendi megadása érdekében a miniszterhez tartozik kérvényét beadni s a miniszter jelöli ki a szerinte alkalmas fakultást, amely aztán felszólítja a folyamodót egy három órás, de a hét három különböző napján megosztva eszközölhető nyilvános előadás tartására. Ha a kar az előadást elfogadta, akkor kell a folyamodónak azon nem tudományos teljesítményeket elvégeznie, amelyek nélkül a docenturát el nem nyerheti. T. i. a próbaelőadás elfogadása után azonnal köteles a főiskola docensi karának vezetőjénél jelentkezni, aki a kérvényt a semester befejezése előtt hat héttel felterjeszti a miniszterhez. A kérvény kedvező elintézése esetén a folyamodónak be kell vonulnia egy ú. n. Gemeinschaftslagerbe és a docensek akadémiájára, ahol a folyamodó megszakítás nélkül hat héten át tartozik szolgálatot teljesíteni s magát testi és világnézeti próbáknak alávetni. A próbák eredményéről bizonyítványt kap a közösségi tábor vezetőjétől. Ezen bizonyítvány s az összes többi bizonyítványok figyelembevételével a venia legendi megadása vagy megtagadása felett legjobb belátása szerint a miniszter dönt.

A jelenlegi venia legendi egy szempontból hasonlít a középkor doktorátusához. Míg a középkori egyetemek doktori fokozata a kereszténység valamennyi egyetemén előadásra jogosított, a mai német docentura is jogot ad arra, hogy a docens a német birodalom valamennyi egyetemén előadhasson.

Ami a doktori gradusnak közönséges és tudományos doktorátusra való kettéválasztását illeti, — ennek okát a tudományügyi miniszternek 1935 szeptember 11-iki rendelete sejteti. A miniszter e rendeletben fokozni akarja a közönséges doktorátus értékét s többek közt így szól: „Semmi esetre sem

szabad jövőre a doktori fokozatot a megszokás alapján vagy más okokból, mint az államvizsga vagy más hasonló vizsga járulékát egy többé kevésbé formális teljesítmény alapján adományozni“. Ez a tilalom nyílt bevallása annak, hogy a doktori fokozat Németországban mint tudományos fokozat lehanyaglott. Bizonyítja ezt az egyetemi oktatás egyik legnagyobb szaktekintélyének, Flexnernek a megállapítása is. E szerint a német orvosi karokon a dissertatio manapság rendszerint merő formális követelmény s valószínűleg el is tekintenének tőle, ha a karoknak, amelyek közérdekű kiadásai egy részét a dissertatiók bírálati díjaiból fedezik, — a bírálati díjakra szükségük nem volna.⁵⁴ De mindezekről eltekintve is természetes, hogy ha egy tudományos fokozatot az összes egyetemeken és főiskolákon ezren és ezren elérhetnek, — mennél nagyobb lesz a doktorok száma, annál kisebb lesz a doktorátus belső tudományos értéke. Ép ezért szerintem amily világtörténelmi jelentőségű szellemi forradalom volt az, amely a német egyetemek facultas artium-ait az ő alárendelt helyzetükből kiemelte, — ép oly elhibázott volt az a radikális megoldás, hogy a doktori, s a teológián a magisteri fokozat kivételével minden alsóbbrendű egyetemi gradust eltöröltek azért, hogy nyoma se maradjon a filozófiai kar egykori alárendelt helyzetének. Hiszen ha jelenleg is meg volnának a baccalaureusi és magisteri fokozatok, — akkor a nagy tömegeket ezen fokozatok adományozásával is ki lehetne elégíteni; — akkor, valamint a filozofusok egyetemi forradalma előtt, ugyanúgy most is volnának a doktorátust megelőző olyan vizsgák, amelyek az egyetemi szelekció munkáját elvégeznék s a legmagasabb egyetemi fokozat t. i. a doktori gradus megszerzését csak egy csekély számú és igazán magas színvonalú élite számára tennék lehetővé. Minthogy a nemzeti szocializmus a multhoz visszatérni nem akar — hiszen a közvetlen múlt is ellenszenves előtte, hát még a régiebb múlt! — ezért bifurkálja a doktorátust azért hoz létre a régi mellett egy új habilitált doktori fokozatot.

*

⁵⁴ A. Flexner: i. m. 349. old.

Az, hogy az egyetemi tanári állásnak mekkora a vonzó ereje s az, hogy a tanszékeket milyen erővel sikerül betölteni, — a tanszékek illetve az egyetemek számától, az egyetemi tanári állás társadalmi megbecsülésétől és javadalmazásától, valamint az utánpótlás mikénti megszervezésétől függ.

Akár túlságosan kevés egyetem van valamely állam területén, mint pl. volt 1872 előtt Magyarországon, akár túlságosan sok van, mint pl. volt a fascista reform előtt Olaszországban; — mind a két végletnek meg van a maga hátrányos következménye. Ha u.-is az egyetemek s következésképp ugyanazon szakból a tanszékek száma is túlságosan kevés, — akkor az egyetemi tanári pályára való készülésnek olyannyira bizonytalan az eredménye, hogy megfelelő jelöltek csak ritka kivételleken akadnak; — ha pedig túlságosan nagy az egyetemek és a tanszékek száma, — akkor aspiránsokban nincsen ugyan hiány, de nagyon könnyen tanszékhez juthatnak olyanok is, akik ezt meg nem érdemlik. A német birodalom ebből a szempontból a legszerencsésebb helyzetben van, — mert a német egyetemek és főiskolák száma teljesen megfelel a birodalom 65 milliónyi lakosságának.

Hozzájárul ehhez, hogy sehol az egyetemi tanárt társadalmilag úgy meg nem becsülik és sehol az egyetemi tanár javadalmazásáról oly bőkezűen nem gondoskodnak, mint a német birodalomban. Hogy ez a katedrák betöltése szempontjából mit jelent, nyomban kitűnik, ha párhuzamot vonunk az észak-amerikai és a német viszonyok között.

Flexner szerint az északamerikai egyesült államokban a társadalom még nem jutott fel a kulturának arra a magaslatára, hogy az egyetemi tanár előadó és kutató munkásságát meg tudná becsülni.

Az egyetemek fenntartói pedig felét sem adják meg annak a javadalomnak, amely az egyetemi tanároknak állásukhoz méltó megélhetését biztosítaná.⁵⁵

Minthogy az Unio államaiban az egyetemi tanári fizetés az élet drágaságához képest nagyon kevés s minthogy az anya-

⁵⁵ Flexner szerint egy atléta vagy egy futball trainer többet keres, mint egy egyetemi tanár, akinek az állásához méltó megélhetéshez 20,000 dollárra volna szüksége, de csak 7500—12,000 dollárt kap. V. ö. I. m. 206. old.

giakban való fogyatékossgot erkölcsi javakkal t. i. a társadalom megbecsülésével sem tudják pótolni, — az Unio államaiban a tehetséges emberek gyakorlati pályákon helyezkednek el s az egyetemek tanszékeit ritka kivételektől eltekintve rendszerint olyanok foglalják el, akik más életpályán boldogulni nem tudnak. A tanári karok színvonala ennek következtében, ritka kivételektől eltekintve — meglehetősen alacsony. S ezen alacsony színvonalú tanári karok tagjai között is nagyon sokan vannak — Flexner szerint az összlétszámnak 50 %-át alkotják — az olyan professzorok, akik a legelső kínálkozó alkalommal otthagyják a katedrát s más jobb állásokban helyezkednek el, vagy pedig valamilyen mellékfoglalkozás útján egészítik ki tanári fizetésüket. Hogy ez a mellékfoglalkozás nem mindig méltó az egyetemi katedrához, — az világosan kitűnik Seligman professzornak abból a követeléséből, hogy „az egyetemek fakultásait anyagilag ép oly függetlenekké kell tenni, mint a bíróságokat“, „mert az egyetemi tanár talárjának ép oly mocsoktalannak kell lennie, mint a bíró hermelinjének“.

Míg az amerikai egyetemi tanár Flexner szerint nyomoruságosan van fizetve s az ottani viszonyokhoz képest valóságos proletár,⁵⁶ — addig a német egyetemi tanár társadalmi állás és anyagi javadalmazás szempontjából egyaránt fényes helyzetben volt a világháború előtti gazdag Németországban, s ugyanilyen fényes helyzetben van ma a háború után elszegényedett Németországban is.

Flexner szerint 1930-ban a német ordinariusok átlagos évi fizetése 11.000 márkára emelkedett. Ezen önmagában is tekintélyes jövedelem azonban a valóságban sokkal nagyobb a következő okokból.

1. Németországban a tanszékekre való meghívás nemcsak erkölcsileg jelent kitüntetést, hanem anyagi előnyökkel is jár, mert a meghívás alapján kinevezett tanárok javadalmazását emelik.

2. A meghívott nemcsak a saját személyét, hanem tanszékét illetőleg is tehet kikötéseket; — s a világháborút megelőzőleg megtörtént, — hogy a meghívott professzor részére külön intézetet építettek.

⁵⁶ U. o. 208. old.

3. A fenntartó hatóság meghívás esetén azért hozza meg a fent jelzett anyagi áldozatokat, mert egy-egy kiváló professzor meghívása az egyetem és az egyetemi város szempontjából is rendkívül nagy jelentőséggel bír. Hiszen egy-egy világszerte ismert nagynevű professzor nagyszámú hallgatóságot vonz az egyetemre s az egyetemi városba belföldről és külföldről egyaránt.

4. A német egyetemi rendszer fentebb jelzett sajátosságait azért kellett kiemelnem, mert Németországban az egyetemi tanárok mellékjövedelmeinek nagysága szoros összefüggésben áll a hallgatóság számával. A hallgatóság által fizetendő díjak u.-is s különösen a leckepezs a professzorokat illeti meg; — s ez a sportulaszerű mellékjövedelem 1930-ban a porosz egyetemek ordinariusai közül 120-nál haladta túl évente a 10,000 márkát; — a legnagyobb hallgatóság előtt előadó professzoroknál pedig Flexner szerint évente közel 80,000 márkára emelkedett.⁵⁷

5. Az alkalmazott természettudományok professzorai tudásukat gyakorlatilag is érvényesíthetik s az ekképen szerzett mellékjövedelem nagyon sok esetben messze felülmúlja azokat a jövedelmeket, amelyek az egyetemi tanárt fizetés, lakpezs, családi pótlék és a hallgatóktól származó sportulák alakjában illetik meg.⁵⁸

A sportulákkal kombinált német fizetési rendszernek megbecsülhetetlen előnye az, hogy az egyetemi tanárt az ő egyéni kiválóságának megfelelően s az általa végzett külön munka arányában úgy díjazza, amint sportulák nélkül díjazni a többi állami tisztviselőkre való tekintettel lehetetlen volna. Viszont azonban nagy hátránya, hogy a professzorok közt javadalmaszítás terén óriási eltéréseket idéz elő, amelyeket csak nagyon kis mértékben lehet enyhíteni azzal, hogy az egyes államok

⁵⁷ „The Ordinarius now receives on the average a salary of 11.000 marke, the Extraordinarius 8600 marks. . . Fees may run from nothing to almost 80,000 marks per annum. At present out of 2800(?) Prussian Ordinarii 120 receive over 10,000 marks a year in fees, and varying allowances are made for rent, number of children etc. The German professor may thus be enormously better off, than his American colleague — a clear reflection of the higher esteeme in which he is hold in a wise, even if impoverished country“ A. Flexner: i. m. 355. old.

⁵⁸ Angliában: „reliance on industry for additional income is distinctly „bad form“ and in consequence very unusual“.. U. o. 30. old.

minisztériumai külön alapokat létesítenek s a kis hallgatóság előtt előadó professzorokat ezen alapokból támogatják.⁵⁹

*

Miután rámutattam azokra az okokra, amelyeknek hatása alatt a német egyetemek a tanszékek betöltésekor a legelsőbbrendű erők közt válogathatnak, — az alábbiakban az egyetemi tanári utánpótlás német rendszerét fogom jellemezni.

A világháború előtti utánpótlásnak két nagy fogyatkozása volt. T. i. hiányzott az intézményes biztosítéka annak, hogy az egyetemi tanári segédszemélyzet tagjai közül azok, akik nem váltak be, — a lehető legrövidebb idő alatt távozzanak s ne állják útját a náluk tehetségesebb elemek érvényesülésének. A másik nagy fogyatkozás pedig abból állt, hogy az assistensek és egyetemi magántanárok megélhetése megfelelő díjazás hiányában biztosítva nem volt.

A világháborút megelőzőleg a második helyen említett fogyatkozás azért nem éreztette a maga káros hatását, mert az assistensek és az egyetemi magántanárok zöme a német középosztályból került ki s a német társadalomnak ez a rétege a világháború előtt gazdag volt. A világháború után azonban a német középosztály teljesen tönkrement s az assistensek és magántanárok jelentékeny része — megfelelő ellenrendszabályok hiányában kénytelen lett volna olyan állásokban elhelyezkedni, amelyek megélhetésüket biztosítják. Mint-hogy a német egyetemek az utánpótlásnál az assistensekre, illetve a magántanárookra támaszkodtak, — az assistensek és magántanárok kiválása a német tudományosság katasztrófális lehanyatlását vonta volna maga után. Ezért hozták már a Hitler korszak előtti német kormányok is nagy áldozatokat abból a célból, hogy a tanári segédszemélyzetet, illetve a magántanárokat az egyetem kötelékében továbbra is megtarthassák. A porosz kormány pl. erre a célra már 1930-ban is évi egymillió márkát vett fel a költségvetésbe.

Ez az összeg azonban valósággal eltörpül amellet az összeg mellett, amellyel az egyetemi tanári utánpótlás legújabb

⁵⁹ V. ö. Flexner: i. m. 354—358. old. „A professor of chemistry still receives much more than a professor of Hebrew, but latter if really eminent, is by no means overlooked“.

reformja iparkodik a német tudomány színvonalának fenntartását biztosítani.

Az utánpótlás nemzeti szocialista reformja két részből áll. Az egyik rész az assistensek és docensek elméleti szelekcióját szabályozza; — a reformnak ezt a részét már jellemeztem akkor, midőn a doktorátus bifurkációját s a *venia legendi* elnyerésére vonatkozó eljárást ismertettem. A reform másik része a gyakorlati szelekciót alakítja át, még pedig úgy, hogy az utánpótlásnak fentjelzett mindkét fogatkozását kiküszöbölni iparkodik.

A nemzeti szocialista reform egyedül Poroszország területén a porosz egyetemek és főiskolák céljaira 1074 helyettes assistensi, 991 assistensi és 356 főassistenti, összesen tehát 2421 segédszemélyzeti állást szervez. A helyettes assistenseket szerződés alapján kell alkalmazni s ezeket jogilag hivatalnokoknak tekinteni nem lehet. A hivatalnoki jelleg hiánya részint abban nyilvánul meg, hogy fizetésük előre szabályozva nincs, a fizetés nagyságát tehát esetről esetre állapítják meg; — részint abban, hogy a helyettes assistenst állásából bármikor el lehet bocsátani. A másik két kategóriába tartozó assistensek és főassistentek már hivatalnokok, akiknek előre meghatározott nagyságú illetményre van igényük; — de lényegesen különböznek a többi hivatalnokokból abban, hogy megbízatásuk — mint látni fogjuk — előre meghatározott időre szól s hogy a hivatali viszonyt fegyelmi eljárás nélkül pusztán felmondással is meg lehet szüntetni.

Az assistensek mind három kategóriáját az egyetem kurátora nevezi ki. A kinevezést azonban többszörös szelekció előzi meg. A kinevezésre u.-is előterjesztést csak annak az intézetnek az igazgatója tehet, amelyben az aspirans mint egyetemi hallgató dolgozott, s az igazgató csak olyan volt hallgatóját terjesztheti elő kinevezésre, aki önmaga is s ha már megnősült, — neje is árja származású; — aki meggyőződéses nemzeti szocialista; — s aki egyetemi tanulmányait már befejezte. Az előterjesztést az érdekelt kar kinevezett vezetője, t. i. a dékán az egyetem docensi karának kinevezett vezetőjéhez tartozik áttenni, aki személyes benyomásai alapján járul megfelelő javaslattal az egyetem kinevezett Führerje, t. i. a rektor elé. A rektor akár kedvező, akár kedvezőtlen javaslat esetén legjobb

belátása szerint dönt a felett, hogy az előterjesztést és a javaslatot egyszerűen félretegye-e, vagy pedig elintézés végett az egyetem kurátora elé vigye? A kurátor — ha a jelöltre nézve kedvezően dönt, — a jelöltet két esztendőre nevezi ki helyettes assistenssé. További, ugyancsak két esztendőre szóló meghosszabbítást szintén a kurátor engedélyez, de csak akkor, ha remény van arra, hogy a jelölt a doktorátust megtudja szerezni. Négy éven túl menő meghosszabbítást egyedül a miniszter engedélyezhet, de ő is csak akkor, ha a jelölt a habilitált doktori gradust már megszerezte vagy remélhető, hogy rövid időn belül meg fogja szerezni. Főassistensekké csak docenseket lehet kinevezni, feltéve, hogy a jelölt legalább három éven át mint helyettes assistens, vagy mint assistens teljesített szolgálatot.

A nemzeti szocialista reform a kinevezések illetén szabályozásával biztosítja, hogy a be nem vált assistenseket az egyetem szolgálatából idejében el lehessen távolítani s helyüket tehetségesebb utódokkal lehessen betölteni.

A régi rendszernek második helyen említett fogyatkozását akképen küszöbölték ki, hogy gondoskodtak az assistensek és docensek megfelelő díjazásáról s ebből a célból az assistensek és docensek fizetése címén évről évre majdnem hétszer akkora összeget vesznek fel a porosz állami költségvetésbe, mint Hitler uralomra jutása előtt, — t. i. felvesznek évi 8,804.395 márkát.⁶⁰

*

Ha jellemző volt, mert a porosz lélek tükröződött vissza a doktorátus, a habilitatio és az egyetemi tanári utánpótlás reformjában, — még inkább ugyanez a lélek szól hozzánk megdöbbenő erővel azokból a reformokból, amelyek alkalmassá akarják tenni a jogászt arra, hogy az igazságnak méltó kiszolgáltatója legyen.

A jogtudományi karok hallgatói közül azok, akik az igazságszolgáltatás terén akarnak működni, — a harmadik szemeszter után kötelesek lemondani vakációjukról s 6—8 hétig egy Amtsgerichtnél kötelesek praktizálni.

Ha a kellő számú szemesztereket lehallgatták s legalább

⁶⁰ V. ö. Dozent W. Hinz cikkeit: Deutsche Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung 1936. évf. 6. füzet, 55—58. old. 10. füzet, 93—96. old.

öt gyakorlaton résztvettek és egy szemináriumban dolgoztak, — akkor jelentkezhetnek az első jogtudományi államvizsgára. De vizsgára csak akkor bocsáthatók, ha igazolni tudják, hogy a német nép minden rendű és hivatású tagjaival szoros közösségben együtt éltek; — testi munkát végeztek, — s a testi munkát becsülni megtanulták; — testüket megacélozták; — önfegyelemre tettek szert; — s a munkaszolgálatban beváltak. Igazolniok kell, hogy munkakönyvük elnyerése után a testi kiképzést s a más népcsoportokkal való összeköttetést ápolták; — mert a jellem csak a közös együttélés folyamán alakulhat ki, s mert csak az tud parancsolni, aki másokkal közösségben élve megtanult engedelmeskedni.

A jogtudományi államvizsgán azt kell megállapítani, hogy van-e a jelöltnek alapos szakképzettsége a német alkotmány és közigazgatási jogban, a német családi és örökösödési jogban, a szellemi és művészeti alkotások jogában, a kötelmi és a dologi jogban, a német paraszt jogában, a munkajogban s a gazdaság jogának alapelveiben, a német büntetőjogban s a bírói eljárásban? Ezenfelül tanuságot kell tennie a vizsgának arról is, hogy a jövőendő bírónak van-e áttekintése a nemzet egész szellemi élete felett; — ismeri-e tehát a német történelmet s mindazon nemzetek történetét, amelyek a német nép kulturális fejlődésére befolyást gyakoroltak, különösen a rómaiak és a görögök történetét? S végül a vizsga eredményéből kitűnőleg alaposan kell ismernie a jövőendő bírónak a nemzeti szocializmust s annak világnézeti alapjait, a vér és a föld, a faj és a népiség közötti szoros összefüggést s a német nép nagy embereinek történetét. Ha a jelenlegi vizsgatárgyakat a Hitlerkorszak előtti államvizsga tárgyaival egybevetjük, — három jellemző eltérést kell kiemelnem. A vizsga tárgyainak sorából kiesett a római jog, mert ennek ma már csak az elméleti jogászképzés szempontjából van jelentősége; — kiesett az egyházjog a birodalom és az egyházak közötti viszony feszültsége miatt; — s kiesett a nemzetközi jog, azért mert a jognak ezt az ágát a nemzeti szocializmus jognak el nem ismeri. A felvett tárgyak közül a jogi tárgyak erősen nemzeti színezetet nyertek. A nem jogi tárgyak pedig a nemzeti szocializmus világnézetét vanna hivatva a jövőendő bírónak beleoltani.

Az első jogtudományi államvizsga fennt elsorolt tárgyai-

ból a vizsgát a főtörvényszéken szervezett vizsgahivatalok veszik ki egy-egy olyan bizottság útján, amelyek elnöke és két tagja bíró, ügyész, ügyvéd vagy közigazgatási tisztviselő stb. s csak 2 tagja egyetemi jogtanár. Az öt írásbeli feladatot, amelyek mindegyikének zárt helyen való elkészítésére egy-egy napon 4—4 óra áll a jelöltek rendelkezésére, — a birodalmi igazságügyi vizsgáztató hivatal készítteti és küldi szét az egyes főtörvényszékeknek.

A szóbeli vizsga 4 jelölttel egyszerre 4 óráig tart. A vizsga nem a jelölt emlékezőtehetségét veti alá próbának, hanem ú. n. *Verständnisprüfung*. Ezért kötelessége az elnöknek megakadályozni, hogy a cenzorok jelentéktelen részlet kérdéseket tegyenek fel. A cenzoroknak azt kell kutatniok, hogy a jelölt meglátja-e a nagy összefüggéseket s felismeri-e a jogtételek gazdasági, kulturális, politikai és egyéb vonatkozásait? Pótvizsga nincs. A vizsgát ismételni csak egyszer lehet s ez esetben az elnök kötelezheti a már végzett joghallgatót, hogy újra iratkozzék be s hallgassa az elnök által kijelölt tárgyakat s vegyen részt az elnök által kijelölt gyakorlatokon. A vizsga sikere esetén a jelölt 3 évi előkészítő szolgálatot köteles végezni, amelynek egyes időszakait illetőleg a legnagyobb pedanteriával előre megállapítják, hogy hol és meddig töltendő el t. i. hatóságnál, bíróságnál, ügyészségnél és ügyvédi irodában? A 3 évi gyakorlat letelte után az ú. n. nagy államvizsgát — vagyis a II. jogtudományi államvizsgát — Berlinben a birodalmi igazságügyi vizsgáztató hivatal illetve ennek valamely kirendeltsége előtt kell megkísérelni. A nagy államvizsgát illetőleg tehát a particularismus megszűnt; s mivel a birodalmi vizsgáztató hivatal hatásköre az összes német államokra kiterjed s a hivatal teendőinek ellátása rengeteg munkával jár, — a birodalmi igazságügyi vizsgáztató hivatal elnöke és helyettes elnöke, a kirendeltségek elnökei, sőt a hivatal tagjainak egy része is teendőiket nem mellékfoglalkozásként, hanem életpálya gyanánt látják el.⁶¹

*

⁶¹ Reichsgesetzblatt Berlin 1934. évf. Teil I. 91. old. 727—736., 831—838. old. 1394. szept. 18-án kelt végrehajtási rendelet 14., 35. §. 43. §. 2. bek.

Az eddigiekben az igazságszolgáltatás céljait szolgáló államvizsgákat ismertettem. Ami a magasabb közigazgatási szolgálatra való képesítést illeti, — a különböző német államok közhivatalnoki joga, ezt a képesítést soha sem követelte meg azoktól, akik a közigazgatás legmagasabb régióiban — nem szorosabb értelemben vett közigazgatási, hanem — kormányzati functiókat végeznek, — t. i. nem követelte meg az államtitkároktól, a tartományok Oberpresidentjeitől és a kerületi kormányelnököktől.

A magasabbrendű közigazgatási szolgálatot ellátó többi tisztviselőtől ellenben képesítést követelt. Ez a képesítés azonban 1724-től fogva napjainkig rendkívül nagy és jellemző változásokon ment át bizonyoságul annak, hogy a képesítés az állami és a gazdasági élet mindenkori viszonyaihoz alkalmazkodik.

A XVIII. század folyamán s a XIX. század elején Poroszország még abszolút monarchia volt. Mivel az abszolutizmus a közigazgatás terén azt jelentette, hogy a közigazgatási tisztviselő nem jogszabályok szerint, hanem a mindenkor uralkodónak, illetve az ő központi legfőbb szerveinek parancsai szerint tartozott eljárni, — az abszolutizmus a közigazgatási tisztviselők képesítését illetőleg egy negativum alakjában jutott kifejezésre. 1770-ig, t. i. a porosz közhivatalnoki jogot az jellemzi, hogy a központi és a tartományi közigazgatás jövődő tisztviselőitől t. i. a központi General direktorium s a tartományi, hadi és uradalmi kamarák tisztviselő-jelöltjeitől sem miféle jogi tudást nem követelt.

De visszatükrözödték a porosz közhivatalnoki jogban a porosz állam gazdasági viszonyai is. A XVIII. század folyamán s a XIX. század elején Poroszország még túlnyomóan agrár állam volt, amelynek ipara a kézmíves ipar színvonalát túl nem haladta s amelynek bevételei közt még nagy jelentőséggel bírtak az állami uradalmak bevételei. A gazdasági életnek s az államháztartásnak ez a kezdetlegessége a képesítést illetőleg egy positivumban, t. i. egy gazdasági irányú képesítés megkövetelésében nyilvánult meg. 1724 táján u.-is tisztviselőkké csak azokat lehetett kinevezni, akik értettek a gazdasághoz

és egy a rendészet functioit ellátó uradalom területén maguk is gazdálkodtak; akiknek alapos ismereteik voltak a kereskedelem és a kézműves ipar terén; — s akik gondolataikat írásban jól ki tudták fejezni“.⁶²

Poroszország a XVIII. század első felében kezdett átalakulni a szó mai értelmében vett modern állammá; — s az átalakulás legelőször az igazságszolgáltatás terén éreztette a hatását. Ez a nagy horderejű változás a képesítést illetően abban jutott kifejezésre, hogy a tisztviselők kiképzését ketté választották s 1755-ben a jövőendő bírák részére külön vizsgákat rendszeresítettek. A közigazgatási tisztviselők képesítése ez időtájt, t. i. 1770 körül mindössze annyiban módosult, hogy az első gyakornoki vizsgára való bocsátáshoz már nem volt elegendő az egy évi gyakorlat igazolása valamely a rendészet functioit is ellátó uradalomban, hanem megfelelő iskolai végzettséget is igazolni kellett; — a második gyakorlati vizsgán pedig a gazdasági és pénzügyi ismereteken kívül némi jogi ismereteket is kívántak.

Jellemző azonban, hogy amikor egy bányász-tisztviselőből lett államférfi, t. i. a porosz közigazgatás nagy reformátora báró Stein szabályozta a közigazgatási tisztviselők képesítését, — az 1808 dec. 26-iki instructio a jogi ismereteket a gyakornoki vizsga tárgyai közül ismét kiküszöbölte. A Stein féle instrukció u. is a jelöltektől mindössze azt kívánta, hogy alapos ismeretekre tegyenek szert valamely egyetemen az államtudományok, a rendészet, a technológia, a statisztika, a kísérleti fizika és a vegytan, a növénytan és a mezőgazdaság terén; — s hogy a vizsgára való jelentkezés előtt legalább egy esztendőn át praktizáltak legyen valamely nagyobb jelentőségű iparágban s különösen a mezőgazdaságban.

Vagyis báró Stein korában a tisztviselő képzés még inkább ketté vált, mint 1770 táján, — s a bíraktól jogi, a közigazgatási tisztviselőktől pedig államtudományi és gazdasági ismereteket követeltek.

⁶² Prof. Dr. W. F. Bruck: Das Ausbildungsproblem des Beamten in Wirtschaft und Verwaltung. 19—20. old.

A XIX század folyamán a porosz absolut monarchia alkotmányos és jogállammá alakult át; — a kézműves ipar oldalán s később annak romjain nagyszabású gyáripar keletkezett; — az államháztartásban pedig az uradalmak bevételei az ő régi jelentőségüket szinte teljesen elvesztették.

Az állami és a gazdasági életnek imént jelzett átalakulásai a tisztviselők képesítésére is kihatottak s abban jutottak kifejezésre, hogy 1817-től kezdve a közigazgatási tisztviselők-től mind nagyobb és nagyobb mértékben követeltek jogi ismereteket. — A gazdasági ismeretek ennek következtében a közigazgatási képesítő vizsga tárgyai között mindinkább háttérbe szorultak s végre is teljesen eltűntek; a gyakorlati kiképeztetést valamely iparágban s különösen a mezőgazdaságban teljesen elejtették; s 1846 óta bírósági gyakorlattal pótolták. Midőn a későbbi fejlődés folyamán a közigazgatás terén irányadó elveket törvénybe foglalták, s midőn a törvények tiszteletben tartását a közigazgatás terén is bírói ellenőrzés útján biztosították, — a közigazgatási tisztviselők képesítése ismét módosult. Magasabb közigazgatási szolgálatra u.-is csak azokat lehetett alkalmazni, akik az első vagyis az ú. n. elméleti jogtudományi államvizsgát ép úgy mint a jövőbírák, ügyészek és ügyvédek letették; s 2 éven át valamely bíróságnál gyakorlaton voltak. A bifurcatio ennek következtében az első államvizsgát illetőleg megszűnt; — a tisztviselőképzés csakis a gyakorlati idő egy része alatt vált ketté; — s ezen felül érvényesült még a bifurkáció a második, vagyis az ú. n. gyakorlati nagy államvizsgán, de nem mindenütt, hanem a Német-birodalomnak csak azon államaiban, amelyek nem álltak porosz hatás alatt.⁶³

Az ellen a rendszer ellen, amely a közigazgatási tisztviselőket elméletileg túlnyomóan, mint civilistákat képezte ki s a közigazgatás terén az államtudományi elméleti képesítést nem fogadta el, — már több, mint száz esztendeje folyik a küzdelem.

⁶³ Dr. Hermann Wandersleb: Die Befähigung zum höheren Verwaltungsdienst 1—33. old.

Friedrich List már 1827 táján felvetette a közigazgatási tisztviselők képzésével foglalkozó politikai fakultásoknak, — mások a külön közigazgatási akadémiáknak a gondolatát s ismét mások azt a gondolatot, hogy lehetővé kell tenni a politikai doktoroknak s a diplomás közgazdászoknak a közigazgatás terén leendő alkalmazását.

Annak a több mint száz éve vitatott kérdésnek, hogy az igazságszolgáltatást és a közigazgatást illetően a képesítést ketté kell-e választani vagy sem, vagyis a bifurcatio kérdésének egész irodalma támadt, s a világháború után a bifurcatio mellett a legsúlyosabb érveket a német közigazgatás legalaposabb ismerője Delbrück volt államminiszter sorakoztatta fel. De midőn 1920-ban a közigazgatási tisztviselők képesítését tényleg reformálták, — Delbrück megváltoztatta az ő éveken át hirdetett eredeti álláspontját még pedig azzal az indokolással, hogy „amikor a bifurcatio mellett foglalt állást, — akkor még abból a feltevésből indult ki, hogy a jogászképzés gyökeres reformját s az első jogtudományi vagyis az elméleti államvizsgán az államtudományi tárgyak ismeretének megkövetelését keresztülvinni lehetetlen”. „Azóta azonban a helyzet megváltozott”. S ma már — t. i. az első jogtudományi államvizsgának 1921-ben tervbe vett reformja idejében — Delbrück szerint „ismételten megfontolás tárgyává kell tenni, vajjon nem volna-e lehetséges a jogi oktatásnak s az első jogtudományi államvizsgának olyan reformja, amely a közigazgatás szükségleteit is kielégítené?”⁶⁴

Az a reform tehát, amely 1921-ben, illetve 1923-ban az első jogtudományi vagyis az elméleti államvizsgán az államtudományi tárgyaknak s a közgazdaságtannak összeha-

⁶⁴ Idézi Bruck i. m. 31. old. 1. jegyzet. A jogtudományi államvizsga 1923-iki reformja szerint „ist jetzt das öffentliche Recht ungleich stärker als früher Prüfungsgegenstand: Insbesondere wird die mündliche erste juristische Prüfung jetzt an zwei Tagen abgehalten, von denen der zweite fast ganz der Prüfung im öffentlichen Recht und in der Volkswirtschaftslehre vorbehalten ist“. Hermann Wadersleb: Die Befähigung zum höheren Verwaltungsdienst. 15—17. old.

sonlíthatatlanul nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint a régebbi szabályozás, — amely a két napig tartó szóbeli vizsgából majdnem egy egész napot az államtudományokra és a közgazdaságtanra szánt s amely reform a bírósági gyakorlatot félére leszállítva, a közigazgatási hatósági gyakorlatot kiterjesztette, s az elméleti kiképzés egységes volta mellett a gyakorlati irányú második nagy államvizsgákat továbbra is ketté választotta, — a bifurcatios irányzat vezérének Delbrücknek a hozzájárulásával jött létre.

Hogy ez a megoldás mennyire helyes volt, ezt a német államok közigazgatásainak páratlanul magas színvonalára igazolja. S hogy a gyakorlati élet emberei de lege lata és de lege ferenda mennyire ragaszkodnak e megoldáshoz, — ezt az elméleti első államvizsga bifurkációját követelő közgazdászok közül maga Bruck professzor, a münsteri egyetemen a gazdasági államtudományok ny. r. tanára, egy közigazgatási akadémia igazgatója, s a bifurcatio kérdésének referense igazolja.

Bruck u.-is 1926-ban adatokat gyűjtött össze arra vonatkozólag, hogy a diplomás kereskedői vizsgát le nem tett politikai doktorok és a diplomás közgazdászok miképen tudtak elhelyezkedni egyrészt a magángazdaságban s másrészt az általános állami, a tartományi és a városi közigazgatás terén?

A gyűjtött adatokat feldolgozva megállapítja, hogy az eredmény „egyenesen lesújtó“.⁶⁵

Szerinte u.-is a magángazdaság szívesen látja a céljainak megfelelően elméletileg és gyakorlatilag is kiképzett diplomás kereskedőket; — ellenben tudni sem akar az ő céljai szempontjából helytelenül kiképzett s gyakorlati ismeretekkel nem rendelkező — politikai — mi azt mondanánk államtudományi doktorokról és a diplomás közgazdászokról „und lehnt sie mit grösster Bestimmtheit ab“.⁶⁶

S akár az elméleti kiképzés elhibázott volta, akár a gyakorlati kiképzés teljes hiánya, akár a vizsgáztatás alacsony

⁶⁵ „Das Ergebniss ist geradezu niederschlagend“. I. m. 42. old.

⁶⁶ U. o. 43. old.

színvonala vagyis az legyen az oka ennek a magatartásnak, hogy évente több mint 1000 fiatal ember szerzi meg pusztán címkórságból a közgazdasági és államtudományi doktorátust illetve diplomát, — ugyanilyen lesújtó a statisztikai adatgyűjtés eredménye az állami és tartományi közigazgatás valamint az önkormányzat terén is.

Bruck professzor 1926-iki adatgyűjtése szerint az általános állami közigazgatás diplomás közgazdákat magasabb állásokban egyáltalán nem alkalmaz. A pénzügyi közigazgatás terén középfokú állásokba alkalomadtán felvesznek könyvelőket és más magángazdaságilag kiképzett egyéneket; — de magasabb közigazgatási szolgálatban — kevés kivételtől eltekintve — közgazdászokat itt sem alkalmaznak. Egyedül a birodalmi postaigazgatás hajlandó a közgazdákat a jogászokkal szemben előnyben részesíteni.

A tartományi közigazgatás terén 1926 táján vezető állásokban közgazdákat találni nem lehetett.

A városi közigazgatás terén pedig a még teljesen le nem zárt számítások alapján minden valószínűség szerint csak 3 olyan kis város akadt, amelyeknek élén közgazdászok állottak; — s ugyanakkor, midőn közepes nagyságú városokban is 6—7 magasabbrendű közigazgatási tisztviselő volt, — 1926-ban az egész birodalom területén egyetlen egy főpolgármester sem akadt, aki közgazdász lett volna s az egyéb magasabb közigazgatási tisztviselői állásokban is mindössze 26 közgazda tudott elhelyezkedni.⁶⁷

De Bruck professzor munkájából — bármennyire szakértő

⁶⁷ U. o. 45—48. old. Es besteht sogar die grösste Schwierigkeit akademische Volkswirte in der mittleren Laufbahn bei den Kommunen unterzubringen“. S a kutatások eredményét összefoglalva: „ist also ersichtlich dass der Grad eines Diplomvolkswirts und sogar seine Krönung durch den Doktor rerum politicarum weder in der privaten Wirtschaft Möglichkeiten gewährt unterzukommen noch den Eintritt in die höhere Laufbahn bei den Staats- und Kommunal-behörden in einem irgends wie nennenswerten Ausmass gestattet. Dieselbe Verhältnisse liegen auch bei den anderen Ressorts der Handels und der Gewerbe, bei den Finanzen, der Eisenbahn, der Post vor“.

s ezen felül a bifurcatio hive mégis csak egy szakértő adatait ismerhetjük meg.

Ép ezért az ő adatait kiegészítem a gyakorlati élet szakértőinek véleményével. S hogy e vélemény jelentőségét mérlegelni tudjuk, — kiemelem, hogy mennél magasabb fokán áll valamely állam a gazdasági fejlődésnek, annál inkább indokolt lehetne az a követelés, hogy a közigazgatás terén az imperiumot ne jogászok, hanem közgazdászok gyakorolják.

Ami már most a Németbirodalmat illeti, — kétségtelen, hogy gazdaságilag a fejlettségnek oly magas fokán áll, mint rajta kívül nagyon kevés más állam.

Területén egész sorozata alakult ki az ú. n. ipari vidékeknek; — mint amilyenek a szász, a középnémet, a sziléziai, a rajnamajnai, a délnémet iparvidékek stb. S ezek közül is messze kiemelkedik népességének sűrűségével s nagyszámú ipari munkásságával a rajna westfaliai iparvidék. Itt született meg egy Stimes Hugo agyában a vegyes gazdasági üzemek gondolata; — s itt öltött először testet ez a gondolat, egy olyan üzem alakjában, amely az ő villanyáramot termelő 13 centráléja útján 28,000 □ km. területen 7 millió főnyi lakosságnak — tehát a magyar állammal számban vetekedő lakosságnak — világítási és energia szükségletét elégíti ki; — 240 kilométer hosszú vezetéke révén 31 községet lát el gázzal; — s egész sorozatát tartja üzemben a nagyvárosok közuti vasutainak.⁶⁸

S ennek az iparvidéknek westfaliai városi congressusa mondotta ki épen Bruck professzor előterjesztésével kapcsolatban 1926 szept. 12-én, hogy a fennálló jogszabályok keretei között nem tartja lehetségesnek a közgazdászoknak a közigazgatás terén vezető állásokban való elhelyezését; — a közgazdászok a fennálló szabályok szerint csakis mint specialisták alkalmazhatók a statisztikai hivatalokban, a munkaalkalmak nyilvántartásánál stb. Ami pedig a közgazdászok alkalmazását de lege ferenda illeti, — a westfaliai Städtetag Bruck professzor előterjesztésével kapcsolatban kijelentette, hogy „a közigazgatási pályára készülő jogászok közgazdasági s kü-

⁶⁸ Erekly István: Jogi Személyek. Városi Szemle. XIV. k. 249. old.

219-
 lönösen magángazdasági kiképzését — az 1923-iki reformhoz képest is“ — „lényegesen fokozni és tökéletesebbé tenni kell“.⁶⁹ Németország iparilag legfejlettebb területének a városai sem helyezkedtek tehát arra az álláspontra, hogy az imperiumot közgazdászoknak kell gyakorolniok; — megelégedtek azzal, hogy az imperiumot továbbra is jogászok gyakorolják; s mindössze azt kívánták, hogy a jogásképzésnél a köz- és magángazdasági ismeretekre nagyobb súlyt fektessenek.

Az akkori szocialista úrafom azonban nem teljesítette e kívánságot; — sőt ellenkezőleg a közigazgatási tisztviselők második nagy államvizsgáját eltörölte s 1927. január 10-én a közigazgatási gyakornokok felvételét beszüntette. S tette ezt azért, hogy a magasabb tisztviselői állásokra ne képesített egyéneket kelljen kinevezni, hanem képesített egyének hiányában olyanokat lehessen kinevezni, akiknek politikai érdemeik vannak.

A porosz közhivatali jognak ezt a lealacsonyítását szüntette meg a nemzeti szocializmus akkor, midőn 1933. ápril 11-én megalkotta a közhivatalnoki jog visszaállítására vonatkozó törvényt s midőn a közigazgatási gyakornokok felvételének határozatát át tartó szüneteltetése után 1933. június 20-án ismét elrendelte közigazgatási gyakornokok alkalmazását. E rendkívül nagyjelentőségű rendszabályokat lehetetlen volt végrehajtani anélkül, hogy a nemzeti szocializmus is állást ne foglaljon a magasabb közigazgatási szolgálatra vonatkozó képesítés kérdésében. Minthogy a nemzeti szocializmus a képesítésre vonatkozó 1906-os és 1920-as törvényeket minden változtatás nélkül léptette életbe s ezeknek végrehajtási rendeletét is majdnem teljes egészében és szószerint átvette, — a nemzeti szocializmus álláspontja vitán felül áll. Bármennyire tudatában van a gazdasági kérdések nagy jelentőségének, — a nemzeti szocializmus is ragaszkodik ahhoz, hogy a magasabb közigazgatási szolgálat teendőit továbbra is jogászok lássák el s hogy a magasabb közigazgatási szolgál-

⁶⁹ I. m. 48—49. old.

latra való elméleti képesítés azonos legyen a bírák és ügyvédek elméleti képesítésével.

A képesítést tehát a nemzeti szocializmus is csak az elméleti közös megalapozás után, vagyis akkor bifurkálja midőn máskép szabályozza egyrészt a jövődő bíráknak és ügyvédeknek s ismét másképen a magasabb közigazgatási szolgálat jövődő tisztviselőinek gyakorlatát s a gyakorlat után leteendő második nagy állami vizsgáját.

A jelenlegi szabályozás szerint közigazgatási gyakornokká csak azokat lehet kinevezni, akik igazolni tudják, hogy eleget tesznek — a nálunk is szokásos feltételeken kívül — az alábbi követelményeknek:

1. Valamely német egyetemen egyészt az alkotmányjogból s a közigazgatási jogból s másrészt az államtudományokból s ezek sorában a pénzügytanból legalább egy-egy gyakorlat írásbeli munkájában részt vettek s egy szemináriumban dolgoztak;

2. az első jogtudományi államvizsgát bukás nélkül letették;

3. valamely alsóbbfokú bíróságnál hat hónapon át praktizáltak;

4. olyan korban vannak, hogy a második, vagyis a nagy államvizsgát 28-ik életévük betelte előtt megkísérelhetik;

5. maguk — s ha már nősek volnának feleségük is — árja származásuk;

6. részt vettek a nemzeti szocializmus munkaszolgálatában vagy valamely honvédelmi sportszervezet munkájában.

E követelmények közül a négy elsőnek az a célja, hogy a tisztára papíros joghallgatókat a pályázatból kizárja s a valóságos joghallgatók közül is csak a kiválóbbak számára tegye lehetővé a közigazgatási magasabb szolgálatban való elhelyezkedést.

A két utolsó követelmény a nemzeti szocializmus világnézeti álláspontját juttatja érvényre.

Azokat már most, akik a fentjelzett hat követelménynek megfelelnek, — nem lehet kinevezni közigazgatási gyakornokká bármely porosz kerületnek — mi azt mon-

danánk bármely porosz vármegyének a területére s nem lehet kinevezni korlátlan számban; — hanem közigazgatási gyakornokokat az összes kerületek közül körülbelül csak egy negyed részbe, a 36 porosz kerület közül tehát csak 10 kerületbe lehet kinevezni, de ezek közül is minden kerületbe csak kilencet.

E két korlátozást a következő okokból léptették életbe.

A porosz állam a magasabb közigazgatási szolgálatra való képesítést illetőleg 1906-ban egy rendkívül nagy jelentőségű s a gyakorlatban rendkívül bevált újítást hozott be. 1906 előtt t. i. a közigazgatási gyakornokoknak a gyakorlati idő alatti kiképzetése az ő közvetlen hivatalfőnökük hatáskörébe tartozott. A hivatalfőnökök egy része azonban nem volt alkalmas arra, hogy a közigazgatási gyakornokok kiképzését irányítsa és ellenőrizze; — s azok is, akik erre alkalmasak voltak, — a gyakornokok kiképzésével csak mellékesen foglalkozhattak. 1906-ban tehát elrendelték, hogy a kerületeknek a magasabb szolgáltra képesített tisztviselői közül azokat, akik a közigazgatási gyakornokok kiképzésére a legalkalmasabbak, — a közigazgatási gyakornokok tanulmányi felügyelőivé kell kinevezni. A kinevezett felügyelőket államtudományi továbbképző tanfolyamokra küldték s ezenfelül lehetővé tették számukra, hogy a közigazgatási gyakornokok nagy államvizsgáin, mint hallgatók megjelenjenek s a vizsga színvonalát és követelményeit megismerjék.

Az ekképen kiválasztott és kiképzett tanulmányi felügyelők hatáskörét következőleg szabályozták:

1. 1923 óta a tanulmányi felügyelők vannak hivatva arra, hogy a kerületekbe pályázó gyakornok jelölteket a jogi tantárgyakból, a közgazdaságtanból és a legújabb kor történetéből lekollokváltassák, általános műveltségük fokáról és képességeikről meggyőződjenek s ezen az alapon kinevezésükre vagy mellőzésükre vonatkozólag javaslatot tegyenek.

2. Már 1906 óta hivatásuk a tanulmányi felügyelőknek, hogy a kerületükbe kinevezett közigazgatási gyakornokok kiképzését irányítsák és ellenőrizzék; — részükre hetenkint legalább kétszer előadásokat és gyakorlatokat tartsanak; velük zárthelyi írásbeli dolgozatokat készíttessenek; — őket egyrészt

az alkotmányjog és a közigazgatási jog s másrészt a nemzetgazdaságtan és az államgazdaságtan terén elméletileg és gyakorlatilag tovább képezzék; — s ebbeli munkásságukat szemináriumi tanfolyamokkal s gazdasági vállalatok bemutatásával stb. kiegészítsék.

S végül 3. a legújabb szabályozás szerint a tanulmányi felügyelők vannak hivatva arra, hogy a közigazgatási gyakorlókot a könyvelésbe és a mérlegkészítésbe bevezetessék. Ebből a célból egy-egy kereskedelmi iskolai tanárt kötelesek felkérni külön könyviteli tanfolyamok tartására.

A porosz közigazgatás legnagyobb szaktekintélyei mind megegyeznek abban, hogy a tanulmányi felügyelői intézmény megfelelő megszervezése hiányában a magasabb rendű közigazgatási ~~szolgálat színvonala teljesen a véletlen esélyeitől~~ függene. Az intézményt azonban nem lehet minden kerületben megfelelően megszervezni, hanem csak azokban, ahol a gyakorlók kiképzésére alkalmas tisztviselő rendelkezésre áll; — sőt a kellőképpen kiválogatott és kiképzett tanulmányi felügyelők is csak akkor tudják betölteni hivatásukat, ha egy-egy kerületben csak kisszámú gyakorlókkal kell foglalkozniok. Ezért szabály, hogy közigazgatási gyakorlókot 36 kerület közül csak tíz kerületben szabad kinevezni s hogy az egy-egy kerületbe kinevezhető gyakorlók száma a kilencet meg nem haladhatja.

A végrehajtási rendelet a közigazgatási gyakorlatra szánt időt 36 hónapban állapítja meg. Ebből a gyakorlók 12 hónapot egy olyan Landrathoz^{99a} — mi azt mondanánk egy olyan járási főszolgabíróhoz — beosztva tartoznak eltölteni, akinél megvan a biztosíték arra, hogy a gyakorlók a közigazgatási szolgálatot megismeri, a nép minden rétegével érintkezhetik s szociális érzékre tehet szert.

A gyakorlatra szánt 36 hónapból további 12 hónapot a kerületi kormánynál — mi azt mondanánk a vármegye központi szervei mellett s ugyanezen 12 hónapból legalább 5 hónapot az elsőfokú közigazgatási bíróságnál, — a fennmaradó hat hónapból pedig 3—3 hónapot a községi önkormányzat kö-

^{99a} Esetleg egy másik kerület elnökének hozzájárulásával egy másik kerület Landratjához, de mindig ugyanazon tartományon belül.

rében, és a rendőrségnél, vagy esetleg egy közérdekű banknál vagy köztestületnél kell eltölteni.

De bárkihez osszák be a közigazgatási gyakornokot, — a hivatalfőnöknek sohasem szabad a gyakornokban pusztá munkaerőt látni s mint ilyet alsóbbrendű gépies munkára felhasználni. A hivatalfőnöknek arra kell törekednie, hogy a gyakornokot az érdemleges elintézés körül s ha csak lehet a legjelentékenyebb ügyek érdemleges elintézése körül foglalkoztassa. Sőt a végrehajtási rendelet még ennél is tovább megy s kötelességévé teszi a porosz járások Landratjainak és a városok polgármestereinek, hogy a gyakornokokat a maguk helyettesítésével megbízva, önálló tevékenységre szoktassák.^{69b}

Azon tisztviselők, akikhez beosztva a gyakornok dolgozott, — valamint a tanulmányi felügyelő is kötelesek a gyakornok részére bizonyítványt kiállítani s e bizonyítványokban a gyakornok teljesítményeiről és képességeiről, valamint a felelőssel való bánásmódjáról bírálatot mondani.

A gyakorlati idő vége felé a gyakornokot hat hétre szabadsággal kell azért, hogy ez alatt az idő alatt elkészíthessen egy nagyobb szabású akár elméleti, akár gyakorlati írásbeli dolgozatot.

A volt hivatalfőnökök és a tanulmányi felügyelő bizonyítványait, a gyakornok írásbeli dolgozatát s a tanulmányi felügyelőnek erre vonatkozó bírálatát a gyakorlatra szánt idő letelte után a kerületi kormányelnök elé kell terjeszteni. A felett, hogy a gyakornok vizsgára bocsátható-e vagy sem, — a beérkezett iratok s a kerületi kormányelnök javaslata alapján a belügyminiszter dönt; aki kedvező döntés esetén a vizsgabizottság tájékoztatása céljából a jelölt írásbeli dolgozatát s az erre vonatkozó bírálatot, valamint a közigazgatási gyakorlatra vonatkozó összes bizonyítványokat a vizsgabizottsághoz teszi át.

A nagy államvizsga céljaira Berlinben egy központi vizsgabizottság van szervezve, amely a belügyi államtitkár elnökelete alatt a belügyi, a pénzügyi, a tudományügyi, a kereskedelmi és földművelésügyi miniszterek egy-egy referenséből, a

^{69b} Der Referendar ist in den wichtigsten Dezernaten der Regierung zu beschäftigen. Nach Möglichkeit ist den Referendaren die selbstständige Vertretung von Bürgermeistern und Landräten zu übertragen. 7. §.; — zu §. 4.

legfőbb közigazgatási bíróság egyik bírójából s a központi statisztikai hivatal elnökéből áll.

A vizsgákon, amelyeken egyszerre legfeljebb öt jelöltet lehet vizsgáztatni, — a belügyi államtitkár vagy ennek helyettese elnököl s az elnökön kívül még két tag vesz részt. A vizsga tárgyai: *a)* az érvényben levő tételes köz- és magánjog különös tekintettel az alkotmányjogra és a közigazgatási jogra s *b)* a nemzetgazdaságtan és az államgazdaságtan.

Az államvizsga háromrésztre válik szét, t. i. írásbeli vizsgára, szabadelőadásra és szóbeli vizsgára.

Az írásbeli vizsga két napig tart s mind a két napon d. e. 10 órától este hat óráig egy-egy írásbeli zárthelyi dolgozatot kell a jelölteknek elkészíteniök.

A következő két nap alatt a jelöltek a 10—15 percre tartó szabadelőadásra készülnek. A szabadelőadásnak azt kell igazolnia, hogy a jelölt egy tudományos kérdést világosan, kimerítően s minden felesleges szószaporítás nélkül tud megvitatni.

A szabadelőadást követi a szóbeli vizsga.

A nagy államvizsgát csak egyszer lehet megismételni; — pótvizsga nincs.

Azt, aki a nagy államvizsgát letette, — *Regierungs-assessor*rá nevezik ki; — azt, aki elbukott, — 6—9 hónapig tartó gyakorlatra utasítják; — azt pedig, aki az ismétlődő vizsgán is elbukott, — a szolgálatból azonnal és végleg elbocsátják.⁹⁹

Az európai szárazföld államai egyetemeik kiépítésénél kisebb-nagyobb eltérésekkel vagy a német vagy a francia egyetemi típust követik. Ez az oka, hogy az alábbiakban az egyetemi szelekciónak még csak két rendszerét, t. i. a túlnyomóan német hatás alatt álló osztrák s a túlnyomóan francia hatás alatt álló olasz rendszert vázolom.

⁹⁹ 1906. aug. 10-iki törvény 1—16. §.; — 1920. júl. 20-iki törvény I—II. art; — *Ministerialblatt für die preussische innere Verwaltung* 1933. évf. I. k. 738—744. old. Dr. Wandersleb i. m. 30., 31., 37., 39., 42., 49., 50. old.

Az egyetemi szelekció osztrák rendszere.

Bármily sok és nagy új gondolatot vetett fel az egyetemi szelekciónak nemzeti szocialista reformja s bármennyire mint haladást kell elismernem azon Angliában már évszázadok óta megvalósult gondolat elfogadását, hogy az egyetemnek nemcsak tudományos, de nemzetrevelő rendeltetése is van, — rá kell mutatnom e reformnak ha nem is minden, de legalább is legnagyobb fogyatkozásaira. A nemzeti szocialista egyetemi reform az egyetemeken is bevezette a Führer és Leiter rendszert s elkobozta az egyetemek autonómiáját; — a tanzsabadság elvén felépült régi egyetemeket politikai rendeltetésű párt egyetemekké alakította át, amelyeknek egyik legfontosabb hivatásuk, hogy az ifjúságot a pártállam szellemében, a nemzeti szocialista világnézetnek megfelelően neveljék; — s a tárgyilagosságot teljesen mellőzve, politikai elfogultság hatása alatt rendelkezett akkor, midőn a jogtudományi államvizsga tárgyai közül két nagyon fontos tárgyat teljesen kiküszöbölt: t. i. kiküszöbölte az egyházjogot és a nemzetközi jogot.⁷⁰

Bizonyára ezek a fogyatkozások is hozzájárultak ahhoz, hogy az osztrák törvényhozás akkor, midőn Ausztria a nemzeti szocializmussal folytatott élet-halál harcát egyelőre külön államiságának fenntartásával fejezte be, — az új alkotmányban különösen nagy fontosságot tulajdonított az egyetemeknek; — s mint Merkl Kiemeli, — valamint magában az alkotmányban biztosította a vallásszabadságot, — ugyanúgy magában az alkotmányban biztosította az egyetemeken a tanzsabadságot.⁷¹ Az egyetemek reformja tárgyában pedig

⁷⁰ Erre Dr. Gustav Adolf Walz boroszlói egyetemi professor mutatott rá a német jogi főiskolák 1934. dec. 21-i congressusán, amelyen 170 jogász professor előtt fejtette ki a nemzetközi jog mellőzésének tarthatatlanságát. Felszólalásából azt látom, hogy a nemzetközi jogot a német nemzet felháborodása törölte a vizsga tárgyak közül azért, mert a mai nemzetközi jog tisztán a győztes államok céljait szolgálja. Walz is elismeri, hogy a mai nemzetközi joggal szemben nagyon sok és súlyos kifogást lehet emelni. „Aber das bloss Ignorieren hat noch niemals etwas besser gemacht“. V. ö. Der Deutsche Staat der Gegenwart. Heft 12. Berichte über die Lage und das Studium des öffentlichen Rechts 52. old. Az egyházjog mellőzése ellen senki sem mert felszólalni.

⁷¹ Dr. Adolf Merkl: Freiheit der Wissenschaft und Hochschulautonomie Neue Freie Presse 1936 június 7-iki szám.

külön törvényt alkotott s a reform részleteinek kidolgozására a ministeriumot hatalmazta fel. A reform szellemét a jog- és államtudományi vizsgarend reformjából ismerhetjük meg; — s fontos e reform jellemzése azért, mért a jog- és államtudományi vizsgarend mintájára a filosofiai kar vizsgarendjét is át akarják alakítani. T. i. szakítani akarnak azzal a rendszerrel, mely szerint az egyetemi tanulmányok befejezése előtt semmiféle közbeeső vizsga nem volt s a II. év végén a „scharfere Ausleseprinzip“ érvényesítése érdekében kötelezővé akarják tenni egy ú. n. „Eignungsprüfung“; vagyis rosta vizsga letételét.⁷²

A jog- és államtudományi vizsgarend 1935-iki reformja azonban ennél sokkal nagyobb szabású változtatásokat léptetett életbe.

Az osztrák reform u.-is kettős célt tűz a jog- és államtudományi karok elé: t. i. a tudományos rendeltetésen kívül kötelezővé teszi a hazafias szellemben való nemzetnevelést s ezenfelül éles ellentétben a nemzeti szocializmussal kötelezővé teszi a vallásos szellemben való nemzetnevelést. Kötelezővé teszi tehát a világnézeti és állampolgári nevelésre alkalmas tárgyakból s ezek sorában a történelemből külön vizsgák letételét. Aki ezen tárgyakból a megfelelő bizonyítványokat felmutatni nem tudja, — az az ötödik szemeszterre be nem iratkozhatik. Kötelezővé teszi a katonai szolgálatot megelőző, de katonai természetű gyakorlatokban való részvételt s a főiskolai táborokban való 4—8 hetes szolgálatot, aképen, hogy a hallgatóknak alkalmuk legyen vallásos kötelezettségeinek méltó teljesítésére. A főiskolai táborban való testi és lelki kiképzés nélkül — az egyháziaktól eltekintve — senkit vizsgára bocsátani és senki részére világi egyetemi fokozatot adni nem lehet.

Az osztrák reform a szemeszterek számát kilencre emeli fel; — s a harmadik szemeszter végén a jogtörténelmi, a hatodik szemeszter végén az igazságügyi s a kilencedik szemeszter végén az államtudományi, összesen tehát három elméleti államvizsga letételét írja elő.

⁷² V. ö. Neue Freie Presse 1936. február 4-iki számát.

Az első államvizsgának négy tárgya van: t. i. *a)* a római jog, *b)* az egyházi jog, s két külön tárgy gyanánt egyrészt *c)* a német magánjognak s másrészt *d)* az osztrák alkotmányjognak és közigazgatási jognak a története.

A második államvizsgának szintén négy tárgya van: t. i. *a)* osztrák magánjog, *b)* osztrák kereskedelmi- és váltó jog, *c)* osztrák törvénykezési jog s *d)* osztrák büntető jog és büntető eljárás tekintettel a kriminológiára.

A harmadik államvizsgának 5 tárgya van: t. i. *a)* általános államtan és osztrák alkotmányjog, *b)* közigazgatás és közigazgatási jog, *c)* nemzetközi jog, *d)* közgazdaságtan, közgazdasági és szociális politika s végül *e)* pénzügytan és pénzügyi jog.

Mind a három elméleti államvizsga nyilvános és szóbeli; írásbeli rosta vizsga tehát nincs. Sikertelenség esetén a teljes vizsgát csak 1, vagy legfeljebb 2 szemeszter eltelte után lehet megismételni, de csak háromszor. A rendelet az első vagy a második elméleti államvizsgán elbukott jelöltet hetenkint legalább 10 óra hallgatására és gyakorlatokban való részvételre kötelezi; — a harmadik elméleti államvizsga ismétlése esetén ugyanilyen köteleesség csak akkor terheli a jelöltet, ha ezt a vizsgabizottság külön és kifejezetten kimondja.⁷³

Az osztrák rendszert a német rendszertől a tanszabadság s az egyetemi autonómia tiszteletben tartása, a vallásos szellemben való nevelés s a vizsgáztatásnak kizárólag szóbeli volta különböztetik meg. Egyébként sok hasonló vonás van mind a két reformban s ezek közül különösen kettőt emeljük ki; mindkét reform nagy súlyt helyez a közgazdaságtani ismeretekre; — s mindkét rendszer megegyezik abban, hogy a jövődő közigazgatási tisztviselőktől ugyanazt az elméleti előkészítést követeli meg, mint a jövődő bíraktól, ügyvédektől és ügyészek-től; — az elméleti vizsgarendszer tehát bifurcatiot nem ismer.

⁷³ Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Bundesministeriums für Unterricht 1935. dec. 15-iki szám. Juristische Studien- und Staatsprüfungssordnung.

Az egyetemi szelekció olasz rendszere.

A Gentile féle egyetemi reform egyik legfontosabb alapelve a német egyetemi ideál hatása alatt jött létre; — s e szerint egyetemeknek nem hivatásuk az, hogy gyakorlati életpályákra készítsenek elő. Ez a magyarázata annak, hogy az olasz egyetemek által adományozott doktori fokozatoknak képesítő erejük nincs. A Gentile féle reform fent jelzett alapelvéből szükségképen következik, hogy a vizsgarendszernek valamint Németországban, ugyanúgy Olaszországban is szükségképen két féle vizsgákra, — t. i. egyetemi és államvizsgákra kell szétválnia.

Ami az egyetemi vizsgákat és fokozatokat illeti, — a legújabb reform lényegét s az olasz egyetemi vizsgáztatás legfőbb jellemző tulajdonságait a következőkben foglalom össze.

Az 1935. november 28-iki kir. decretum szerint az olasz egyetemek és főiskolák 32 féle doktorátust és 5 féle diplomát adhatnak. A dekrétum mellékletei minden egyes doktorátusra és diplomára vonatkozólag külön táblázatban sorolják fel a fő- és a melléktárgyakat.

A beiratkozás és a vizsga minden főtárgyából kötelező; — a melléktárgyakat illetőleg ez a kötelezettség csak bizonyos előre meghatározott számú tárgyakra vonatkozik, amelyeket a hallgatók maguk választhatnak ki.

Hogy a reform mibenlétét tisztán láthassuk — két doktorátus csoport megszerzésének a szabályait vázolom. Ezek közül az egyik csoport a jogászokat, a másik a mérnököket érdekli.

Ami a jogászokat illeti, — a jogtudományi doktorátus megszerzéséhez 17 főtárgynak és 15 melléktárgy közül három szabadon választott melléktárgynak négy éven át való hallgatása s az ugyanezen tárgyakból való vizsgázás kötelező olyan sorrendben, amint ezt az egyes egyetemek statútumai megállapítják, illetve ajánlják. — A 17 főtárgy közül öt tárgyat kell két éven át hallgatni t. i. az olasz jogtörténetet, a római jogot, a magánjogot, a közigazgatási jogot s az anyagi és alaki büntetőjogot. Ezenfelül azonban külön kötelező főtárgyak gyanánt szerepelnek egyrészt a magánjog institutioi, a római jog institutioi, a római jog története s a kereskedelmi jog s másrészt az olasz testületi jog s a testületi politikai gazdaságtan. A jogi oktatás

alapja gyanánt tehát a jogtörténelem, a magánjog, a büntetőjog, a közigazgatási jog és a közgazdaságtan szerepelnek.

Az olasz egyetemek a jogtudományi doktorátuson kívül még négy olyan doktorátust és három olyan diplomát adhatnak, amelyeknek főtárgyait nálunk a jog- és államtudományi karokon adják elő, — t. i. adhatnak politikai, közgazdasági és kétféle statisztikai doktorátust s ezenfelül egy statisztikai, egy közgazdasági és egy államszámviteli diplomát. Ezen négyféle doktorátusnak és háromféle diplomának megfelelő tantárgyakat a kisebb egyetemeken a jogtudományi karok tanárai adják elő; — a nagyobb egyetemeken, — ahol az előadás és vizsgáztatás munkája két külön fakultás között oszlik meg t. i. a jogtudományi és az államtudományi fakultás között, — a fentemlített négy doktorátusnak és három diplomának megfelelő tantárgyakat az államtudományi fakultásokon adják elő s a megfelelő vizsgákat is az államtudományi fakultásokon kell letenni.

Ami a mérnököket illeti, — ezek hatféle doktorátus közt választhatnak. De bármelyik doktori gradust akarják elnyerni, — az ötéves tanfolyam első két éve alatt valamennyien ugyanazon 7 elméleti, — a többi három év alatt ugyanazon 10 alkalmazott természettudományi és egy jogi és gazdasági főtárgyat kötelesek hallgatni. Az alkalmazott természettudományokra szánt idő alatt — vagyis a harmadik, a negyedik és az ötödik évfolyamon a hallgatók a hatféle doktorátusnak megfelelően hat osztályra válnak szét.⁷⁴ S az egyes osztályok hallgatói a fentjelzett 11 közös főtárgyon kívül még bizonyos számú külön főtárgyat, — a vegyészmérnöki osztályon pl. 5 külön főtárgyat s ezen felül a rendeletben felsorolt 49 melléktárgy közül minden osztály hallgatói bizonyos előre meghatározott számú de szabadon választott külön melléktárgyat, a vegyészmérnökök pl. öt külön melléktárgyat kötelesek hallgatni. Ha ugyanezen fő- és melléktárgyakból a vizsgát letették, — doktori fokozatot kapnak.

A doktorátusnak a fentebbiekben említett szétaprózása 32 tárgycsoport között arra mutat, hogy a legújabb reform

⁷⁴ Ezek a következők: Sezione di ingegneria civile, industriale, navale e meccanica, chimica, aeronautica e mineraria.

— ellentétben a német rendszerrel — épúgy levonja a modern egyetemek fejlődésének irányából a következtetéseket, mint a francia rendszer. Ez részint abban nyilvánul meg, hogy az olasz egyetemek az adományozható doktorátusokból kitűnőleg kifejezetten specialistákat nevelnek; — részint abban, hogy a filozófiai és matematika-természettudományi karokon az egységes és általános filozófiai doktorátust a különleges doktorátusok egész sorozatával helyettesítik.^{74a}

Az egyetemi vizsgák ezen imént kiemelt jellemvonásán kívül az olasz egyetemi vizsgarendszernek még a következő legfontosabb tulajdonságát emelem ki. A német eredetű magántanárságot az angol és a francia jog hatása alatt épúgy csak versenyvizsga alapján lehet elnyerni, mint Angliában a segédelőadói és Franciaországban az agrégé-i minőséget. Az olasz habilitációs versenyvizsgán rendszerint a bemutatott bizonyítványok alapján állapítják meg a versenyzők rangsorát — ez az ú. n. concorso per soli titoli; — s csak kivételesen kell a jelölteknek előadást tartaniok avagy kísérleteket bemutatniok.

Ami az egyetemi vizsgák után a vizsgák második csoportját t. i. az állami vizsgákat illeti, — a Gentile féle reform a francia nagyiskolák versenyvizsga-rendszerét általánosította. Minden minisztérium minden évben közlést tesz, hogy hány állást fognak versenyvizsgák útján betölteni; — kihirdeti a pályázat feltételeit és a versenyvizsga határnapját; — s a jelöltek a vizsgán a minisztériumban kitervezett feladatokat tartoznak megoldani. A jelölteket az általuk elért egységek számának sorrendjében rangsorozzák és a jelöltek a rangsor sorrendjében választhatnak a megüresedett állások között.⁷⁵

^{74a} V. ö. Paulsen: „Die Professoren selbst Spezialisten begünstigen vielfach diese Richtung des Studiums, die Fakultätsprüfungen lassen sie wenigstens zu, wenn sie auch nicht ausdrücklich billigen: sie fordern zwar von dem Kandidaten des Grades eine „philosophische Bildung, aber man weiss, wie es damit „in praxi“ steht. — es wäre sachlich ganz angemessen statt Doctoren der Philosophie, doctores chemiae, aegyptiologiae usw. zu kreiren...” Fr. Paulsen: i. m. II. k. 261. old.

⁷⁵ Romeo Vuoli: Il consorcio a publico impiego 128 old. Mester János: Az olasz nevelés a XIX. és XX. században. 241 old.

Szellemi fegyverkezés.

Mielőtt a nemzetközi összehasonlításból levonnám a következtetéseket, — arra a szoros összefüggésre kell rámutatnom, a mely a legújabb korban t. i. 1870 óta a fizikai és a szellemi értelemben vett fegyverkezés között fennáll. Minden művelt nemzet vezetői tisztában vannak azzal, hogy a hadsereg felszerelése — az ágyúk, a repülőgépek, a tankok, a tenger-alattjárók — legyenek bármily csodás alkotásai a technikának — csak holt anyagok. Az, hogy a nemzetek fizikai erejének e megnyilvánulásait a társadalmi rend fenntartására, s a békének s a békés fejlődésnek biztosítására avagy pusztító háborúkra használják-e fel s mindkét esetben milyen eredménnyel, — az emberektől függ. A technika minden haladása mellett is sorsunk és egész jövőnk legfontosabb tényezője az ember. Ezért törekszik minden élni akaró és élni tudó nemzet arra, hogy legdrágább kincsét: az embert szellemileg és erkölcsileg a tökéletességnek mennél magasabb fokára emelje. S ezért kísérő jelensége minden nagy nemzet életében a katastrofának és a győzelemnek egyaránt a nemzet szellemi és erkölcsi megújítása: a katonai fegyverkezés mellett a jövő küzdelmeire irányuló szellemi fegyverkezés.

Mennél intenzívebbé válik a technikai haladás következtében a nemzeteknek egymással való érintkezése, — ez a szoros összefüggés a fizikai és a szellemi erők megsokszorozása között annál nyilvánvalóbbá lesz. Ezt bizonyítják azok a nagy kulturális reformok, amelyek a legújabb kor két legnagyobb jelentőségű világtörténelmi eseményének: t. i. a német birodalom kialakulásának s a központi hatalmak összeomlásának hatása alatt jöttek létre.

*

A francia társadalom legfelsőbb rétegei már a XIX. század harmincas éveiben tisztában voltak azzal, hogy Poroszország a közoktatás szervezése terén Franciaországot túlszárnyalta. Ebbeli meggyőződésüknek tettekben is kifejezést adtak akkor, midőn 1833-ban a közoktatási reform tárgyalása közben egyik legkiválóbb kulturpolitikusukat, a filozófus Victor Cousint Németországba küldötték s utasították, hogy a fran-

cia középfokú közoktatás átszervezése tárgyában németországi tanulmányi alapján tegyen javaslatot.⁷⁶ Bár Cousin javaslatait, amelyek teljesen német hatás alatt jöttek létre, nem fogadták el, — ez mit sem változtatott a legfelsőbb rétegeknek azon meggyőződésén, hogy Európa valamennyi állama közül Poroszország közoktatása áll a legmagasabb színvonalon. Ez a magyarázata annak, hogy midőn 30 évvel később a poroszok az osztrákokat tönkrevérték, — a franciák a königrätzi diadalt nem mint a porosz hadsereg, hanem mint a porosz iskola győzelmét tüntették fel. Ezt az álláspontot nemcsak politikusok vallották, hanem Franciaország legnagyobb gondolkozói, legnagyobb lángelméi is. Taine és Renan pl. Poroszország csodálatos emelkedésének okait kutatva, arra az eredményre jutottak, hogy az igazi és végső ok nem lehetett más, mint a poroszoknak a tudomány és a műveltség terén kivívott szellemi fölénye.

Midőn a poroszok 1870-ben Ausztria után Franciaországot is térdre kényszerítették, — a franciák páratlan szenvedélyességgel vetették rá magukat a saját közoktatásuk hiányainak feltárására.

A német közoktatás rendszerét átható idealizmussal szemben élesen kiemelték a napoleoni rendszer nyers materializmusát, amely a közoktatás terén is első sorban és legfőképpen gyakorlati célokat tartott szem előtt; s rámutattak a német kormányok áldozatkészségével szemben a saját kormányaiknak szatócs szellemtől áthatott kultúrpolitikájára, amely pénzügyi akadályokra hivatkozva, minden nagyobb szabású közoktatási reformot lehetetlenné tett.

Ezt a materialis gondolkozást, ezt a kicsinyes szatócs szellemet okolták azért, hogy a kormány a francia elemi iskolai tanítók minimális fizetését oly megdöbbentően kis összegben — eredetileg évi 200 franc-ban — állapította meg; — hogy a tanítók mellékfoglalkozás után voltak kénytelenek nézni s az oktatást elhanyagolták; — s hogy legnagyobb részük — mint a szó valódi értelmében vett proletár szocialista vagy kommunista eszmékkel volt megfertőzve.

A materialista gondolkozást s a kicsinyes szatócs szel-

⁷⁶ Prof. Dr. P. Frieden: Das französische Bildungswesen 103. old.

lehet tették felelőssé azért, hogy a humanista gimnáziumok tanári karai is behódoltak a szocializmusnak.

S ugyanezen okokra vezették vissza, hogy a francia tudomány fellegvárai, a különböző tudománykarok teljesen lehanyatlottak; — hogy a Sorbonne professzorai még 1863 táján is szegénytelenül szűk helyiségekben adtak elő s szegényesen felszerelt laboratóriumokban dolgoztak; — s hogy sem megfelelő könyvtárak, sem megfelelő gyűjtemények nem állottak rendelkezésükre.

S mennél kedvezőtlenebb színben tűnt fel a közoktatás francia rendszere a német rendszerekkel egybevetve, — annál inkább gyökeret vert az a meggyőződés, aminek az École normale supérieure egyik igazgatója a francia egyetemi típusról írt tanulmányában még ma is oly nemés páthosszal ad kifejezést, hogy t. i. „a német államok hatalmas és ragyogó fegyverzetét a német egyetemek kovácsolták“ s „Sedannál nem a német hadvezérek, hanem a német tanítók, tanárok és professzorok győztek.“⁷⁷

Ebben a csillogó frasisnak tetsző állításban egy nagy nemzetnek vérig sértett önérzete, — vagy ahogy Bouglé mondja — „sebzett patriotismusa“ s a szellem felsőbbbségébe vetett mély és hite nyilvánul meg.

A „sebzett patriotizmusnak“ azonban rengeteg akadállyal kell megküzdenie, hogy Franciaország közoktatását újjá szervezze s a németeket a közoktatás terén túlszárnyalja.

Át kellett pl. hidalni a tanszabadságra vonatkozó compromissumok révén azt a szakadékot, amely az állam és az egyház közt tátongott; — le kellett küzdenie azokat az ellentéteket, amelyek különböző társadalmi osztályokat választották el egymástól; — s mindezekon felül a középiskolai oktatás reformját megelőzőleg össze kellett egyeztetnie egyrészt a klaszikus s másrészt a modern irányzat híveinek álláspontját.

Ez az oka, hogy a reformok oly lassan és nehezen, de a „sebzett patriotizmus“ hatása alatt mégis létrejöttek.

E nagyszabású reformok közül azokkal, amelyek az ele-

⁷⁷ Lásd a W. M. Kotschnig and Elined Prys által kiadott *The University in a changing World* című gyűjteményes munkában C. Bouglének *The french conception of the University* című tanulmányát 26. old.

mi oktatás révén a nagy tömegek szellemi színvonalát iparkodtak emelni, — egyáltalán nem foglalkozhatom. S a többiekéről is csak annyiban emlékezhetem meg, amennyiben az egyetemi oktatás francia rendszerével összefüggésben állanak s a francia rendszerre jellemzőek.

A középiskolai oktatás 1902-iki reformja nyílt beismerése volt annak, hogy a francia klasszikus középiskola a műveltség akkori fokán álló társadalom szükségleteit kielégíteni teljességgel képtelen volt. Megindult tehát a harc a humanista gymnasium ellen; — és sajátságos 32 évvel Sedan után még mindig előszeretettel hivatkoztak arra, hogy milyen nagy különbség van a német és a francia katonatiszti kar műveltsége között? Míg a német tiszt idegen modern nyelveket sajátít el, — s alapos földrajzi és természettudományi ismeretei vannak, — addig a klasszikus műveltségű francia tiszt lehet kiváló rétor, de a modern nyelvek, a földrajz s a természettudományok terén tudatlan. A küzdelem eredményeképp jött létre a Leygue-féle 1902-iki középiskolai reform, amely nagyon sok tekintetben az 1901-iki német középiskolai reform hatása alatt áll, de több tekintetben lényegesen különbözik is tőle. Csak a két legfontosabb eltérést emelem ki. Míg az 1901-iki német középiskolai törvény a középiskolának három egymástól lényegesen különböző típusát különböztette meg t. i. a gymnáziumot; a reált és a reálgymnáziumot, — addig az 1902-iki francia törvény csak egy féle typust ismert. De ezen egységes középiskolának — akár lyceumról, akár collegiumról lett legyen szó — az 1902-iki francia reform szerint két ágazata volt. Az A ágazat a középiskola alsó négy osztályában valamennyi tanulóra nézve azonos tanrend szerint működött;⁷⁸ — a felső három osztályban ellenben három alágazatra vált szét. — Ezek közül az első alágazatban a két klasszikus nyelv tanítására fektették a súlyt s ez az alágazat felelt meg a német főgymnáziumnak; — a másik két alágazat tanulói számára már a két klasszikus nyelv közül csak a latint adták elő s a görög nyelvet az egyik alágazatban valamely modern nyelvvel, — a másikban természettudományok-

⁷⁸ A görög nyelvtől eltekintve, amelynek a tantárgyak közé való felvétele nem volt kötelező.

kal helyettesítették; — s ez a két ágazat felelt meg a német reálgymnáziumnak.

A B. ágazatban a latint és a görögöt egyaránt mellőzték s ez az ágazat felelt meg a német főreáliskolának. Bár az 1902-iki középiskolai törvény — ma már nincs érvényben, — már ezzel a törvénnyel kapcsolatban meg kell emlékeznem a francia középiskolának egy olyan jellemző vonásáról, amely a német középiskolánál teljesen hiányzik s amelynek az egyetemi szelekció szempontjából is rendkívül nagy jelentősége van.

A francia hét osztályú középiskola u. is a nagyobb állami középiskolákon t. i. a nagyobb lyceumokon nyolc, kilenc, esetleg tíz osztályú középiskolává bővül. Azok t. i., akik a saint-cyri katonai főiskolára, a tengerészeti főiskolára s bizonyos természettudományi, illetve technikai főiskolákra avagy az École normale supérieure-re akarnak beiratkozni, — ezt pusztán a hétosztályú középiskola érettségi bizonyítványa alapján nem tehetik meg; — hanem kötelesek az ezen célokra kijelölt nagyobb lyceumok speciális felsőbb osztályaiba beiratkozni s ott egy éven át, — az École normale supérieure jövőendő növendékei pedig 2, esetleg 3 éven át előadásokat hallgatni.⁷⁹ A specialis felsőbb osztályoknak az a hivatásuk, hogy tanulóikat a fentemlített főiskolák felvételi versenyvizsgáira előkészítsék.

Az, hogy a közoktatás francia rendszere az egyetemek és a középiskolák közé ilyen közbeeső tanfolyamokat iktat be, — rendkívül előnyös az egyetemekre és főiskolákra nézve azért, mert hallgatóságuk színvonalát lényegesen emeli; — de rendkívül előnyös a középiskolákra is.

A közbeeső specialis tanfolyamok mentik fel a középiskolát az alól, hogy az egyes tudománykarok és főiskolák különleges kívánságainak is eleget tegyen. Minthogy ezen különleges kívánságokat a specialis felsőbb osztályok elégítik ki, — a középiskola tananyaga kisebb s a középiskolai tanításra szánt idő rövidebb lehet, mint Németországban; s a francia hét osztályú középiskola

⁷⁹ Dr. P. Frieden: i. m. 124. old.

minden erejét arra fordíthatja, ami az ő igazi hívatása arra t. i., hogy általános műveltséget adjon. De lényegesen hozzájárulnak a specialis felsőbb osztályok ahhoz is, hogy a nagyobb francia középiskolák Európa összes középiskolái közül kiemelkedjenek s elérjék, sőt talán túlszárnyalják a német középiskolát is.

Hiszen ha meggondoljuk, hogy egy-egy francia középiskola nemcsak mint főgimnázium, mint főreál, vagy mint reálgimnázium működik, hanem e három iskolafaj összessége gyanánt szerepel; — ha figyelembe vesszük, hogy a francia rendszer az agrégationnak nevezett versenyvizsgák révén a lyceumok magasabb osztályainak tanárait a francia középiskolai tanárok színejavából válogatja össze; — s végül, ha tekintetbe vesszük, hogy a nagyobb lyceumok specialis felsőbb tanfolyamain a különleges szakképzettségű professzorok révén valóságos főiskolai oktatás folyik,⁸⁰ — akkor a francia középiskola színvonalát teljes joggal, sőt talán még indokoltabban jellemezhetjük úgy, amint Paulsen a német középiskolák színvonalát jellemezte. A nagyobb lyceumok tanári karai oly nagy tehetségekből, az École normale supérieuren nevelkedett olyan kiváló tudósokból és specialistákból állanak, hogy a nagyobb lyceumok bármely pillanatban átalakulhatnak egy-egy kisebb egyetem filozófiai karává.⁸¹

*

Ha rendkívül nagyszabású fejlődésről tett tanúságot a sedani katasztrófa hatása alatt a francia középiskolai oktatás, — még nagyobb arányú fejlődést kell látnunk ugyancsak a sedani katasztrófa hatása alatt a főiskolai oktatás terén.

De a „sebzett patriotismusnak“ itt is roppant sok s szinte leküzdhetetlen akadályt kellett a reform elől elhárítania.

Ez a magyarázata annak, hogy a reform nem az elvi kérdéseknek s ezek sorában az állam és az egyház egymás-

⁸⁰ A nagyobb lyceumoknak háromféle tanáraik vannak: az alsóbb osztályokon professeurs licenciés, a magasabb osztályokon professeurs agrégés a specialistá felsőbb tanfolyamokon professeurs des spécialités tanítanak. V. ö. Dr. P. Frieden: i. m. 124. old

⁸¹ V. ö. Dr. Fr. Paulsen i. m. II. k. 392. old.

hoz való viszonyának tisztázásával s nem a szervezet reformjával kezdődött; — hanem tizenkilenc esztendőn át arra szorított, hogy a fakultások részére megfelelő épületeket emeljen; — a meglevő intézeteket, laboratóriumokat és könyvtáraikat modernizálja; — s újabb tanszékeket és kutató intézeteket állítson fel stb. Ezt a nagyszabású építő, felszerelő és modernizáló munkát, amelyben saját fakultásaik érdekében egyes vidéki városok is részt vettek, — tetőzte be 1889-ben az új Sorbonne felavatása Párisban.

Az elvi jelentőségű tulajdonképeni reform a sedani katasztrófa után több, mint egy negyed századdal később t. i. 1896-ban jött létre, s három alapelven épült fel; — t. i. előadó és kutató munkásság összpontosításán; — a decentralizáción; — s a tanszabadságon.

E három alapelv közül a legelsőnek rendkívül nagy jelentőséget már Victor Cousin felismerte. Szerinte az orvosi fakultás tudományos munkásságának alapjául a természettudományi kar kutatásai szolgálnak; — s ha figyelembe vesszük a jogfilosofiának az általános filosofiához, a jogtörténetnek az általános történethez való viszonyát stb., — be kell látnunk, hogy a jogtudományi kar sem nélkülözheti a filozófiai kar kutatásainak eredményeit. A tudás minden ága összefügg tehát egymással s ez az összefüggés az oka, hogy az egyik ág rá van utalva a másik ág támogatására és megfordítva. Ezért helytelen szerinte a főiskolai oktatás napoleoni rendszere, amely a tudománykarokat egymástól elszigeteli s csak fakultásokat ismer; — s ezért kell átültetni Franciaországba a német rendszert, amely a különböző fakultásokat összefoglalja s mint egyetemet szervezi meg.⁸²

Az 1896-iki reform ezt a német egyetemi rendszert iktatta törvénybe.

Ami a második alapelvet illeti, — már Victor Cousin is rámutatott az egyetemi oktatás decentralizációjának nagy jelentőségére. Szerinte társadalmilag és politikailag egyaránt fontos volna, hogy a vidéki városok ifjúsága a vidéki főiskoláin végezze tanulmányait; — s tanulmá-

⁸² The university in a changing world 31. old.

nyainak befejezése után is a vidéken maradván, minden tehetségét és tudását a vidék közéletének szentelje.⁸³ De csak egy nagy nemzeti katasztrófa, t. i. Sedan volt képes arra, hogy a francia társadalmat a végletekig vitt napoleoni centralisatio helytelen voltáról meggyőzze.

Renan ennek a katasztrófának hatása alatt írta „La Réforme intellectuelle et morale” című munkáját, s mint a francia nemzet élő lelkiismerete kutatta a bukás okait. S kutatásai közben nem győzi eléggé kiemelni a francia rendszerrel szemben a német rendszer bölcsességét, amely a magasabb rendű kultúrát nem foglalja le egyetlen egy város számára, hanem a főiskolai oktatás decentralisatioja révén megosztja s az egész ország közkincsévé teszi. S az ő eszméinek hatása alatt küzdöttek a decentralisatio német rendszeréért Liard és az, akit a franciák még ma is oly büszkén neveznek Franciaország Fichte-jének, t. i. Lavisse. De mivel az állam és az egyház közötti viszony kielégítő szabályozása nélkül semmiféle egyetemi reformot a törvényhozással elfogadtatni nem lehetett, — a decentralisatio csak 1896-ban tudott megvalósulni. S az ekkor szervezett 16 vidéki egyetem igen nagy részben be is váltotta a hozzájuk fűzött reményeket. Minthogy a francia vidéki egyetemeknek nagy számban vannak kutató intézeteik s ezek nagyszerűen fel vannak szerelve, — a toulousei egyetem pl. 18 kutató intézete s ezek sorában elsőrendűen felszerelt csillagvizsgálója s elektrotechnikai, alkalmazott vegyészeti és mezőgazdasági intézetei vannak; — a vidéki egyetemek Franciaország tudományos életének megannyi értékesnél értékesebb központjaivá váltak. De nemcsak kulturális téren gazdagították székvárosaikát s a környező országrészeket, — hanem gazdaságilag is. Az alkalmazott természettudományok professzorai keresték a gazdasági élettel való kapcsolatot; — s Nancyban pl. a sörgyártás kutató intézete, Besançonban a chronometria intézet, Toulouseban a mezőgazdasági és az alkalmazott vegyészeti intézetek nagyban hozzájárultak a vidék iparának és mezőgazdaságának fellelendítéséhez. S mindezekén felül

⁸³ U. o.

s z o c i a l i s é s p o l i t i k a i t é r e n i s n a g y j e l e n t ő s é g r e t e t t e k s z e r t. Minthogy 1870-ben a francia főváros elfoglalásával az egész ország sorsa eldőlt, mert az önállóságtól teljesen elszoktatott vidék az ország megmentésére teljességgel képtelennek bizonyult, — Franciaországban a sedani katasztrófa után — egy nagyszabású szociális és politikai mozgalom alakult ki abból a célból, hogy a végletekig vitt központosítást ne csak a főiskolai oktatás terén, hanem a nemzet életének minden megnyilvánulásában megszüntessék; — a vidéket a főváros hatása alól kivenjék; — s amint mondani szokták; a francia közeletet ne csak decentralizálják, hanem regionalizálják. Ezen u. n. regionalizmusnak legfőbb erősségei gyanánt a vidéki egyetemek szerepelnek.⁸⁴

De bármily nagy jelentőségre tettek szert a vidéki egyetemek, — Paris varázsát teljesen megtörniök nem sikerült.

A legtöbb versenyvizsgát — amelyekre pedig az egyetemek készítik elő az ifjúságot, — Párisban tartják; — az École normale supérieurere való felvételi kérvények felett Párisban döntenek; — az ösztöndíjakat Párisban adják ki; — az ösztöndíjak oroszánrészt a párisi egyetem hallgatói viszik el; — a jelöltek zöme egyetemi tanulmányainak elvégzése után ma is Párisban vizsgázik; — a legkiválóbb jelöltek az ő doktori théziseiket ma is a Louis Liard teremben Párisban védelmezik meg; — s a vidéki egyetemek professzorait csak nagy anyagi áldozatok árán tudja rávenni az állam arra, hogy ne törekedjenek Párisba s megmaradjanak saját szűkebb hazájukban kint a vidéken.⁸⁵

⁸⁴ V. ö. The University in a changing world 33. old.

⁸⁵ Bouglé rendkívül érdekesen jellemzi a decentralisatorra törekvő angol álláspontot s a centralisatio-eszméjétől szabadulni nem tudó francia gondolkozást, midőn elmondja a következőket: „Emlékszem, hogy amikor még az École normale tanítványa voltam, — egy angol barátunk felkért engem és még három vagy négy barátomat, menjünk el vele együtt Párisba; — beszélgetésünk alapján az a benyomásom támadt, hogy — tanulmányaink befejezése után — valamennyien számítunk a Párisba való visszatérésre és arra, hogy valamikor ott egymással találkozunk. Ő t. i. az angol ezt a Párisba való törekvést helytelennek tartotta s nagy veszélyt látott benne.” Erre Bouglé így folytatja: „Ez a veszély — ha egy-

Míg a főiskolai oktatás decentralisatioja csak részben járt eredménnyel s ezen a téren ma is Németország és Anglia vezetnek, — addig a német rendszer egy másik alapelve t. i. — a tanszabadság szempontjából Franciaország messze túlszárnyalta Németországot. A német tanszabadság a tanítás és tanulás szabadságát foglalja magában; — a francia tanszabadság ennél sokkal többet jelent; — mert az állam és az egyház közötti viszony sajátos alakulása következtében, az egyetemek és főiskolák alapításának és fenntartásának szabadságát is felöleli.

Ez az oka annak, hogy míg Németországnak csak nyilvánossági joggal felruházott tehát olyan egyetemei vannak, amelyek egyetemi fokozatokat is osztogathatnak; — addig Franciaországnak a 17 teljes jogú állami egyeteme mellett öt olyan katolikus egyeteme, két olyan protestáns teológiai és egy olyan jogi fakultása s magában Párisban 25 olyan magán főiskolája van, amelyek nyilvánossági joggal felruházva nincsenek, s következésképp egyetemi gradusokat és képesítést adó diplomákat nem osztogatnak. A francia értelemben vett tanszabadságnak — tisztán a közoktatás szempontjából — négy nagy előnye van: Míg Berlinben magán főiskola csak nagyon kis számban tudott kialakulni s ép ezért Berlinben — az egyetemet és műegyetemet is beleszámítva — mindössze tizenkilenc főiskola működik, addig Párisban 25 magán főiskola jött létre s az állami intézeteket is számítva, Páris 39 főiskola székhelye gyanánt szerepel. A francia főiskolai oktatás szervezetének csodálatos gazdagságában igen nagy részüket van a magán főiskoláknak.⁸⁶

Míg a világháború előtti német egyetem csak tanított,

általán veszélynek lehet nevezni — ma már teljesen el van hártva. Felémelték a vidéki egyetemeken a fizetéseket s ennek hatása alatt mind több és több professzor szánja rá magát arra, hogy végleg a vidéken maradjon.“ „De azért végeredményben mégis Páris nyer, Páris, ez a maga nemében egyetlen város, amely Louis Liard szavaival élve, mindannyiunkat magához vonz és mindannyiunkat elnyel.“ The University in a changing world 34. old.

⁸⁶ V. ö. a Minerva Jahrbuch der gelehrten Welt 1936. évf. és az Annuaire général de l'Université et de l'Enseignement français 1933/34. évf. adatait.

kutatott és egyetemi gradusokat osztogatott, de az ifjúságnak vallásos és hazafias szellemben való nevelését nem tartotta feladatának, — addig Franciaországban az állami egyetemeknek ugyanezt a foglalkozását kipótolták és jelenleg is kipótolják a magánegyetemek.

Míg a német egyetemek épúgy, mint a francia állami egyetemek is az elméleti kiképezetésre fektetik a súlyt, — addig a francia magánegyetemek mintegy kiegészítik az állami egyetemek működését s a reális irányú pozitív tudást iparkodniak terjeszteni. Ez a magyarázata annak, hogy Taine annyira előmozdítani iparkodott egy ilyen magánfőiskolának t. i. a politikai tudományok École libre-jének alapítását. Taine u. is ettől a magánfőiskolától remélte egy pozitívabb szellemű és reálisabb gondolkozású olyan nemzedék felnevelését, amely majd kiharcolja Franciaország régi nagyságát. S Taine ebben a reményében nem is csalatkozott; — mert az École libre des Sciences politiques tanítványainak sorából kerültek ki Franciaország legkiválóbb közigazgatási tisztviselői és azok a nagy francia diplomaták, akiknek oly nagy részük volt a világháború megnyerésében.⁸⁷

A francia értelemben vett tanszabadság negyedik nagy előnye abból áll, hogy Franciaországban a mi jogiszanatóriumainkhoz s a német einpaukoló intézetekhez hasonló zugiskolák nincsenek.

A főiskolák hallgatóit u. is az állami egyetemek vizsgáira, a licenciatusra s a doktorátus különböző fajaira a katolikus magánegyetemek és egyéb magánfőiskolák készítik elő; — s az előkészítés az állam által is elismert beiratkozás alapján történik.⁸⁸

⁸⁷ Bouglé szerint ezt a németek is elismerték; — s ez az elismerés jutott tettekben is kifejezésre akkor, midőn a Hitler korszak előtti Németország francia mintára szintén szervezett egy politikai főiskolát, amely Berlinben mint Deutsche Hochschule für Politik jelenleg is fennáll. A francia és a német politikai főiskola a Hitler korszakot megelőzőleg a szellemi együttműködés nemzetközi intézete útján olyan együttműködésben állapodott meg, amely a béke ügyét volt hivatva szolgálni. Maternészetesen ilyen együttműködésről szó sem lehet. V. ö. Bouglé i. m. 280. old.

⁸⁸ Az „Institut Catholique de Paris“ pl. prépare aux divers examens

Ki kell azonban emelnem, hogy a vizsgákra való előkészítés munkájából öt állami főiskola is kivész a maga részét.⁸⁹

*

A tanszabadságnak francia szellemben való értelmezésén kívül még egy elvi jelentőségű eltérés tette lehetővé, hogy a franciák a szellemi fegyverkezés terén a németeket túlszárnyalják.

A német rendszer mint láttuk, csak tanácsokat ad a hallgatóknak, kényszerrel ellenben nem gyakorol rájuk sem a lecke-látogatás ellenőrzése sem időközi vizsgák alakjában. A kényszernek s az időközi ellenőrzésnek és a szelekciónak ez a teljes hiánya az oka annak, hogy a német egyetemi oktatás s ennek eredményeképp a doktorátusok színvonala is annyira lehangyatlott.

A francia rendszer ezzel szemben már a legtöbb nagy iskolára való felvételt is versenyvizsgától teszi függővé; — az egyetemi tanulmányok alatt pedig megköveteli, hogy a hallgatók a vizsgák egész sorozatát tegyék le. Ez a rendkívül fejlett egyetemi szelekció biztosítja a francia egyetemi fokozatok tudományos értékét s a francia doktorátusok páratlanul magas színvonalát; — de hátránya, hogy roppant munkaterhet ró a professzorokra. — S bár a francia professzori gárda e nagy megterheltetés ellenére is nagyszabású kutatómunkát tud végezni, — a francia rendszer a vizsgák sokaságával együttjáró hátrányokat mégis ellensúlyozni képes. S ezt a célt olyan formán éri el, hogy a vizsgáztatással agyonterhelt egyetemek mellett egy olyan egyetemet tart fenn, amelynek professzorait semmiféle vizsgáztatás az ő tudományos kutatásukban nem

de l'Enseignement supérieure (licences et doctorat en Droit és — Lettres, és Sciences) pour lesquelles il reçoit des inscriptions reconnues par l'État. A parisi. katolikus magánegyetemnek több fakultása van; — ezek közül a kanonjogi fakultás doktori fokozatokat is osztogat; de a fokozatokat az állam nem ismeri el; — a Szent Szék ellenben elismeri. V. ö. Annuaire générale. 1933/34. évf. 65. old.

⁸⁹ T. i. 1. az École normale supérieure, amely a középiskolai tanárok agrégationjaira készít elő; — ez nagyiskola; — 2. az orvosi és gyógyszerészeti, 3. az École normale-okat illetőleg a professzori, 4. a francia nyelvtanári s 5. az ethnologiai vizsgákra előkészítő főiskolák.

a k a d á l y o z z a. A Collège de France professzorainak u. is a szó valódi értelmében vett tanszékeik nincsenek; — mert az előadások tartása csak jogukban áll, de nem köteleességük, vizsgákat pedig egyáltalán nem tarthatnak. A Collège de France professzorainak hívatása nem arra irányul, hogy mint tanárok előadjanak és vizsgáztassanak, hanem arra, hogy tudományos kutatásokat végezzenek. A Collège de France professzorai tehát, ha előadásokat tartanak, akkor kutatásaik eredményéről számolnak be; — de nem hivatalosan beiratkozott hallgatóság előtt, hanem a nagyközönség soraiból azok előtt, akik az ő kutatásaik iránt érdeklődnek.

*

A sedani nagy katasztrófa nemcsak Franciaország kulturpolitikáját alakította át; — hanem élesen rávilágítva a német győzelem okaira, — a szellemi fegyverkezés lázába ejtette a többi nyugati államokat is. Csak egy, de rendkívül jellemző példára hivatkozom. Angliában az állam az ifjúság nevelését teljesen kiadta a kezéből s természetesnek találta, hogy az oktatás irányát és szellemét részint az egyházak, részint az alapítványokat tevő magánosok állapítsák meg. A sedani katasztrófa ennek az ifjúság nevelése iránt közömbös álláspontnak Angliában is véget vetett. Anglia egyik legkiválóbb kulturpolitikusa, Matthew Arnold az 1866-iki és 1870-iki porosz győzelmek hatása alatt kezdte tanulmányozni a continens államainak közoktatását; — s évtizedeken át tartó agitációs munkálkodása folyamán egy olyan igazságot iparkodott honfitársaival elfogadtatni, amelyet a porosz uralkodók már 1675 táján, az osztrák államférfiak pedig már Mária Terézia idejében felismertek és tettekre váltottak, — amely azonban az angolok szemében még a sedani katasztrófa után is érthetetlen újításnak tűnt fel. Matthew Arnold győzte meg az ő honfitársait arról, hogy az ifjúság nevelése nem kizárólag az egyes családokat érdeklő magánügy, nem kizárólag felekezetek és egyházak belügye, hanem „national concern“ az egész nemzetet érdeklő politikum.⁹⁰

⁹⁰ Híressé vált ez a folyton folyvást hangoztatott mondása: Porro unum est necessarium: Organize your secondary education.

Ezen az angol nemzet gondolkozásában beállott változásra kell visszavezetnünk az elemi iskolai oktatásnak 1891-iki s a középiskolai oktatásnak német hatás alatt létrejött 1902-iki korszakalkotó reformját. Ezekkel a reformokkal nem foglalkozhatom. Ellenben ki kell emelnem egy olyan átalakulást, amely a főiskolai oktatás terén jött létre s az angol egyetemi oktatás részére megbecsülhetetlen előnyt biztosított a német egyetemi oktatással szemben.

Régebben az angol egyetemek kiadásait egyedül és kizárólag az egyetemek fedezték részint a hallgatók által fizetett díjakból, részint az egyetem saját vagyonának t. i. a különböző alapítványoknak a kámaiból. Régebben tehát az állam az egyetemek kiadásainak fedezéséhez nem járult hozzá; — s ez logikusnak is tűnik fel, ha figyelembe vesszük, hogy az egyetemek minden állami ellenőrzéstől és irányítástól függetlenül működtek.⁹¹ A sedani katasztrófa után azonban az állam, sőt az egyes egyetemi városok is mindinkább felismerték, hogy az egyetemi oktatásnak az ő szempontjukból is mily nagy a jelentősége? Segélyezni kezdték tehát az egyetemeket s az évenkénti segélyeket folytonosan növelve, — az egyetemi kiadások fedezésének következő rendszerét fejlesztették ki.

A mai Angliában az egyetemeknek évi 125 millió pengőre tehető összes kiadásaiból harminchat %-ot, vagyis 45 millió pengőt az állam s tíz %-ot, vagyis 12 és félmillió pengőt a helyi hatóságok fedeznek. A fennmaradó ötvennégy %-ból harmincegy %-ot, vagyis 38 és háromnegyed millió pengőt a hallgatóknak kell előteremteniök azon különböző díjak útján, amelyeket a beiratkozásért és a vizsgákra való előkészítésért, a vizsgákért és az avatásért tartoznak fizetni. Tizenhat %-ot, vagyis 20 millió pengőt a társadalom ad össze évenkénti adakozások útján épületekre és ezek felszerelésére. S mindössze hét %, vagyis 8 millió 758.000 pengő terheli az egyetemeknek a saját alapítványaikból származó bevételeit.⁹²

Minthogy az egyetemek a kiadásoknak csak egy jelen-

⁹¹ Universities Yearbook 1935. évf. 3. old.

⁹² The University in a changing World i. m. 94. old.

téktelen kis töredékét fedezik a saját vagyonuk jövedelmeiből, s minthogy a kiadásoknak majdnem egy harmad részével a hallgatókat terhelik meg, — az európai continens államaiiban mindenütt türhetetlennek találnák, hogy a hallgatók díjakban közel 39 millió pengőt izzadjanak ki; — s viszont mindenütt természetesnek találnák, hogy akik segélyezik az egyetemeket, — azok a do ut des álláspontjára helyezkedjenek s az egyetemekkel szemben különböző jogokat kössenek ki.

Az angol társadalom azonban a legtávolabbról sem tartja a tanszabadság szempontjából sérelmesnek azt, hogy a hallgatóknak rengeteg súlyos díjakat kell fizetniök; — mert a díjakban benne foglaltatnak a collegiumokban való bentélés költségei s azok az összegek is, amelyeket a hallgatók Németországban az einpaukoló intézeteknek, nálunk pedig a jogi szemináriumoknak fizetnek a vizsgákra való előkészítésért;⁹³ — s mert a feltűnően magas díjakat teljes egészükben csak azok fizetik meg, akik erre vagyoni viszonyaiknál fogva képesek t. i. a jobb módú és a gazdag szülők gyermekei. A kevésbé jómódú és a szegény szülők gyermekei ellenben egészben vagy részben mentesülnek a rendkívül súlyos díjak megfizetése alól; — mert csak azok iratkozhatnak be, akik a versenyvizsgákon az általuk elért egységek alapján az ösztöndíjak útján való segélyezésre méltóknak bizonyultak.

Ha az angol társadalom már a hallgatók által fizetendő rendkívül magas díjak szempontjából is másképen fogja fel a tanszabadságot, mint a continensen szokták, — még sajátságosabb a tanszabadság angol értelmezése azok szempontjából, akik az — angol egyetemeket segélyezik.

Akár állam vagy helyi hatóság, akár egyes magánemberek adjanak az egyetemek részére segélyeket, — valamennyien egyformán a Maecenás álláspontjára helyezkednek; — s ha kivételesen el is fogadnak megtiszteltetés számba menő jogokat, — egyikük sem köt ki a maga számára olyan jogot,

⁹³ A sheffieldi egyetemen pl. a baccalaureatusra való előkészítésért: a jogáshallgató 400 pengőt, a bölcsészhallgató 650 pengőt, a technikus 1100 pengőt tartozik fizetni egy-egy tanévre. Univ. Yearbook 1935. évi. 269. old.

amely az egyetem önállóságát bármilyen vonatkozásban is veszélyeztetné s az egyetem professzorait, vagy hallgatóit a tanítás, a kutatás és a tanulás szabadságában korlátozná.

A helyzet tehát az állam és az egyetemek közötti viszony szempontjából a continensen és Angliában következőleg alakul. A continensen az állam tartja el az egyetemeket; — ennek ellenében az állam tölti be az egyetemek tanszékeit; — az állam szabályozza a tanulmányi és vizsgarendet; — s az egyetem élete a maga teljes egészében az állam ellenőrzése alatt áll. — Az angol egyetemeken az állam hatalmának ezek a megnyilvánulásai egytől egyig hiányzanak. S ennek az eltérésnek a tanszabadság szempontjából rendkívül nagy a jelentősége. Mert míg a Maecenas szerepét betöltő angol kulturállamban a társadalom gondolkodása s az alkotmány szelleme biztosítják, hogy a kormány az egyetemeket a maga hatalmi és politikai céljainak pusztá eszközeivé le nem alacsonyíthatja, — addig a német egyetemek tragédiáját idézte elő, hogy az állam az egyetemekkel szemben is mint *hatalmi* állam lép fel s akkor és oly mértékben korlátozza a tanszabadságot s akkor és oly mértékben fokozza le az egyetemeket politikai egyetemekké, amikor és amily mértékben jónak látja.

*

Míg a sedani katasztrófa a kulturpolitikát illetőleg csak Nyugat-Európa államaiban érezte hatását, — addig a világháborúnak a kulturpolitikára gyakorolt hatása egyetemes volt.

Világosan kitűnik ez abból, amit az egyetemi szelekció különböző rendszereiről — az angol, francia, német, osztrák és olasz rendszerekről — már elmondottam.

Ép ezért midőn megpróbálom az európai államoknak a szellemi fegyverkezés terén 1918 óta kifejtett versenyét jellemezni, — a nyugateurópai államokkal nem foglalkozom csak azt a páratlanul nagyszabású s a magyarság szempontjából sorsdöntő szellemi fegyverkezést ismertetem, amely a főiskolai oktatás terén a kisentente államaiban ment végbe.

Az ezen államokban megvalósított főiskolai reformok új és eredeti gondolatokat nem tartalmaznak; — mert vagy a német, vagy a francia egyetemi rendszer hatása alatt, vagy e két rendszer kombinációjának eredményeképp jöttek létre. Ez az oka, hogy egyetemeikre vonatkozólag mindössze két esztendőnek a statisztikai adatait állítom egymással szembe s annak a megállapítására szorítkozom, hogy az előbb említett államoknak hány egyetemük s a különböző karon hány tanszékük — s mekkora magán- és címzetes rk. tanári karuk s mekkora hallgatóságuk volt a világháború előtt, 1908-ban s a világháború után 1935-ben?

Az ezen esztendőkre vonatkozó adatokat egybe vetem a magyar egyetemekre vonatkozó adatokkal s az egybevetésből levonom a következtetést.

Hogy a magyar egyetemekkel való egybevetést s a következtetések levonását megkönnyítsem, — előrebocsátom a magyar egyetemekre vonatkozó adatokat.

1908-ban a Csonkaországnak megfelelő magyar területen mindössze két egyetem működött.

Ezek közül a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemnek a teológiai karon 9, — a jog- és államtudományi karon 25, — az orvosi karon 22 s a filozófiai karon 42, összesen tehát 98 tanszéke volt 182 magán- és címzetes rk. tanárral és 6974 hallgatóval. A budapesti tudományegyetem fakultásai között mindössze egy volt, amely tanszékeinek számát tekintve — ha a bécsi egyetemet nem is, de a berlinit túlszárnyalta, — t. i. a budapesti jog és államtudományi kar. Egyébként a tanszékek s a magán- és címzetes rk. tanárok számát tekintve, — a budapesti tudományegyetem messze elmaradt Berlin, Bécs, Lipcse és München egyetemei mögött, de elérte egy közepes nagyságú német vidéki egyetem színvonalát; — nagyobb volt pl. a königsbergi, de kisebb a heidelbergi egyetemnél. Hallgatóinak számát tekintve azonban Berlin és Bécs kivételével az összes német és osztrák egyetemeket messze túlszárnyalta s a világ 208 egyeteme sorában a hetedik helyet foglalta el.⁹⁴

⁹⁴ Minerva-Jahrbuch der gelehrten. Welt 1908. évf. 1119. old. Az összes alábbi statisztikai adatokat a Minerva 1908. és 1936. évfolyamai alapján állítottam össze.

1935-ig a budapesti tudományegyetem fakultásai közül a jog- és államtudományi kar egy szinte páratlanul nagyszabású megcsonkításon esett át s tíz tanszéket veszttve, — a közepes nagyságú német vidéki jog- és államtudományi fakultások közé szállt le. A karok összessége négy tanszéket veszttett, a hallgatóság száma majd másfélezerrel csökkent s egyedül a magán- és címzetes tanárok száma emelkedett 163-mal.

Ami a csonka országnak megfelelő magyar terület második egyetemét illeti, — a budapesti műegyetemnek 1908-ban 43 tanszéke, 18 magántanára s 1515 hallgatója volt. S bár a világ 67 műegyeteme sorában a hallgatóság számát tekintve, csak a 17-ik helyet foglalta el, — tanszékeinek számát tekintve megközelítette a világnak harmadik legnépesebb műegyetemét t. i. a münchenit, amelynek 1908-ban a mezőgazdasági osztály nélkül csak 49 tanszéke volt.

1935-ig a tanszékek száma a budapesti műegyetemen is csökkent hat-tal s a hallgatóság száma is csökkent 414-gyel. A budapesti műegyetem a tanszékek számának csökkenése következtében az ő régi előkelő pozícióját elvesztette; — s mivel a német birodalom minden erejét megfeszíti, hogy műegyetemeit fejlessze, — a budapesti műegyetem a tanszékek számát tekintve, ma már messze elmaradt a müncheni műegyetemtől, amelyen egy új t. i. söripari osztályt is szerveztek s amelyen az egyéb osztályok tanszékeinek számát is emelték úgy, hogy a tanszékek száma jelenleg nyolcvan, tehát kétszer akkora, mint Budapesten.

Összefoglalva az eddigi adatokat. — Budapest két régi egyeteme tíz tanszéket és 1858 hallgatót veszttett.

Ezzel szemben a szegedi, a debreceni s a pécsi egyetem, valamint a József nádor egyetem révén az egyetemi tanszékek száma a csonka országnak megfelelő magyar területen egy-százkilencvenöt-tel, — a magán- és címzetes tanárok száma 250-nel s a hallgatók száma 6270-nel gyarapodott, úgy, hogy végeredményben az egyetemi tanszékek száma 195-tel, a magán- és címzetes tanárok száma 421-gyel és a hallgatók száma 4412-vel szaporodott.

Ha azonban az összehasonlításnál nem az 1908-ik esztendőből indulunk ki, hanem azt vizsgáljuk, mekkora változás állott be egyetemi szervezetünkben a világháború befejezése

óta, — akkor a debreceni egyetem nélkül a tanszékek száma csak 145-tel gyarapodott. Ha pedig a két menekült egyetemet sem tekintjük a világháború után keletkezett egyetemnek, akkor az egyetemi tanszékek száma mindössze ötvennégygyel emelkedett.

Lássuk ezek után, mi történt az egyetemi oktatás terén 1908 óta, illetve a világháború befejezése óta a kisentente államaiban?

A mai Jugoszláviának megfelelő területen a szlovén nemzetiségnek 1908-ban saját külön egyeteme nem volt. Alig, hogy a világháború befejeződött, — a jugoszláv törvényhozás már 1919 júl. 17-én teljesítette a szlovének régi kívánságát s a laibachi jezsuita collegiumot öt fakultásos egyetemmé szervezte át. A jelenleg még csak csírájában meglevő orvosi fakultáson kívül, amelynek mindössze négy tanszéke van, — a jogi karon 13, a technikai karon 21, a katolikus teológiai karon 10 s a filozófiai karon 17 tanszéket szerveztek s az utánpótlás céljaira 30 magántanár, docens és címzetes rk. tanár áll rendelkezésre,

Minthogy ezen öt fakultásos egyetemnek 1935-ben 1620 hallgatója volt, — a laibachi egyetem a hallgatók számát tekintve a magyar vidéki egyetemeknek felel meg; a tanszékek számát tekintve azonban az ő 65 tanszékével messze túlszárnyalja őket. — De nemcsak a tanszékek száma szempontjából, hanem egy más tekintetben is előnyösebb helyzetben van, mint a magyar vidéki egyetemek közül egy, t. i. a pécsi egyetem. Mert míg a pécsi egyetem filozófiai karának matematika-természettudományi saját tanszéke csak egy van; — addig a laibachi egyetem filozófiai karán 3 matematika-természettudományi tanszéket szerveztek. S minthogy a laibachi technikai kar a matematika és a természettudományok előadásánál sokkal nagyobb mértékben ki tudja segíteni a filozófiai kart, mint nálunk a pécsi orvosi kar, — a matematika és a természettudományok terén a tanszékek számát tekintve Jugoszlávia legkisebb egyeteme is messze túlszárnyalja a mi pécsi egyetemünket. Ezzel szemben a mi vidéki egyetemeink vannak előnyösebb helyzetben az utánpótlás terén, mert m. tanáraik és c. rk. tanáraik száma 2 szeresen, Sze-

geden 3 szorosán múlja felül a laibachi egyetem m. tanárainak számát.

Jugoszlávia horvát nemzetiségének magasabb rendű kulturális igényeit 1908-ban mindössze egy három fakultásos csonka egyetem elégítette ki. Az orvosi kar hiányzott; — a teológiai karnak 8, a jog- és államtudományi karnak 14 s a filozófiai karnak 26 tanszék állt rendelkezésére. A magántanárok száma a három karon együttvéve is csak húsz volt s a három kar hallgatóinak összlétszáma az 1500-at sem érte el. Akár a hallgatók, akár a tanszékek számát tekintjük, — a zágrábi egyetem 1908-ban messze mögötte maradt a kolozsvári egyetemenek, amelynek orvosi kara is volt s amelyen a tanszékek száma héttel, a hallgatók száma pedig hétszázal múlt felül a zágrábi egyetem tanszékeinek és hallgatóinak számát.

A világháború után a zágrábi egyetem oly nagy arányokban fejlődött, hogy ilyen fejlődésről a mi viszonyaink közepette álmodni sem lehetne.

Bármily éles ellentétek állottak fenn u.-is horvátok és szerbek közt politikailag, — a jugoszláv törvényhozás kulturális téren ellenségeskedést nem ismert s a horvátok kulturális igényeit a legmesszebb menőleg kielégítette.

A jugoszláv törvényhozás a zágrábi egyetem három régi fakultásán a tanszékek számát 9-cel emelte úgy, hogy a teológiai karnak jelenleg 11, a jogi karnak 15, s a filozófiai karnak 31 tanszéke van.

Ezenfelül azonban négy teljesen új fakultást szervezett. Ezek közül az orvosi karnak 20, az állatorvosi karnak 11, a technikai karnak 30, s a mező- és erdőgazdasági karnak 18 tanszéke van.

E nagyszabású reformok következtében a magyar korszak zágrábi csonka egyeteme egy hét fakultásos olyan egyetemmé fejlődött, amelyen a tanszékek száma a világháború előtti időkhöz képest 88-cal, a hallgatók száma pedig 3500-zal gyarapodott. A zágrábi egyetem tehát az ő jelenlegi 136 tanszékével messze túlszárnyalta a mi 94 tanszékkel rendelkező legelső és legnagyobb egyetemünket, t. i. a Pázmány Péter tudo-

arányegyetemet; — 5011 főnyi hallgatóságával pedig a hallgatók számát tekintve vele egy színvonalra emelkedett. Még lesújtóbb az eredmény, ha a zágrábi egyetem gyarapodását a magyar egyetemek összességére vonatkozó adatokkal vetjük egybe. Minthogy a magyar törvényhozás a világháború óta az egyetemi tanszékek számát — a menekült egyetemek nélkül — csak 54-gyel tudta emelni, — világos, hogy a jugoszláv törvényhozás a világháború óta az egyetlen zágrábi egyetemen másfélszerre több új tanszékét szervezet, mint a magyar törvényhozás Magyarország mind az öt egyetemén összevéve. Ezzel a szinte csodálatos nagyarányú tanszékszaporítással azonban nem áll arányban az utánpótlás; — mert a zágrábi hét fakultásos egyetem m. tanároiban szinte koldus szegény; — mindössze 39 docense és m. tanára van; s ez a létszám egy nyolcadát sem éri el a budapesti létszámának.

A fent leközölt statisztikai adatok alapján könnyű elképzelni, hogy ha a jugoszláv törvényhozás annyira nagylelkű tudott lenni a horvátok zágrábi egyetemével szemben, — akkor nem volt fukar a szerbek mint uralkodó nemzet egyetemével, t. i. a belgrádi egyetemmel sem. A belgrádi egyetemnek 1908-ban három fakultása volt, a filozófiai karon 19, a jogi karon 7 s a technikai karon 13 tanszékkal s a három karon összesen 24 magán- és címzetes tanárral s 985 hallgatóval. Ezekből az adatokból világosan kitűnik, hogy a belgrádi egyetem a világháborút megelőzőleg egy jelentéktelen törpe és csonka egyetem volt, amelyet egy napon nem lehetett említeni a magyar egyetemekkel. A jugoszláv törvényhozás erélye és áldozatkészsége azonban csodákat művelt.

1935-ig a belgrádi egyetem három régi fakultásán a tanszékek számát ötvennégygyel gyarapították, úgy, hogy ezeitől a filozófiai kar bölcsészeti osztályának 25, matematikai osztályának 17, összesen tehát 42; a jog- és államtudományi karnak 20; — s a technikai fakultásnak 31 tanszéke van. Ezenfelül három új fakultást szerveztek a teológiai karon 11, az orvosi karon 23, s a mezőgazdasági karon 15 tanszékkal.

A belgrádi egyetem tanszékeinek száma ezidőszé-

rint 142, hallgatóinak száma pedig 8843. A tanszékek száma 1908-tól fogva több mint három és félszeresre nőtt; — a hallgatók száma pedig a 28 év előtti hallgatóságnak kilenceresére emelkedett.

Ha a technikai és a mezőgazdasági karokat leszámítom, a fennmaradó négy kar a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemnek felel meg; — de a tanszékek száma még így is kettővel nagyobb mint a Pázmány Péter tudományegyetemen.

Ezzel szemben a kezdet nehézségeivel való küzködésre mutat, hogy a docensek és m. tanárok száma csak 74 s következőkép egy negyedét sem éri el a budapesti egyetem m. tanári létszámának. Az összehasonlításnál azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a jugoszláv törvényhozás a belgrádi egyetem vidéki fakultásai gyanánt Szabadkán egy 9 tanszékkal rendelkező jogtudományi s Úszküben egy tízenhárom tanszékkal rendelkező filozófiai fakultást; — Belgrádban pedig egy az egyetemtől független paedagogiai főiskolát szervezett, melynek 9 professzorból álló tanári kara élén egy külön rektor áll.

A szlovén, horvát és szerb kultúra érdekében életbe léptetett reformokat összegezve meg kell állapítanom, hogy a jugoszláv törvényhozás a világ összes nemzeteinek történetében páratlan áldozatkészséggel a világháborút követő rövid néhány esztendő alatt — a zágrábi egyetem régi tanszékeit, mint elhódított tanszékeket is beleszámítva — 326 új egyetemi és 9 főiskolai tanszéket szervezett. S mivel Magyarország öt egyetemén mindössze 326 tanszék van; — egyetlen egy mérőföldes lépéssel úgy elhagyott bennünket, hogy a Jugoszláv állam egyetemlein ma 365 tanszék van, vagyis 39-cel több, mint a magyar egyetemeken.

Ezzel szemben vajmi sovány vigasztalás az, hogy a jugoszláv főiskolai politika extensive gazdálkodik, mert docenseinek és magántanárainak száma egy negyedét sem éri el a miénknek. Ez t. i. olyan fogyatkozás, amelyet egy fölfelé törekvő nemzet lelkes ifjúsága rövid pár évtized alatt teljesen kiküszöbölhet.

Ami Jugoszlávia után a második s a mi jövődönk alakulása szempontjából talán még fontosabb utódállamot illeti, — Romániának a világháború előtt mindössze egy vidéki egyeteme volt Jassyban a jogi karon 7, a filozófiai karon 8, a math. természettudományi karon 14 s az orvosi karon 16 tanszékkal s a négy karon összesen 19 magántanárral s 900 hallgatóval. A román törvényhozás e négy karon a tanszékek számát 28-cal emelte; — de ezenfelül két új fakultást is létesített, t. i. a kisi-newi teológiai és mezőgazdasági fakultásokat összesen tizen-nyolc tanszékkal, úgy, hogy jelenleg a jassy-i hat fakultásos egyetemnek 91 tanszéke van,⁹⁵ tehát majdnem ugyanannyi — mint a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemnek.

A világháború után Románia két vidéki egyetemmel gazdagodott.

Ezek közül az egyiket az osztrák, a másikat a magyar főiskolák sorából kapta.

A csernovitzi egyetemnek az osztrák uralom alatt mindössze három fakultása volt, a jogi karon 12, a gör. kel. teológiai karon 10 s a filozófiai karon 22 tanszékkal, s a három karon összesen 9 magántanárral és 834 hallgatóval.

Jelenleg a csernovitzi egyetemnek a filozófiai kar kettéosztása következtében 4 fakultása van, a teológiai karon 7, a jogi karon 12, a filozófiai karon 16 s a math. természettudományi karon 15, összesen tehát 50 tanszékkal, 12 m. tanárral és 2900 hallgatóval, úgy, hogy a tanszékek száma hattal, a hallgatóságé közel 2100-zal növekedett. Akár a tanszékek, akár a hallgatók számát tekintjük, — a mai csernovitzi egyetem egy magyarországi vidéki egyetemnek felel meg. De feltűnő, hogy a természettudományi tanszékek száma ugyanakkora, mint a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemen s majdnem kétszer akkora, mint a szegedi egyetemen. Nem lehet elvitatni, hogy bár a tanszékek száma a békeidőkhöz képest valamennyi fakultáson együttvéve csak hattal emelkedett, — a román törvény-

⁹⁵ A jogi karon 14 tanszék 3 m. tanár; — az orvosi karon 23 tanszék 4 m. tanár; — a filozófiai karon 18 tanszék 2 m. tanár; — a természettud. karon 18 tanszék 15 m. tanár; — a mezőgazdasági karon 4 tanszék 7 m. tanár; — a teológiai karon 14 tanszék 1 m. tanár.

hozás a math. természettudományi fakultás révén a csernovitzi egyetemet is jelentékeny mértékben előre vitte a fejlődés útján. De mivel Bukovinában a románág uralmát biztosítva látja, — a csernovitzi egyetemért aránylag keveset tett. A volt magyar területeken ellenben mindenáron fölébe akart kerekedni mindenféle revíziós törekvésnek s ezért nem riadt vissza semmiféle áldozattól. Hogy a revízió megakadályozása céljából Erdélyben milyen nagyszabású kulturpolitikai tevékenységet fejtett ki, — ez nyomban kitűnik, ha szembe állítom a főiskolai oktatásra vonatkozó 1908-iki és 1935-iki adatokat.

Temesvárnak a magyar uralom alatt egyeteme nem volt. A román törvényhozás 1920-ban egy öt évfolyamos műegyetemet alapított Temesvárott, amelynek azonban csak két osztálya van, t. i. az elektromechanikai és a bányászati osztálya, összesen 24 tanszékkal, 10 magántanárral s 534 hallgatóval.

Bármennyire kisszabásúnak tűnik fel a temesvári műegyetem a budapestihez képest, — az utánpótlás és a jövő fejlődés szempontjából rendkívül nagy jelentősége van annak, hogy nekünk csak egy műegyetemünk van, Romániának ellenben kettő, s hogy a miénk négy évfolyamos, a románok temesvári műegyeteme ellenben — valamint a bukaresti is a külön előkészítő évfolyam beiktatása révén öt évfolyamos.

A temesvári műegyetem alapításánál sokkal nagyobb jelentősége van a kolozsvári magyar egyetem átszervezésének.

A romának helyzete Kolozsvárott rendkívül előnyös volt: — hiszen egyszerűen átvették azt, amit a magyar állam majdnem félszázadon át tartó nagyszabású kulturális munkásság eredményeképp a kolozsvári egyetem épületei, páratlanul modern és nagyszabású könyvtára s a klinikák, az intézetek és a könyvtár felszerelése alakjában létrehozott. Könnyű volt minden erejüket a tanszékek szaporítására felhasználni.

A kolozsvári egyetemnek 1908-ban a jogi karon 15, az orvosi karon 13, a filozófiai karon 16 s a math. természettudományi karon 9 tanszéke volt, a négy karon összesen 14 magántanárral s 2040 hallgatóval.

Ezzel szemben 1935-ben a kolozsvári egyetemnek a jogi karon 23, az orvosi karon 22, a filozófiai karon 27 s a math.

természettudományi karon 25 tanszéke volt, a négy karon összesen 97 tanszékkal, 29 magántanárral s 4014 hallgatóval.

A tanszékek száma tehát 53-ról 97-re emelkedett s a cluji román egyetem ebből a szempontból nemcsak a Szegedre menekült kolozsvári egyetemet szárnyalta túl, de a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemet is elérte.

Hogy mit jelent a matematika-természettudományokból 25 tanszék akkor, midőn Budapesten ilyen tanszék tízzel kevesebb van, — ezt mérlegeljük a megfelelő szakemberek. Én csak arra mutatok rá, hogy a cluji román egyetem jog- és államtudományi karán a tanszékek szaporítása következtében a magánjognak 4, a római jognak 3, a kereskedelmi jognak és a polgári törvénykezési jognak 2—2 tanszéke van; — s azonkívül hogy a nemzetgazdaságtant 2 professzor adja elő, külön-külön tanszéke van az agrár törvényhozásnak s a pénzügytanak. A nemzetközi jogot kettéválasztották s külön-külön professzor adja elő egyrészt a nemzetközi magánjogot s másrészt a nemzetközi közjogot. A nálunk félig már halálra ítélt egyházjog ott él és van tanszéke; — s a nálunk még meg sem született szociálpolitika is él, s annak is van tanszéke.

Ennek a koldus szegénységnek a mi oldalunkon s a dús gazdagságnak a románok oldalán megdöbbentően súlyos következményei vannak a hallgatóság szempontjából s az irodalom terén egyaránt.

Ami a hallgatóságot illeti, — arról, hogy a mi jogi oktatásunk a nemzetközi jogot elhanyagolja, a szociálpolitikáról pedig tudomást sem vesz, — s arról, hogy nálunk a jog- és államtudományi oktatás legfőbb pillérei a civilistika és a nemzetgazdaságtan nagyon, sőt talán túlságosan gyengék, — nem is beszélek. Csak egyetlen egy, de olyan fogyatkozásra mutatok rá, aminek nagyon alacsony színvonalú jogi oktatás mellett sem volna szabad előfordulnia.

A mi jogászaink 99 %-a örökösödési eljárást, telekkönyvi rendtartást, végrehajtási jogot és csődjogot soha nem is hallgat; — ezekből a gyakorlati élet szempontjából rendkívüli nagyjelentőségű tárgyakból nem is vizsgáljuk; — hiszen a polgári törvénykezésnek csak egy tanszéke van s a professzor még ezt az egy tárgyat is alig képes teljes egészében előadni; — hogyan adhatná elő tehát a perenkívüli eljárás jogát? Innen van,

hogy a mi jogászaink a gyakorlati életbe kilépve, — már az első lépéseknél érzik diplomájuknak nagyon, de nagyon csekély értékét s már az első lépéseknél látják jogi oktatásunk szembeötlő fogyatkozásait. Romániában nem így van! Ott a polgári törvénykezési jog két professzora megoszthatja az anyagot s az egyik előadhatja a perjogot, a másik a perenkívüli eljárást.

De kihat a tanszékek hiánya vagy kevés volta az irodalomra is. Mivel nincs veszedelmesebb dolog, mint ha ellenségeink erejét lebecsüljük; — két szembeötlő példát hozok fel annak az igazolására, hogy a sokak által annyira lenézett romániaság a jogtudományok terén milyen színvonalon áll?

Mivel a magánjognak a cluji egyetemen 4, a bukaresti egyetemen pedig 9, csak e két egyetemen tehát 13 tanszéke van, — magánjoggal Románia területén sokan és behatóan foglalkoznak. A legkiválóbb munkát Geore Plastara írta⁹⁰ s az ő munkájából készülnek a vizsgákra a romániai egyetemek magyar hallgatói is. Plastara magánjoga négy kötetből áll s a romániai magánjog anyagát 3300 oldalon dolgozza fel.

Ugyanily nagyarányú az a munka is, amelyből a cluji egyetem magyar hallgatói a romániai büntetőjogot tanulják.

S a kolozsvári egyetem magyar hallgatóira, — amint ezt a velük való beszélgetés alapján tudom, — nemcsak a 2000 oldalnál terjedelmesebb háromkötetes tankönyv hatalmas arányai hatnak nyomasztólag, hanem a tartalom is. Ebben a munkában Balogh Jenő, Finkey Ferenc, Angyal Pál, Heller Erik munkáin kívül feldolgozva látják a régibb és az újabb magyar büntetőjogi irodalom minden alkotását. S ha talán büszkeséggel tölti el őket egy pillanatra az a tudat, hogy a román büntetőjog irodalma a magyar irodalomból táplálkozik, — ezt a büszkeséget csakhamar félre kell tenniök, mert büntetőjogász professoruk ép oly lelkiismeretes feldolgozza a nyugati nagy nemzetek büntetőjogi irodalmát is, mint a magyart.

Sőt a büszkeséget mélységes fájdalom váltja fel, ha kezükbe veszik a Calauza Studentuluit, a bukaresti egyetem hall-

⁹⁰ Curs de drept civil roman I.—IV. k.

gatóinak felvilágosítására és tájékoztatására készült vademecum academicumot.

A bukaresti egyetem u.-is nem elégszik meg azzal, hogy hallgatóit egyedül és kizárólag a bukaresti egyetem története, tanári kara és tanrendje felől tájékozhassa; — hanem a páratlan ügyességgel összeállított statisztikai táblázatok egész sorozata útján mutatja be hallgatóinak az egész világ egyetemeit s azt a helyet, amelyet ezek sorában a bukaresti egyetem elfoglal.

A Minerva 1908-iki kötete alapján bárki azonnal megállapíthatja, hogy 1908-ban a világ 208 egyeteme közül a hallgató-ság létszámát tekintve első helyen a párisi egyetem állott 16.935 hallgatóval, a 7-ik helyen a budapesti egyetem 6974 hallgatóval s a 20-ik helyen Bukarest 4280 hallgatóval. A romániai egyetemek magyar hallgatói a kezükbe adott román vademecum academicumból azt láthatják, hogy a világ egyetemei közt 1926-ban első helyen a newyorki egyetem állott 34.200, ötödik helyen Bukarest 15.700, a hetedik helyen Berlin 10.800, a kilencedik helyen Bécs 9300 s a 25-ik helyen Budapest 5900 hallgatóval.

De még kedvezőtlenebb adatokat látnának ma, mert a bukaresti egyetem 1926 óta is fejlődött.

Hogy mily arányokban; — ez kitűnik a következő adatokból.

1908-ban a bukaresti egyetemnek a matematika természettudományi karon 16, a filozófiai karon 16, a jogi karon 9, az orvosi karon 26 s a teológiai karon 7, összesen tehát 74 tanszéke volt, 44 magántanárral s 4280 hallgatóval.

Tanárainak s hallgatóinak létszáma egyaránt jelentékenyen kisebb volt, mint a budapesti Pázmány Péter tudomány egyetemé.

1935-ig a román törvényhozás a bukaresti egyetemet egy hét fakultásból álló egyetemmé építette ki, amelynek a matematikai karon 28, a filozófiai karon 26, a jogi karon 26, az orvosi karon 36 s a teológiai karon 11, összesen tehát a régi fakultásokon 127 tanszéke van. A régi fakultások tanszékeinek számát 53-al gyarapították. De ezenfelül két új kart is létesítettek t. i. a gyógyszerészetit 7 s az állatorvosit 14 tanszékkal, úgy, hogy a tanszékek száma tulajdonképen

74-el s ha a régi állatorvosi főiskola tanszékeit levonom, — akkor is 60-al emelkedett.

A tanszékek számának emelése következtében a bukaresti egyetemnek ma 148 tanszéke van; — a tanszékek száma tehát 57-tel mulja felül a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem tanszékeinek számát. Ami pedig a hallgatóságot illeti, — 1935-ben a bukaresti tudományegyetem hét fakultása közül az egyetlen jogi karra 8067 hallgató irakozott be; az összhallgatóság száma közel 13,000-rel volt több, mint a világháború előtt; — vagyis a mailétszám 17099 s következésképp több, mint háromszorta nagyobb a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem hallgatóságánál.

A kezdet nehézségeivel való küzködést bizonyítják az utánpótlásra vonatkozó adatok: A magántanárok száma u-is 129, tehát majdnem 220-al kisebb, mint a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemen.

Hogy a román főiskolák fejlődéséről lehetőleg teljes képet nyujsak, — meg kell még említenem, hogy a bukaresti technika 1 tanszékkal s 12 helyettes professzorral gyarapodott, jelenleg tehát 29 tanszéke, 12 helyettes professzora, 30 magántanára s 969 hallgatója van; — s meg kell említenem, hogy Bukarestben létrejött egy a mi József Nádor egyetemünk közgazgatási osztályához hasonló négy évfolyamos közgazgatási főiskola, amelynek 1935-ben 35 tanszéke s az előkészítő tanfolyamon 2502, a közgazgatás specialistáit kiképző tanfolyamán 2680, összesen tehát 5182 hallgatója volt.

Minthogy a rendelkezésemre álló adatok alapján nem tudom eldönteni, hogy Bukarest többi főiskolája működött-e már békében is, mint egyetemi rangú főiskola, — a többi főiskolákat már békében létező egyetemi rangú főiskolák gyanánt tüntetem fel azért, hogy a tanszékek gyarapodására vonatkozó adatokat a magyar adatokkal egybevetve inkább kisebb, mint nagyobbarányú tanszék szaporításról számoljak be.

Bukarestnek a fentt elsorolt főiskolákon kívül van egy mezőgazdasági főiskolája 17 tanszékkal és 400 hallgatóval; — egy egyetemi rangú kereskedelmi főiskolája 29 tanszékkal és 3800 hallgatóval; — egy a párisi École libre des Sciences po-

litiques mintájára megszervezett államtudományi főiskolája 20 tanszékkal és 450 hallgatóval; — egy műépítészeti főiskolája 18 tanszékkal és 272 hallgatóval; — s egy Institut français de hautes Études en Roumanie című főiskolája 2 tanszékkal. A legutóbb említett főiskola foglalkozik azon román hallgatók továbbképzésével, akik egyetemi vagy főiskolai tanulmányaikat Franciaországban végezték. A francia nyelvű főiskolai intézet Románia és kelet Európa tudományos felkutatását teszi feladatává s a román egyetemekkel s a román értelmiség élite-jével együttműködve arra törekszik, hogy a francia kultúra történetének ismeretét Romániában terjessze s a francia egyetemekkel az egyetemi csereakciót lebonyolítsa.⁹⁷

Összefoglalva az eredményt meg kell állapítanom, hogy Románia is bámulatos eréllyel és céltudatossággal fejlesztette egyetemeit; — 292 teljesen újonnan szervezett egyetemi és 35 új főiskolai katedrája révén ez időszereint 121 főiskolai és 439 egyetemi tanszéke van; — az utóbbi fajta tanszékek száma tehát 113-mal több, mint Magyarországon; — egyetemi és főiskolai hallgatóinak száma pedig a bukaresti főiskolákon 27,900-ra s Románia összes főiskoláin 32,925-re emelkedett, vagyis két és félszer akkorára, mint az öt magyar egyetem hallgatóinak száma.

*

Míg Jugoszláviának és Romániának páratlanul nagyszabású kulturális előretörését a főiskolai oktatás terén való elmaradottságukkal lehet magyarázni, — addig a kulturának rendkívül magas színvonalán álló Csehszlovákiában ez a magyarázat teljesen csődöt mond. Csakis a verseny gondolata, a kulturális fölényre való törekvés lehet tehát az oka annak az óriási változásnak, amely a világháború óta a csehszlovák főiskolai oktatás terén bekövetkezett.

De a fejlődés koránt sem egyenletes!

A magyar felvidéknek a világháború elvesztése előtt három főiskolája s egy egyeteme volt; — t. i. volt a felvidéknek

⁹⁷ Minerva 1936. évf. 267—279. old.

Eperjesen egy főiskolai jellegű collegiuma az ev. teológián 6 tanszékkal és négy docenssel — s a jogakadémián 8 tanszékkal és 4 docenssel s a két karon összesen 375 hallgatóval. Volt továbbá a felvidéknek ugyancsak Eperjesen egy görög kath. teológiája 8 tanszékkal. — Volt ezenfelül Kassán egy jogakadémiája 7 tanszékkal, 3 docenssel és 165 hallgatóval — s végül volt egy három fakultásos egyeteme Pozsonyban a filozófiai karon 10 tanszékkal, a jog- és államtudományi karon 11 tanszékkal és 3 magántanárral s az orvosi karon 11 tanszékkal; — s a két első karon összesen 413 hallgatóval.⁹⁸

E négy főiskola közül kettő t. i. az eperjesi collegium, mint főiskola s a kassai jogakadémia megszűnt; — a gör. kath. teológia változatlanul maradt; — a pozsonyi egyetem pedig a világháború után is megmaradt három fakultásos csonka egyetemnek ugyanazon nagy szervezeti hibával, mint amely a magyar korszak csonka egyetemét jellemezte. T. i. a bratislavai cseh-szlovák egyetemnek van jogi fakultása 14 tanszékkal és 6 magántanárral, van orvosi fakultása 29 tanszékkal és 17 magántanárral s van filozófiai fakultása 21 tanszékkal és 10 magántanárral; s a három karon összesen 2364 hallgatóval; — de matematikai tanszéke egyáltalán nincs, természettudományi tanszéke pedig csak egyetlen egy van úgy, hogy ebből a szempontból a multhoz képest haladásról beszélni sem lehet.

A magyar korszakhoz képest a tanszékek száma megduplázódott, a hallgatóság száma pedig az eredetinek majdnem hatszorosára emelkedett. De mivel a felvidéken két főiskola megszűnt, — a csehek által megszállt területen a főiskolai tanszékek száma a valóságban nem 32-vel, hanem csak 9-cel emelkedett.

Ebből nyilvánvaló, hogy a cseh-szlovák törvényhozás a Magyarországtól elvett terület főiskolai oktatását csak elenyészően kismértékben fejlesztette. — De ez csak akkor van így, ha a fejlődést magyar szemmel nézzük. A cseh-szlovák kultúra szempontjából a magyar főiskolák meg-

⁹⁸ Az 1916, 1917, 1918 Stat. Évkönyv szerint az orvosi kar nem működött.

szünése nem veszteség; — a bratislavai 64 egyetemi tanszék pedig egytől-egyig a csehszlovák kultúra gyarapodását jelenti.

Ha azonban a helyzetet ekképpen fogjuk fel, — a csehszlovák törvényhozás még ekkor is sokkal nagyobb súlyt fektetett Morvaország és a tulajdonképeni Csehország, mint a Felvidék egyetemeinek és főiskoláinak kiépítésére.

Brünn-nek 1908-ban mindössze két főiskolája volt, t. i. egy német műegyeteme 22 tanszékkal és 42 magán- és c. rk. tanárral; — s egy cseh műegyeteme 21 tanszékkal és 24 m. tanárral s az előbbi 613, az utóbbi 439 hallgatóval.

A brünni két műegyetemnek tehát csak együttesen volt akkora tanári kara, mint 1908-ban a budapesti műegyetemnek; — hallgatóságuk ellenben együttesen is kevesebb volt jó félezerrel, mint a budapesti műegyetemé egymagában.

1935-ig azonban óriási változás történt.

Míg a magyar kormány a budapesti műegyetem tanszékének számát 43-ról 37-re csökkentette s a hallgatóság száma 1515-ről 1101-re szállt le, — addig a csehszlovák kormány a brünni német műegyetemen a tanszékek számát 13-al, a brünni cseh műegyetemen 22-vel növelte; — a hallgatóság száma pedig a két műegyetemen külön-külön 1323-ra, a kettőn összesen 2649-re szökött fel. E változások következtében a budapesti műegyetem — pusztán a tanszékek és a hallgatóság számát tekintve — lehangyatlott egy kisebb vidéki város műegyetemének színvonalára. — Ezzel ellentétben Brünn két vidéki műegyeteme közül a német vidéki műegyetem a tanszékek száma szempontjából elérte a cseh vidéki műegyetem messze túlszárnyalta a budapesti műegyetemet; — hallgatóságuk száma egyenkint is 300-zal, összesen pedig valami 1600-zal multa felül a budapesti műegyetem hallgatóinak létszámát.

A csehszlovák kormány azonban nem elégedett meg az-
zal, hogy a morvák lakta területen csak a két már meglevő műegyetemet fejlessze; — hanem ugyancsak Brünnben még egy teljesen új egyetemet és két teljesen új főiskolát szervezett.

Brünn-nek tehát ma a két régi műegyetemen kívül van egy teljesen új négy fakultásos tudományegyeteme a jog- és állam-

tudományi karon 12, az orvosi karon 19, a matematika természettudományi karon 17 s a filozófiai karon 23, a négy karon összesen 71 tanszékkal és 65 magán- és címzetes rk. tanárral, akiknek 1935-ben a négy karon összesen 3354 hallgatójuk volt. Van ezen kívül ugyancsak Brünnben egy teljesen új mezőgazdasági főiskola 23 és egy teljesen új állatorvosi főiskola 16 tanszékkal, a két főiskolán együtt 12 magántanárral és 612 hallgatóval.

Az új főiskolák közül a brünni tudományegyetem a tanszékek és a hallgatók számát tekintve egyaránt túlszárnyalja a mi vidéki egyetemeinket; — s a mezőgazdasági főiskolának 14-gyel, az állatorvosi főiskolának pedig 6-tal van több tanszéke, mint a budapesti József Nádor tudományegyetem mezőgazdasági, illetve állatorvosi osztályának.

A Brünnre vonatkozó adatokból kitűnik, hogy míg a magyar kormány a világháború óta az egyetemi tanszékek számát a menekült egyetemek tanszékeit nem számítva az egész ország területén csak 54-gyel gyarapította, — addig a csehszlovák kormány egyetlen egy vidéki városban t. i. Brünnben az egyetemi tanszékek számát 106-tal s a főiskolai tanszékek számát 39-cel emelte.

A Budapest világvároshoz képest jelentéktelen, mert nyolcszorta kisebb lakosságú Brünnnek három egyetemén és két főiskoláján 149 egyetemi és 39 főiskolai professzor működik, akiknek összesen 6605 hallgatójuk van, tehát jelenlékenyen több, mint Magyarország három vidéki egyetemének együttvéve.

De ha így kifejlesztette a csehszlovák kormány egyetlen egy vidéki város egyetemeit és főiskoláit még pedig nem is a csehek, hanem a morvák által lakott területeken, — akkor jogos aggodalommal vethetjük fel a kérdést, — mit tett a csehszlovák kormány a cseh anyaország főiskoláiért?

A tulajdonképeni cseh területen csak egy vidéki főiskola van, t. i. pribrami bányamérnöki főiskola, amelynek 1908-ban 10 tanszéke és 13 magántanára volt. A csehszlovák kormány a világháború után a tanszékek számát 17-re emelte fel, úgy

hogy a tanszékek száma 6-tal nagyobb, mint a József Nádor tudományegyetem bányá- és kohó mérnöki osztályán.⁹⁹

Ezt az önmagában jelentéktelen változást, egy olyan szédületesen nagyarányú főiskolai reform tetőzte be Csehszlovákia fővárosában, Prágában, melyhez foghatót a világtörténelem nem ismer.

A csehországi nemzetiségi viszonyok hatása alatt Prágában a főiskolai oktatás épűgy bifurkálódott, mint Morvaország fővárosában Brünnben. De míg Brünnnek 1908-ban csak két t. i. egy német és egy cseh nyelvű műegyeteme volt, — addig Prágában a két műegyetemhez két t. i. egy német és egy cseh nyelvű tudományegyetem csatlakozott. -

A prágai német műegyetemnek 1908-ban 23 tanszéke és 21 magán- és címzetes rk. tanára volt 1030 hallgatóval; — a prágai cseh műegyetemnek pedig 1908-ban 35 tanszéke és 18 magántanára volt 2541 hallgatóval. A csehszlovák kormány 1935-ig a prágai német műegyetemen 13 új tanszéket szervezett, úgy, hogy az új német műegyetem a tanszékek számát tekintve elérte, hallgatóinak számában pedig 300-zal túlszárnyalta a mi budapesti műegyetemünket.¹⁰⁰ De ha a csehszlovák kormány gavallér volt a prágai német műegyetemmel szemben, — a pazarlásig bőkezű mecénásként lépett fel akkor, mikor a prágai cseh műegyetem fejlesztéséről volt szó. A prágai cseh műegyetemen u.-is hét osztályt s ezeken 74 új tanszéket szervezett, tehát ezen az egyetlen egy főiskolán majdnem másfélszer annyit, mint amennyi új egyetemi tanszéket szervezett a világháború után a magyar kormány a magyar állam valamennyi egyetemén együttvéve akkor, ha a két menekült egyetem tanszékeit régi tanszékeknek tekintjük. A prágai cseh műegyetemnek tehát jelenleg 109 tanszéke, 140 magán- és címzetes rk. tanára s 4757 hallgatója van; — vagyis tanszékeinek száma háromszorosan, — hallgatóinak száma pedig majd-

⁹⁹ Van 18 magántanára. Minerva 1936. évf. 1408 old.

¹⁰⁰ A soproni bányá- és erdőmérnöki tanszékek nélkül.

nem ötszörösen haladja felül a budapesti József Nádor egyetem műszaki tanszékeinek¹⁰¹ és hallgatóinak számát.

De bár lehetetlennek látszik, — még ennél is nagyobb arányú fejlődésről kell beszámolnom a prágai tudományegyetemeket illetőleg.

A prágai német tudományegyetemnek 1908-ban a teológiai karon 8, a jogi karon 12, az orvosi karon 29 s a filozófiai karon 40 tanszéke s összesen 54 magántanára volt, 1718 hallgatóval; — a tanszékek számát tekintve a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemmel állt egy színvonalon; — hallgatóinak száma pedig 5000-rel volt kisebb, mint a mi legelső és legnagyobb egyetemünkön.

A csehszlovák kormány 1935-ig a prágai német egyetemet — a filozófiai kar kettéosztása útján öt fakultásos egyetemmé építette ki s a tanszékek számát az orvosi karon 13-mal, a filozófiai és math. természettudományi karon 15-tel, mind az öt karon összesen 28-cal szaporította. Az átszervezés következtében a prágai német tudományegyetemnek jelenleg 118 tanszéke,¹⁰² 100 magántanára és 5005 hallgatója van. A tanszékek számát tekintve tehát messze túlszárnyalja, a hallgatóság számát tekintve pedig megközelíti a mi budapesti tudományegyetemünket.

Mi sem természetesebb, mint hogy a prágai cseh tudományegyetem fejlődése még a prágai német tudományegyetem fejlődését is felülmulja.

A prágai cseh tudományegyetemnek 1908-ban a teológiai karon 8, a jogi karon 16, az orvosi karon 34 s a filozófiai karon 44, összesen tehát 102 tanszéke, 71 magántanára és 3911 hallgatója volt. Tanszékeinek számában felette állt a mi Pázmány Péter tudományegyetemünknek, de hallgatóinak száma 3000-rel kevesebb volt.

A csehszlovák kormány 1935-ig a prágai cseh egyetemet a filozófiai kar ketté választása útján öt fakultásos egyetemmé fejlesztette s a tanszékek számát a jogi karon

¹⁰¹ A soproni tanszékek nélkül.

¹⁰² A teol. karon 8, a jogi karon 13, az orvosi karon 42, a filozófiai karon 30 tanszékkal, a math. természettudományi karon 25 tanszékkal.

5-tel, az orvosi karon 28-cal, a kétfelé osztott filozófiai karon 49-cel, az öt karon összesen 84-gyel szaporította. A tanszékek száma ezidőszereint 186,¹⁰³ a hallgatók száma pedig 10,614, úgy, hogy akár a tanszékek, akár a hallgatók számát tekintem, a prágai cseh tudományegyetem mindenképpen kétszer akkorára nőtt, mint amekkora jelenleg a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem.

De azonkívül, hogy csodálatos nagy arányokban fejlődtek Prága régi főiskolái, — egész sorozata jött létre Prágában az új főiskoláknak. S mi sem jellemzi jobban a csehszlovák kulturpolitika nagyvonalúságát, mint az, hogy Prágában, a csehszlovák köztársaság fővárosában milyen fajta új főiskolák jöttek létre?

Csehszlovákiának a világháborút megelőzőleg épúgy nem volt önálló külképviselete, mint nekünk. Hogy tehát a diplomata- és a konzulképzést előmozdítsa, — a prágai kormány, illetve ennek támogatásával a cseh társadalom 1928-ban a párisi École libre des sciences politiques mintájára egy államtudományi magánfőiskolát szervezett 10—15 állandó s ugyanannyi folyton változó előadóval.

Hogy a felvidék evangélikus lakosságát a nagy csehszlovák állami eszme szolgálatába állíthassa, — a prágai kormány az eperjesi teológiai fakultást beszüntette s 1919-ben a csehszlovák állam székvárosában, Prágában egy egyetemi rangú evangélikus Husz-fakultást állított fel, amelynek 9 tanszéke, 2 magántanára s 160 hallgatója van.

A prágai kormány azonban nem elégedett meg azzal, hogy csak az ev. egyház lelkészeit neveltesse a cseh világváros légkörében s az ő segítségükkel csakis a kisszámú evangélikus lakosság lelkét hódítsa meg, — hanem a nagy szent Oroszország örökébe lépve Prágát iparkodott megtenni a görögkeleti kultúra s a pánszláv eszme Mekkájává. Megszervezett tehát Prága területén egy orosz jogi fakultást 18 tanszékkal; — egy orosz magán főiskolát 3 tanszékkal; — egy kétfakultásos ukrainai magán-

¹⁰³ Teol. karon 10, jogi karon 21, orvosi karon 62, filozófiai karon 54, term. tudományi karon 39; — összesen 173 magántanárral.

egyetemet 26 tanszékkal, 10 magántanárral és 236 hallgatóval; — egy ukrainai paedagógiai főiskolát három fakultással; — s egy ukrainai szépművészeti főiskolát 12 tanszékkal.

Prága e reformok következtében egy a maga nemében páratlanul álló kulturális központtá lett. Német, cseh, ukrainai és orosz nyelvű főiskolái közül a kulturális szempontból nagy, de a népesség számát tekintve kis cseh nemzet egyetemein és főiskoláin 304 egyetemi tanszék működik; — a kis cseh nemzet protekturátusa alatt pedig két nagy világhatalommal rokon nemzetiségnek van a német egyetemen és a német műegyetemen 154 s az orosz ukrán egyetemeken és főiskolákon több mint 59 tanszéke. Ha e különböző nyelvű egyetemeket és főiskolákat összefoglaljuk, akkor Prága mint a legmagasabb rendű tudományos oktatásnak és buvárkodásnak rendkívül magas színvonalon álló központja bontakozik ki előttünk. Hiszen ennek az egyetlen egy városnak az egyetemein és főiskoláin ötszázket egyetemi és tizenöt főiskolai, összesen ötszázötvenhét egyetemi és főiskolai tanár végez tudományos munkásságot ugyanakkor, midőn Magyarország összes egyetemein és főiskoláin ugyancsak ötszázötvenhét nyilvános rendes és rendkívüli tanár működik. A prágai egyetemek és főiskolák hallgatóinak száma pedig 22,129; — vagyis Magyarországnak 16,000 főnyi egyetemi és főiskolai hallgatóságával egybevetve, — az egyetlen Prágának majdnem 50 % kal több főiskolai hallgatója van mint egész Magyarországnak.

Még megdöbbenőbb kép tárul elénk, ha a Csehszázra vonatkozó adatokat összegezem. Minthogy Csehszlovákia az egyetemi és főiskolai tanszékek számát 423 egyetemi és 61 főiskolai tanszékkal növelte, — Csehszlovákiának ezidő szerint 715 egyetemi és 61 főiskolai tanszéke van, összesen tehát 776, nekünk csak 517; — Csehszázgnak 606 egyetemi magántanára és címzetes egyetemi, rk. tanára van, nekünk 621, — Csehszázgnak 31,098 egyetemi és főiskolai hallgatója van, nekünk 16,424.

S ugyanilyen lesújtó eredményre jutunk, ha ezeket az adatokat elemezzük. Az orvosi karoktól és a műegyetemektől eltekintve Csehszlovákia területén 82 matematika-természettudományi tanszék professzora foglalkozik exakt tudományokkal; — nálunk majdnem csak egy harmadrész, vagyis 30. A négy cseh műegyetemen s a pribrami bányamérnöki főiskolán 240 tanszékről 8828 hallgató részére tartanak előadásokat az alkalmazott természettudományokból akkor, amikor a mi József Nádor egyetemünkön a műszaki tanszékek száma csak 59, a technikai hallgatók száma pedig mindössze 1257.

Az alkalmazott természettudományok terén tehát Csehország mindent elseprő fölényben van velünk szemben; — gyáripárát és gépesített hadseregét egy a miénkénél négyszerre nagyobb műegyetemi tanári kar támogatja; — s egy hétszerre nagyobb hallgatószám látja el megfelelő gyakorlati szakemberekkel.

Következtetések.

Minden egyetemnek három alkotó eleme van:

1. az egyetem elhelyezésére szolgáló épületek t. i. a központi épület, a könyvtár, a klinikák, a laboratóriumok, a kutató intézetek s mindezeknek a felszerelése;

2. a tanári kar s az utánpótlás céljait szolgáló tudományos személyzet az adminisztrációhoz szükséges személyzettel egyetemben; — s végül

3. a hallgatószám.

Akkor, midőn a kis entente államainak főiskolai reformjait ismerttettem, — e három alkotó elem közül csak a tudományos személyzetre és a hallgatószámra vonatkozó adatokat közöltem. Itt mutatok tehát rá arra a nagy és jellemző különbségre, amely egyrészt egy igazán nagyszabású — pl. a sedani katasztrófát követő francia egyetemi reform s másrészt azon reformok közt áll fenn, amelyek Csehszlovákia kivételével s Romániában a kolozsvári és a csernovitzi egyetemek kivételével — a kis entent államokban mentek végbe.

Franciaország Sedan után 19 esztendőn át egyebet sem tett, minthogy Németországgal versenyre kelve s a német

mintakép hatása alatt átalakította, újjáépítette s a legmodernebbül felszerelte az ő régi egyetemeit. S ezt a közel két évtizeden át tartó építő munkát csak 1896-ban tetőzte be a nagy szervezeti reformmal. A kis entent államai — a fenntjelzett kivételektől eltekintve — épen megfordítva jártak el. Először tanszékeket rendszeresítettek — a világtörténelemben páratlan bőkezűséggel; — a tanszékekből álló egyetemekre összezsúfoltak egy-egy elképesztően nagyszámú hallgatóságot; — s ezzel külsőségekben egyszerre túlszárnyaltak bennünket és sok magas kultúrájú más nemzetet. De világos, hogy a megfelelő tanerők hiányában nagyon sokszor gyatrán betöltött tanszékek, megfelelően felszerelt épületek nélkül nagyon távol esnek a szó valódi értelmében vett tudományegyetemektől; — s ugyancsak világos, hogy az ilyen egyetemek tanárai — nagyon ritka kivételektől eltekintve, — egyetemi színvonalú oktatásra s tudományos kutató munkára képtelenek.

Ilyen reformok útján fel lehet nevelni egy roppant nagyszámú egyetemi végzettségű társadalmi réteget; — de ez a réteg nem kulturális demokráciát fog alkotni, mint Franciaországban, hanem kulturális demagógiát.

Minthogy a kulturális demagógiánál nagyobb veszedelmet elképzelni nem tudok, — ezért tartom a Klebelsberg korszak örök dicsőségének, hogy nem külsőségekre törekedett s nem a tanszékek számának szaporítására fektette a súlyt, hanem egyetemeink és főiskoláink belső értékét iparkodott fokozni: s ebből a célból fejtett ki imponálóan nagyszabású építő és a felszerelő tevékenységet. Most, hogy a felsőoktatási tanács megszervezése és a főiskolai kongresszus egy új korszakot nyítnak meg a magyar egyetemek történetében, — nagyon kedvező jelnek tartanám, ha ez az új korszak is a magyar egyetemek kiépítésével és felszerelésével kezdődne.

De mi sem természetesebb, minthogy az építő és felszerelő munkával párhuzamosan meg kell indulnia annak a reformtevékenységnek is, amely az egyetemek személyi alkotó elemeire vonatkozik.

Egyetemeink közigazgatási személyzete évtizedek óta hihetetlenül szomorú viszonyok közt teljesíti feladatát. Évtizedek

óta nem részesül kifejtett nagy munkájáért méltó elismerésben; — s nincsenek legalább is akkora számban, mint kellene — előléptetések. Csak a magyar tisztviselői kar csodálatos önmegtagadása és hősiessége teszi lehetővé, hogy egyetemünk közgazgatása össze nem omlik s ritka kivételektől eltekintve a corruptio minden zátonyát kikerüli. Feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a kormány az egyetemek közigazgatási személyzetének értékes munkásságát elismerje és méltányolja.

Ami az egyetemek személyi alkotó elemei közül a tanári karokat illetve az ezek rendelkezésére álló tanszégeket illeti, — a nemzetközi összehasonlítás s különösen a kis entente államainak — ebből a szempontból — igazán nagyszabású egyetemi politikája kényszerít arra, hogy a magyar egyetemi szervezetnek egy rendkívül nagy fogyatkozását kiemeljem; s ez a matematika és a természettudományok megdőbbentő elhanyagolása. Kimutattam pl., hogy Csehszlovákiának háromszor annyi matematika-természettudományi tanszéke s négyszer annyi műegyeteme és négyszer annyi műszaki tanszéke van mint nekünk.

Csehszlovákiának ez a fölénye a természettudományok terén rendkívül nagy hátrányokkal járhat. Hiszen a nemzetközi összehasonlítás folyamán láthattuk, hogy az angol gyáriparnak és nagykereskedelemnek a világpiacon kivívott túlsúlyát az alkalmazott természettudományok északangliai egyetemei útján mentették meg; s ezt a mentő munkát nem a természettudományok elméleti rajongói indították meg, hanem azok, akik az északangliai egyetemeket megalapították t. i. a német gyáripár versenyében nagyon is közelről érdekelt angol gyárosok és nagykereskedők. Láthattuk a nemzetközi összehasonlítás folyamán, hogy mennyire felemelték a francia vidéki egyetemek természettudományi tanszékei a francia vidéki városok gazdasági életének színvonalát? — s mit köszönhetett pl. a francia óragyártás a besançoni egyetem chronometriai intézetének; — a francia sörgyártó és vegyi ipar a nancy-i egyetem söripari és vegytani intézeteinek; — a francia elektrotechnika a grénoble-i egyetem elektrotechnikai intézetének stb.¹⁰⁴ — S ha a nemzetközi összehasonlítás folyamán

¹⁰⁴ V. ö. The university in a changing world 33. old.

részletesebben nem is fejtettem ki, — de köz tudomású, hogy mit köszönhet kivétel nélkül minden állam hadserege a fegyverek, gépfegyverek, ágyuk, repülőgépek, tankok és tengeralattjárók gyártása terén a műegyetemeknek? A nemzetközi összehasonlításból feltétlenül le kell vonnunk a következtetést.

Ha a természettudományok terén elmaradunk, sosem tudhatjuk, hogy — a magyar gyáripár s a magyar mezőgazdaság a külföldi államok fejlettebb gyáripárának és fejlettebb mezőgazdaságának hatása alatt mikor jutnak súlyosan válságos helyzetbe; — s ha a természettudományok terén elmaradunk, — sohasem tudhatjuk, hogy háború esetén a technikának milyen előttünk ismeretlen új vívmányai döntenek nemzetünk léte vagy nem léte felett?

Ép ezért nemcsak az egyetemi oktatás és a középiskolai tanárképzés színvonala érdekében, hanem gazdasági és honvédelmi okokból is feltétlenül szükségesnek tartom, hogy mielőtt az állam gazdasági helyzete megengedi, — a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemen és a szegedi egyetemen a matematikai és természettudományi tanszékek számát lényegesen szaporítsák; — Pécsen és Debrecenben külön matematikai természettudományi karokat szervezzenek; — a József Nádor egyetem műegyetemi részét a németországi vidéki kis műegyetemek színvonaláról^{104a} ismét a művelt világ nagy műegyetemeinek színvonalára emeljék s ebből a célból a műszaki tanszékek számát a prágai cseh műegyetem tanszékeinek számához közelebb hozzák; — s mielőtt csak lehetséges, — megvessék az alapját a második magyar műegyetemnek.

Ami a többi karokat illeti, — ezeken sem lehet — ha a gazdasági helyzet javul, — a tanszékek számának fokozatos kiépítése elől elzárkózni. Budapesten elkerülhetetlen a tanszékek nagyarányú szaporítása azért, mert a Pázmány Péter tudományegyetem nem maradhat meg továbbra is egy közepes német vidéki egyetem színvonalán; — s bármily súlyos anyagi áldozatok árán is, — a tanszékek száma, az épületek és a tudományos fel-

^{104a} Lásd erre vonatkozólag a jelen munka végén közölt statisztikai táblázatokat.

szerelés tekintetében egyaránt fel kell vernie a versenyt Prága tudományegyetemeivel. S elkerülhetetlen a tanszékek szaporítása a pécsi, a debreceni és a szegedi egyetemeken is, mert a mai túlzottan és lehetetlenül kis létszámú tanári karok^{104b} a magyarság kulturális színvonalához méltó oktató és tudományos munkásságot kifejtteni képtelenek.

*

Ami az egyetemi tanszékek betöltését illeti, már a német rendszer ismertetésekor rámutattam arra, hogy az egyetemi tanári állás vonzó ereje a tanári kar színvonalára a tanszékek illetve egyetemek számától, az egyetemi tanári állás társadalmi megbecsülésétől, az egyetemi tanár javadalmazásától és az utánpótlás mikénti megszervezésétől függ.

E négy feltétel közül az elsővel — azután, amit a tanszékek számának emeléséről elmondottam, — nem kell foglalkozni.

Ami a második helyen említett feltételt illeti, — a magyar társadalom a műveltségnek oly magas fokán áll, hogy a tudományos munkásság megbecsülését illetőleg panaszra okunk nem lehet.

A harmadik feltételt illetőleg rá kell mutatnom arra, hogy a magyar egyetemek tanárainak javadalmazása távolról sem áll azon a színvonalon, amely a tanszékek betöltését megkönnyítené.

Sőt ellenkezőleg! A tanszékek betöltése nem egyszer szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik s olyan nélkülözhetetlen tanszékek maradnak 9—10 évtizedön át betöltetlenül, amelyeknek be nem töltését ellenségeink joggal bélyegezhetnék meg, mint a magyar egyetemi oktatás szégyenét. A betöltött tanszékek tanárai közül a pécsi és a szegedi egyetemeken már többen akadtak olyanok, akik tanszékeiktől megválva egyéb állásokban helyezkedtek el. Vagyis ugyanazon tünetek kezdenek mutatkozni nálunk is, mint Flexner idézett munkája szerint az

^{104b} Lásd erre vonatkozólag a jelen munka végén közölt statisztikai táblázatokat.

északamerikai egyesült államokban. S ha egy Flexner az ő csodálatos élet látásával a mi egyetemi rendszérünket is tanulmányozás tárgyává tenné, — kénytelen volna megállapítani, hogy „az az anyagi gondoktól ment és nagyszabású élet“, amely szerinte teljességgel nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az egyetemi tanár az átlagos kulturembernek föléje emelkedjék s mint egyetemi tanár a maga hivatását teljesíthesse,¹⁰⁵ — a legtöbb magyar egyetemi professzornál hiányzik. Hiszen a legtöbb magyar egyetemi tanár nem is álmodhatik arról, hogy a saját egyetemi tanári fizetéséből minden évben egy-egy külföldi utazást engedhessen magának; — hogy ne az állam költségein, hanem a saját pénzén vehessen részt nemzetközi kongresszusokon; — s hogy értékes és lehetőleg teljes szakkönyvtárra tegyen szert; stb. Sőt a legtöbb egyetemi professzor — az átlagos kulturember leg-
elemibb szükségleteit sem elégíti ki; nem azért mintha a művészetek és a kultúra iránti érzék hiányoznék belőlük, hanem azért, mert anyagi gondokkal küzdenek. De lehet-e így nagyszabású tudományos munkásságot kifejteni?

Ha ezen teljességgel tarthatatlan állapotoknak véget akarunk vetni s ha a megfelelő javadalmazás útján is hozzá akarunk járulni ahhoz, hogy az egyetemi tanszékeket a legjobb erőkkel lehessen betölteni, — akkor a jelenlegi javadalmazást — mihielyt az állam gazdasági helyzete megengedi, — feltétlenül emelni kell. Hogy hogyan és milyen szellemben, — erre vonatkozólag arra a rendszerre hivatkozom, amelyet mint német rendszert ismertettem.¹⁰⁶

¹⁰⁵ „The kind of work, that such universities should do requires proper conditions — books, laboratories of course, but also quiet, dignity, freedom from pretty cares, intercourse at a high social and intellectual level, a full and varied life nicely adjusted to individual idiosyncrasies“. S nem fontos az, hogy a kedvező feltételek megléte ellenére is akad egy-néhány tudományos szempontból meddő professor; — fontos az, hogy akadjon egy-egy Herz, Maxwell, Mommsen avagy Gildersleeve, aki tudományos munkásságának feltételeit az egyetemen megtalálja. I. m. 26., 25. old.

¹⁰⁶ Lásd fentebb 101—104. old. De természetesen nem vennénk át a német rendszer legnagyobb fogyatkozását, a nálunk már elavult és túlszárnnyalt leckepezrendszer.

S a Német Birodalomra hivatkozom azért, mert a német birodalom ezzel a rendszerrel teremtette elő a világ legelső egyetemi tanári karát; — s mert az egész művelt világ elismerő csodálatától kísérve,¹⁰⁷ fenntartotta ezt a rendszert akkor is, amikor elszegényedett.

*

Ami a tanszékek megfelelő betöltésének negyedik és legfontosabb feltételeit illeti, — a mai helyzet, amikor Szeged, Debrecen és Pécs egyetemlein egyes karoknak magántanáraik tulajdonképpen nincsenek, s amikor az egyetemi magántanárság mindenütt csak cím, mert a magántanárokat helyben lakásra s az egyetem munkájában való állandó és rendszeres részvételre kötelezni nem lehet, — egyenesen tarthatatlan.

De ezen tarthatatlan helyzet kialakulásában nem a mi egyetemeink magántanári hibásak; a hibát az utánpótlás rendszerében kell keresnünk. Hogy a rendszer a hibás, — ezt a nemzetközi összehasonlítás adatai bizonyítják.

Láttuk, hogy a kis entente államai az egyetemi tanári utánpótlás szempontjából mily rosszul állanak! Hiszen még a kultúra oly magas színvonalán álló Csehszlovákiának is csak annyi egyetemi magán- és címzetes rk. tanára van, mint nekünk, holott az egyetemi tanszékek száma tekintetében Csehszlovákia elérhetetlen magasságban áll mi felettünk. S a mi rendszerünk hibáját bizonyítják a bukaresti egyetem 1929-iki Kalauzának az adatai is. Ezek szerint az egyetemi utánpótlás terén 1926-ban Németország vezetett, mert Németországnak ekkor 3158 egyetemi tanára és 4192 egyetemi magán- és címzetes tanára volt, úgy, hogy a tanárok száma a hallgatók számának 11·4 %-át alkotta; — ezután következett Austria, ahol az 1308 főnyi tanár, magántanár és címzetes tanár a hallgatóság 10·8 %-át tette ki; — Finnországban az arány 10·3 %, s nálunk Magyarországon meg 5·4 % volt; — de Csehszlovákiában már 3·5 %-ra, Romániában pedig 1·4 %-ra szállt le. Mit bizonyítanak ezek az adatok ha őket a nemzetközi összehasonlítás folyamán általam felhozott adatokkal egybevetjük? Azt, hogy

¹⁰⁷ The German professor may be enormously better off, than his American colleague — a clear reflection of the higher esteem, in which he is held, in a wise even if impoverished country. V. ö. Flexner i. m. 355. old.

a kis entent államai az egyetemi tanszékek rohamos szaporítása terén tovább-mentek, mint szellemi tőkékük megengedte volna; — a rengeteg sok új tanszék betöltése után nem maradt magántanári karuk; — s az új magántanári és a c. rk. tanári kar csak nagyon lassan tud kialakulni.

Ezzel szemben nálunk a magyar ifjúság csodálatos idealizmusáról tesz tanuságot az, hogy bármennyivel kevesebb az egyetemi tanszékek száma s ép ezért bármennyivel kevesebb a remény egyetemi tanszékek elnyerésére nálunk, mint a kis entente államaiban, — Csonkamagyarországban a magántanárok és a c. rk. tanárok száma aránylag sokkal nagyobb, mint a kis entente államaiban, kétszerte nagyobb, mint amekkora volt a régi Nagymagyarországban, sőt — hála az orvosi karoknak s a budapesti filozófiai karnak, — majdnem kétszerte nagyobb aránylag, mint Németországban.^{107a}

De mi ezt az értékes és nagyszámú magántanári kart kellőképen kihasználni s az egyetemek tudományos munkásságába állandóan és rendszeresen bevonni nem tudjuk; — sőt azt sem tudjuk elérni, hogy az egyes egyetemek, karok és tanszékek közt az egyetemi magántanárok szempontjából fennálló nagy eltéréseket kiküszöböljük.

Reformra tehát az utánpótlás terén is szükség van, mégpedig nemcsak akkor, ha elszigetelten kizárólag a saját helyzetünkkel törődünk, hanem akkor is, sőt főképen akkor, ha a kis entent szellemi versenyét is tekintetbe vesszük. Hiszen világos, hogy mi a tanszékek száma tekintetében a kis entent egy-egy államát ha meg is közelíthetjük, de túl nem szármalyalhatjuk.

Ellenben túlszárnyalhatjuk akár a kis entente valamennyi államát is abban az esetben, ha a tanszékeket csupa elsőrendű tanerővel töltjük be. S túlszárnyalhatjuk őket azért, mert hiába van a kis entent államai közül akár egy-egy államnak, akár valamennyiüknek — egy-egy fontosabb tárgyból sokszorososan több tanszékük mint nekünk,

^{107a} Lásd a jelen munka XX. sz. táblázatát.

— egyetlen egy *kitűnően* betöltött tanszék többet érhet, mint a gyengén vagy épen rosszul betöltött tanszékek egész sorozata.

Ezért kell szerintem minden áldozatot meghozni abból a célból, hogy az egyetemi utánpótlást a lehető legtökéletesebben szervezzük meg.

A nemzetközi összehasonlítás folyamán kimutattam, hogy Anglia és Franciaország az egyetemi tanári utánpótlás érdekében a különböző fajta egyetemi tanári állások egész hierarchiáját építették ki.

De egybevetve az ő rendszerüket, a német rendszerrel, — az utóbbit találtam a legtökéletesebbnek. Ép ezért az én nézetem szerint feltétlenül szükség volna egy olyan reformra, amely bizonyos módosításokkal az egyetemi utánpótlás német rendszerét ültetné át. E szerint kivétel nélkül minden tanszék mellett szervezni kellene egy gyakornoki állást. A gyakornokot a professzor ajánlatára s az ő legkiválóbb tanítványai sorából az egyetem rektora nevezné ki, gondtalan megélhetést biztosító fizetéssel és úgy, hogy a gyakornokot, mint szerződéses alkalmazottat, ha a hozzáfűzött reményeknek meg nem felel, vagyis ha a tudományos doktorátust záros határidő alatt meg nem szerzi, — állásából bármikor el lehet bocsátani. Kivétel nélkül minden tanszék mellett szervezni kellene egy *assistensi* állást. Az assistenseket versenyvizsga alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki; — az assistens a IX. fizetési osztályba kinevezett állami tisztviselő volna, s ha két év alatt — illetve ha a miniszter külön engedélyével 4 év alatt nem habilitálna, — az egyetem kötelékéből el kellene bocsátani s mint állami tisztviselőt a közszolgálat valamely más ágában kellene elhelyezni. S lehetőleg minden tanszék mellett szervezni kellene egy *docensi* állást; — amelyre mindenkit kinevezettnek kellene tekinteni, akinek az illető tanszék tárgyából történt habilitációját a miniszter jóváhagyólag tudomásul vette. A *privátdocentura* tehát nálunk is megszűnnék, — a magántanár helyét nálunk is a *docens* mint állami tisztviselő foglalná el, olyan a VI. fizetési osztály javadalmazásáig emelkedő illetményvel, amely a *docensi* állást életpályává és ambíció tárgyává tenné ak-

kor is, ha valamely docensből soha egyetemi ny. rk. tanár nem lenne.

Az imént vázolt reform megvalósítását lényegesen megkönnyítené, ha ugymint Poroszországban már a Hitler korszak előtt az 1931-iki jogi oktatási reform megpróbálta,¹⁰⁸ — az egyetemi oktatás rákfenéit, — az ú. n. einpaukoló intézeteket, nálunk az ú. n. jogi szanatóriumokat megszüntetnék s a vizsgákra való előkészítést megfelelő díjazás ellenében az egyetem docenseinek felügyelete alatt — amint az alábbiakban részletebben is ki fogom fejteni, — az egyetemek assistenseire bíznák.¹⁰⁹

*

Az egyetemeknek harmadik helyen említett, de jelentőségben az első kettővel egyenlő fontosságú alkotó elemük: a hallgatóság. Ami ezt a harmadik alkotó elemet illeti, — az egyetemek egész működésének sikere attól függ, hogy hallgatóik közül kitudják-e válogatni azokat, akik jellemükkel és tudásuknál fogva egyaránt alkalmasak lesznek a rájuk váró feladatok megoldására s hogy a közülük kialakuló vezető társadalmi réteg alkalmas lesz-e a nemzet sorsának irányítására? A világháború épen azért alkot korszakot az egyetemi oktatás történetében, — mert míg az egyetemi szelekció régebben csak a szellemi képességek megítélésére

¹⁰⁸ The university in a changing world. By Martin Doerne: Problems of the German University 80. old. „The coaches, who hitherto had worked independently outside of the academie sphere, have now been drawn into the university; — the number of participants in the exercises and coaching classes is limited in the interest of a stronger personal contact between teachers and students; — to this end the State is appointing numerous new assistants“.

¹⁰⁹ Az einpaukoló intézetek, a jogi szanatóriumok ellen mindenütt védekeznek: Angliában a tutori rendszer útján; — Franciaországban egyrészt a magánfőiskolák s másrészt az egyes karokkal kapcsolatban álló előkészítő főiskolák útján; ilyenek pl. az École normale supérieure, az École préparatoire de medecine et de pharmacie de Reims; — az École de preparation aux examens superieurs de l'enseignement primaire; — az Institut d'Ethnologie stb.; — s Németországban a szöveg szerint. A szöveg javaslata a német és angol rendszert kombinálja. A jogi szanatóriumok ellen a budapesti jogi kar is tervezett rendszabályokat s többen a magántanárokat akarták a correpetálásra felhasználni. Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 642. old.

szorítkozott, — jelenleg kivétel nélkül minden nemzetnél az az irányzat kezd érvényesülni, hogy az egyetemek hallgatóiban a nemzet érdekének megfelelő jellembeli tulajdonságokat is ki kell fejleszteni s következésképp nemcsak elméleti, hanem nevelő szelekcióra is szükség van. Ami a szelekció e két válfaja közül a szellemi szelekciót illeti, — az utódállamok a nagy nyugati nemzetek támogatásával egyetemeik minden fogyatkozását kiküszöbölhetik; — kölcsön pénzen a szükséges épületeket is kiépíthetik; — s a felszerelés terén még túl is szárnyalhatnak bennünket; — a szellemi fegyverkezés versenyében tehát — ha a nemzet nem hajlandó hozni annyi áldozatot, mint amennyit kellene, — igen könnyen alul maradhatunk. De még ebben a nem várt esetben sem kellene kétségbeesnünk nemzetünk jövője miatt. Mert a nemzetek egymásközi versenyében nemcsak a fizikai és szellemi erőnek van fontosságuk, — hanem az erkölcsi erőnek is. S addig amíg ellenségeinknél a nemzet fizikai és szellemi erői felett olyan politikusok rendelkeznek, akik humánus emberi érzésre képtelenek, akik a kisebbségekkel szemben brutális vadsággal lépnek fel s akik hatalmukat egy csontja velejéig romlott közigazgatásra építik fel, — a mi nemzetünk az egyetemeinken nevelt vezető-társadalmi réteg révén erkölcsileg mindig fölényben lehet ellenségeink felett; — feltéve, hogy az egyetemi nevelés szabályozásánál nem követi vakon a külföldet, hanem a hasznavehető külföldi gondolatok kiválogatásánál saját multja szellemében jár el. Vagyis fölényben lehetünk ellenfeleinkkel szemben ha nálunk állam és egyházak egymással békés harmoniában, vallásos és hazafias szellemben és úgy neveltetik az egyetemi ifjúságot, hogy ősi alkotmányunkat tisztelje; — az önkormányzathoz és a szabadsághoz ragaszkodják; — a jog parancsait és tilalmait nemzetiségi és felekezeti különbségre való tekintet nélkül mindenkivel szemben betartsa; — saját nemzetiségét, a magyart erősbbíteni iparkodják, de anélkül, hogy bárkit is, aki polgártársai közül nem magyar, — gazdasági és kulturális téren emberi jogaitól megfosztana; — a munkát s a fizikai és szellemi értelemben vett munkásokat mint nemzeti életünk legfontosabb tényezőit

megbecsülje; — a munkásosztály testi, szellemi és gazdasági jólétének emeléséért törekedjék; — és sem az egyéni, sem a politikai közéletben piszkos és korrupt eszközök alkalmazását meg ne tölje. Az ily értelemben vett egyéni és közmoral hiányában semmiféle állami hatalomnak biztos és szilárd alapja nem lehet. S az ily értelemben vett erkölcsi fölény lesz a kis entente államaival szemben leghatalmasabb biztossítóka a mi szebb és boldogabb jövőnknek.

Kiemelve tehát, hogy egyetemeink nemcsak a tudás terjesztésére és a tudomány előbbrevitelére vannak hivatva, hanem arra is, hogy a nemzet jövőndő vezetőit az egyéni és közéleti morál mennél magasabb színvonalára emeljék, — a nemzetközi összehasonlítás alapján megállapítom, hogy az egyetemi szelekciónak három válfaját kell megkülönböztetnünk. Ezek közül az első a nemzet vezető rétegeinek a fentjelzett szellemenben való nevelésére, — a második a tudósképzésre, — s a harmadik a gyakorlati pályákra való életi előkészítésre irányul; — az első rövidség okából nevelő, a másodikat tudományos és a harmadikat gyakorlati célú szelekciónak nevezem.

A nemzetközi összehasonlításból kitűnőleg a nevelő szelekciónak leghathatósabb eszközét Oxford és Cambridge alkalmazza, akkor midőn hallgatóságukat — egy cseccsély, de szintén helybenlakásra kötelezett s szintén felügyelet alatt álló töredéktől eltekintve — a collegiumokban való bennlakásra kötelezik; — s egyetemi fokokat csak azok részére adnak, akik e köteleesség teljesítését igazolni tudják. Az angol collegium azonban nemcsak lakást és élelmezést ad az ő tagjainak; — hanem — amint kimutattam — neveli is őket akképen, hogy lehetőleg megközelítsék az angol gentleman ideálját: a vallásos gondolkozású, classikus műveltségű, jó modorú s parlamenti formák közt vitatkozni tudó uriembert. S ebben a nevelő munkában nemcsak a collegiumok tanárainak és tanítóinak egész sorozata vesz részt, — hanem résztvesznek Anglia legkiválóbb államférfiai és tudósai is. Résztvesznek olyanformán, hogy a collegiumok vitaestélyein megjelennek s megvalósítva Fichte gondolatát, — a szokrateszi párbeszéd formájában előadá-

sokat tartanak; — előadás után a hallgatóság kérdéseire válaszolnak; s az ifjúságot a közélet és a tudomány aktuális nagy eseményeiről tájékoztatják.

Anglia Oxford és Cambridge módszerét alkalmazva nevelt egy olyan vezető réteget, amely kétszázötven év óta minden közjogi és szociális forradalom kitörését megakadályozta s Angliát a világ legelső nagyhatalmává tette. Ép ezért bármily nagy áldozatok árán, de nálunk is szükségesnek tartom a collegiumok útján való nevelés szelekcióját, ebből a célból a collegiumok hálózatának folytatólagos kiépítését s az assistensi kar felhasználásával egy külön collegiumi tanári kar szervezését.

Ekképen átszervezve, — az új collegiumok nemcsak lakást és ételmezést adnának az ő tagjaiknak, hanem a tutori rendszert bevezetve, saját külön tanári karuk t. i. az assistensek útján az ifjúságnak vallásos és hazafias szellemben való neveléséről is gondoskodnának. Sőt hivatásuk lenne az is, hogy a vizsgákra való előkészítést a mostani jogi szanatóriumok kezéből kivegyék s az előkészítést az összes karok hallgatóira kiterjesszék, mégpedig bentlakókra és kinntlakókra egyaránt. Ha a törvényhozás az egyetemi hallgatóknak vizsgára való előkészítését a collegiumok assistensei számára tartaná fenn s a collegiumon kívül más személyek részéről való előkészítést s ennek a lapokban való hirdetését kihágássá minősítené és súlyos pénzbüntetéssel s jegyzeteik elkobzásával sújtatná s az esetleg okozott anyagi kár megtérítésére is köteleztetné, — akkor az előkészítésért fizetendő díjakból az assistensek javadalmazásának egy tekintélyes részét is fedezni lehetne. S a fedezet előteremtését s az assistensek révén az egyetemi tanári utánpótlásról való gondoskodást nagymértékben megkönnyítené a következő rendszabály. A vizgabizottság a bukott hallgatókat — akik eddig a jogi szanatóriumokba hordták a pénzt, — kötelezhetné, hogy a következő vizsgára az assistensek útján eszközölt előkészítést vegyék igénybe. Az előkészítés természetesen hivatalos felügyelet alatt — t. i. a docensek felügyelete alatt —

menne végbe; — felelősséggel járna; — s az assistens tanítói képességeinek megítélésére is alkalmas volna.¹¹⁰

*

Lord Haldene szerint minden egyetemben a nemzet lelke s hozzá tehetném minden nagyszabású egyetemi reformban a nemzet története tükröződik vissza. Mi sem bizonyítja szembeötlőbben ennek az állításnak igaz voltát, mint az a tény, hogy a nevelő szelekció második eszközét a porosz katonai szellem termelte ki. A nevelő szelekció második eszköze u.-is abból áll, hogy az ifjúságot időnkint t. i. a nagy vakáció alatt ifjúsági táborokba gyűjtik össze. Ezt az eszközt egy rendkívül jellemző módosítással — t. i. a testi és világnézeti nevelést vallásos neveléssel is kiegészítve — az osztrák egyetemi reform is átvette. A magam részéről feltétlenül helyesnek tartanék egy olyan reformot, amely e gondolatokból a lényegét a mi különleges viszonyainknak megfelelően nálunk is megvalósítaná s abszultóriumot — a teológusoktól eltekintve — csak annak adna, aki egy ilyen ifjúsági táborozásban való részvételét igazolni tudja.

*

A nevelő szelekció harmadik eszköze kötelezővé teszi a vizsgázást azon tárgyakból, amelyek a világnézet és a hazafias érzés kialakulása szempontjából fontosak. Aki e tárgyakból megfelelő bizonyítványt felmutatni nem tud, — azt egyetlen egy karon sem bocsátják a tudományos képeztést megadó vizsgákra és szigorlatokra. Ezt a szintén nemzeti szocialista eredetű s az osztrákok által is átvett gondolatot szintén helyesnek tartom, de a következő formában. A magyar nemzet történetének egy-egy a hallgató által szabadon választott korszakából minden karon minden hallgatónak vizsgáznia kell; — ezenfelül minden egyes fakultás összeállítaná azon magyar államférfiak, magyar tudósok, írók és

¹¹⁰ A budapesti Pázmány Péter tudományegyetem jog- és államtudományi karán 1914 május 6-án vetették fel azt a gondolatot, hogy a jogi szanatóriumok káros működésének ellensúlyozására és leküzdésére az egyetem kéblén belül a magántanároknak kellene vállalni a correpetálást. V. ö. Eckhart Ferenc: i. m. 642. old. Tehát valamint mindenütt ugyan nálunk is felmerült a védekezés terve az einpaukolással, a szanatóriumokkal szemben.

művészek névjegyzékét, akik a fakultáson előadott tárgyak szempontjából fontos tevékenységet fejtettek ki s akiknek életrajzát ismerni kell ha az egyes tudományágak fejlődése terén a magyarság szerepét látni akarjuk. Minden hallgatónak jogában állana a fakultását érdeklő életrajzokból egyet kiválasztani s kötelessége volna a szabadon kiválasztott életrajzból vizsgázní. Végül vizsgázní kellene a jog- és államtudományi karokon minden egyes hallgatónak valamelyik utódállam történetéből s jelenlegi alkotmányából; — a békeszerződésnek és az alkotmánynak a kisebbségekre vonatkozó jogszabályaiból; — a kisebbségekre s az illető utódállam közérdekű viszonyaira vonatkozó statisztikából stb. Ezen a küldföldkutatás körébe tartozó vizsgáztatást a mi különleges helyzetünkben azért tartanám szükségesnek, mert valamint az egyes emberek, ugyanúgy a nemzetek boldogulásának is két titka van: az önismeret s a legközelebbi barátaink és ellenségeink ismerete.

*

A nevelő szelekció negyedik eszköze egy olyan gondolatot valósít meg, amelyet nálunk mindenki a legsúlyosabban elítél és méltán. Nálunk u.-is az egyetemi hallgatók legnagyobb része azért távozik el az egyik egyetemről s iratkozik be más egyetemre, hogy a nagyobb szigor elől meneküljön. Ezzel szemben az egyetemi kérdés legnagyobb tekintélyei s köztük Flexner is a német rendszer egyik legnagyobb előnyét abban látják, hogy a hallgató szabadon vándorolhat az egyik egyetemről a másikra s szabadon választhatja azt a professzort, akinél doktorálni akar. A nemzeti szocialista reform ezt az előnyt továbbfejleszti.

A rektorok u.-is mint az egyetemek Fűhrerjei, kötelesek a három szemeszteren át ugyanazon egyetemre beiratkozott hallgatókra nyomást gyakorolni s más egyetemekre való távozásukat kikényszeríteni akkor is, ha a hallgatónak a családi otthonától kell megválnia. S megkövetelik ezt a nagy áldozatot azért, mert a német nemzet jövő vezetőinek kötelességük megismerni a német hazát, a német földet és a német népet; mert a tanulás nem magánügy, hanem szolgálat a nemzet érdekében; mert egyéni jogok nincsenek s az ifjúság csak eszköz a haza és a Fűhrer kezében.

A lényegét illetőleg ebben a gondolatmenetben sok igazság van. Mindössze egy érvet hozok fel. A bennünket ért nagy nemzeti katasztrófa sok és sokféle oka közül az egyik s talán nem a legkisebb jelentőségű ok az volt, hogy a Budapesten felnőtt vezető réteg a magyar hazát, a magyar földet, a magyar népet nem ismerte, az ország nemzetiségi viszonyairól halvány sejtelme sem volt s a magyar állam létének és fennmaradásának legfontosabb kérdését t. i. a nemzetiségi kérdést illetőleg nem a valóságban, hanem az ábrándok világában élt.

Fontosnak tartanék tehát egy olyan reformot, amely a rossz eredménnyel vizsgázó hallgatókat hozzáláncolná ahhoz az egyetemhez, amelyen vizsgáikat megkezdették; — a tehetséges hallgatót ellenben — ha szegénysorsú akkor államsegély és kedvezmények útján, ha gazdag szülők gyermeke, akkor a szülőkkel folytatott megbeszélés alapján — rábírná arra, hogy otthonától és eredeti egyetemétől elszakadjon; — s a Pázmány Péter tudományegyetemről bizonyos számú szemeszterek eltelte után Pécs, Debrecen, vagy Szeged egyetemére, — ezen egyetemek ugyanilyen hallgatói pedig a Pázmány Péter tudományegyetemre iratkozzanak be; — s egy néhány szemeszteren át legalább két egyetemen folytassák tanulmányaikat. A vidéki egyetemek legkiválóbb hallgatói ismerjék meg előadások és intézmények bemutatása útján Budapestet; — a főváros legkiválóbb hallgatói pedig ugyanilyen módon ismerjék meg a vidék nagyvárosait s a körülöttük elterülő országrészeket kulturális, szociális, gazdasági és nemzetiségi szempontokból egyaránt.

A nevelő szelekció fentebb jelzett eszközeinek kiépítése nélkül a nemzet vezető rétegének megfelelő kiképzését elképzelni nem tudom. Valamint Humboldt korában a jénai katasztrófa után, ugyanúgy mi is odaállíthatjuk a nemzet elé az egyetemeket, mint a nemzet-nevelés koronáit. De a fentebb jelzett eszközök hiányában ez a gyönyörű nagy gondolat csak papírra nyomtatott üres frázis lesz, nem pedig élő és ható valóság.

*

Ami a nevelő szelekció után, — a tudományos és gyakorlati célú szelektálást illeti, — csak a világ leggazdagabb nemzete, az angol engedhette meg magának azt a fényűzést, hogy a tudományos és a gyakorlati szelekció céljaira külön elméleti és külön gyakorlati főiskolákat szervezett. Mindenütt másutt vagy csak tudományos képesítést ad az egyetem, mint pl. Németországban s a német osztrák hatás alatt álló többi államokban; — vagy pedig tudományos és gyakorlati pályákra előkészítő képesítést is ad, mint pl. Franciaországban.

Nálunk a tudományos és a gyakorlati célú szelekció nagyszabású reformjának három oka van.

Az első ok egyetemeink túlszűfolttsága; — a második, a jelenlegi vizsgarend fogyatkozásai; — s a harmadik azok a fokozott követelmények, amelyeket a nemzet az ő jövőendő vezetőivel szemben támasztani kénytelen a bennünket ért nagy nemzeti katasztrófa s az utódállamok szellemi versenye következtében.

Ami az első okot illeti, — a túlszűfolttság ellen — a nemzetközi összehasonlításból kitűnőleg — háromféleképen lehet védekezni.

A védekezés első módját magyar rendszernek nevezem azért, mert az egyes karokra felvehető hallgatók létszámát legelőször nálunk kontingentálták.¹¹¹

A magyar rendszer azonban nem vált be. A kontingentálás célja u.-is az 1920. évi XXV. t. c. szerint arra irányult, hogy ne lehessen felvenni egy-egy karra több hallgatót, mint amennyinek „alapos kiképzése biztosítható”. Bár „alapos kiképzés” egyes karokon a túlszűfolttság következtében már a békében is lehetetlen volt, — fogadjuk el mégis az alapos kiképzést biztosító normális létszámnak a békebeli létszámot. A kontingentálás célja e szerint csak arra irányulhatott, hogy az egyetemi hallgatók száma ne legyen nagyobb, mint amekkora — népességünk 59 százalékának elvesztését figyelembe véve, — a békében lett volna. Mint-

¹¹¹ Az alábbiakban nem a zsidókra vonatkozó numerus claususról, hanem az első évfolyámra felvehető hallgatók összlétszámának a korlátozásáról van szó. Ezt a korlátozást nevezem a szövegben kontingentálásnak.

hogy a béke utolsó öt esztendejében egyetemi hallgatóink száma átlag 11,983 volt,¹¹² — a kontingentálás életbe léptetése után az egyetemi hallgatók összlétszáma nem lehetett volna nagyobb a fentemlített szám 41 %-ánál, vagyis 4876-nál. A miniszterium azonban engedett a társadalom nyomásának s az első félévre felvehető egyetemi hallgatók létszámát annyira felemelte, hogy 1920 és 1935 között az egyetemi hallgatók létszáma átlag 15,000 és 16,000 körül volt; — tehát háromszorta magasabbra emelkedett, mint amennyinek lennie kellett volna. De bármennyire ellentétben állt a miniszterium eljárása a törvénnyel, — szerintem a törvényben és nem a miniszterium eljárásában van a hiba. Ha u.-is a szülők minden áldozatot hajlandók meghozni azért, hogy gyermekeiket, akiket a gazdasági válság következtében a gazdasági életben elhelyezni nem tudnak,¹¹³ — az egyetemekre beírassák s ezen a réven a tétlenségtől, a céltalan semmittevéstől, s az erkölcsi lezülléstől a legveszedelmesebb korban megmentésük, — akkor csak helyeselni lehet a miniszteriumnak azt a gyakorlatát, hogy a teljesen elhibázott törvény intencióival ellentétben a társadalom nyomásának engedett. Hiszen csak így vehette elejét annak, hogy egy a szellemi proletárok hadánál sokkal veszedelmesebb forradalmi elem alakuljon ki, t. i. az érettségit tett, de erkölcsileg lezüllött fiatal-ság alakjában, az erkölcsi proletárok hadserege.

A nyugati államok és Németország felismerték azt az igazságot, hogy az ifjúságnak az egyetemekre való tódulását

¹¹² Lásd Laky Dezső: A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 26. old.

¹¹³ A német egyetemeken a legnagyobb túlszűfolttság idején az egyetemekre való beíratkozás a munkanélküliség elleni védekezés volt. Dibelius szerint: „The university is to day a temporary haven of refuge for innumerable individuals, who otherwise as soon as their school years were over, would sink to the ranks of the proletariat. Since 1926, probably 30 per cent. of German students every year entered the university for this reason“. V. ö. The university in a changing world 68. old. Bizonyítja ezen állítás helyes voltát az, hogy 1933 óta — amióta a gazdasági helyzet javul — a német egyetemi hallgatók száma rohamosan csökken.

mesterséges administratív rendszabályokkal meggátolni nem szabad. Nem azért, mintha az ilyen rendszabályok a tanszabadság elvébe ütköznének; — hanem azért, mert — mint a magyar példa mutatja — az ilyen rendszabályokat gyakorlatilag végrehajtani nem lehet. Valamint a gazdánál mindenki természetesnek találja, hogy aki vetett, az aratni is akar s annál boldogabb, mennél gazdagabb az aratása, — ugyanígy van kulturális téren a mai államoknál is. Kulturális szempontból teljes joggal elmondhatom, hogy a mai államok vetettek akkor, mikor az általános tankötelezettséget s az elemi iskolai oktatás ingyenességét törvénybe iktatták, a középiskolák hálózatát kiépítették, minden valamire való állás esetében egyetemi minősítést követeltek, az egyetemek kapuit a nők előtt is megnyitották, — s az imént felsorolt rendszabályok útján a szülőkbe és gyermekeikbe a felfelé törekvés vágyát beleoltották. A modern államnak tehát örülnie kell, ha a vetést mennél gazdagabb aratás követi s mennél többen törekszenek arra, hogy egyetemi tanulmányokat folytassanak.

Ennek az igazságnak a felismerése az oka annak, hogy a nyugati államokban a kontingentálás magyar rendszerét mindenütt elítélik¹¹⁴ s a túlszufaltság ellen egészen más szellemben védekeznek.

A német rendszer mint kimutattam, kontingentálja ugyan a hallgatóság összlétszámát, de nem azért, hogy az egyetemre való felvételben bárkit is, aki árja származású meggátoljon; — hanem azért, hogy a hallgatóságot a nagyvárosokból a közepes nagyságú és a kisvárosok egyetemeire terelje át s ezen a révén vessen véget annak a túlszufaltságnak, amely a nagyvárosok egyetemein az egyetemi színvonalú oktatást lehetetlenné teszi, a nagyvárosok egyetemeit vizsgáztató egyetemekké fokozza le s a nagyvárosok egyetemi tanárainak tudományos munkásságát megbénítja. Az ilyen célokat szem előtt tartó részleges kontingentálást helyeslem és nálunk is szükségesnek tartom nemcsak az egyetemi oktatás érdekében, hanem egyéb okokból is. Ezen

¹¹⁴ University in a changing world 49 old.

egyéb okok mindenki előtt nyilvánvalókká válnak, aki figyelemre méltatja az alábbi száraz, de mégis ékesen szóló statisztikai adatokat. Németországban a 78,000—79,000 főnyi egyetemi és műegyetemi hallgatóságból mindössze 6600 hallgató iratkozhatik be a berlini tudományegyetemre és 2200 a berlini műegyetemre; a két berlini egyetemre tehát a 78,592 hallgató közül csak 8800 iratkozhatik be, vagyis az összes hallgatóság 11 %-a; Angliában az 50,000 főnyi egyetemi hallgatóságból mindössze 13,026 intern egyetemi hallgató iratkozik be a londoni egyetemre, tehát az összlétszámnak 20 %-a; — s a végletekig vitt centralisatio hazájában Franciaországban 82,655 egyetemi hallgató közül mindössze 33,821 iratkozik be a párisi egyetemre, tehát az összlétszámnak 41 %-a. Ezzel szemben Magyarországon 12,870 egyetemi hallgató közül 8074 iratkozott be a két budapesti egyetemre, tehát az összlétszám 62 %-a; — Jugoszláviában a 16,210 egyetemi hallgató közül 8843 iratkozott be a belgrádi egyetemre, tehát az összlétszám 54 %-a; — Csehszlovákiában 31,098 hallgató közül 22,129 iratkozott be a prágai főiskolákra, tehát az összlétszám 71 %-a; — s Romániában a 25,516 egyetemi hallgató közül 18,068 iratkozott be a bukaresti egyetemre, vagyis az összlétszám 70 %-a.¹¹⁵

A hallgatók többsége tehát a nagy nyugati államokban a vidéki egyetemekre iratkozik be s ez áll arra az államra is, amely a központosítás terén a végletet jelenti, t. i. Franciaországra. Nálunk ellenben s az utódállamokban a hallgatók többsége a fővárosokba tódul, mégpedig mennél műveltelebb s mennél mesterkéltebben összetákolt államokról van szó, — annál nagyobb arányokban. A hallgatók többségének a vidéki egyetemeken való elhelyezkedése a nyugati államok kulturájának az egész ország területein elért egyenletesen magas színvonaláról tanuskodik. Ezzel szemben az, hogy a hallgatók többsége nálunk és az utódállamokban a fővárosokba tódul, — egyrészt tünete és

¹¹⁵ 1934/35-iki adatok. A bukaresti mezőgazdasági, kereskedelmi és ipari, közigazgatási, államtudományi és építészeti főiskolák hallgatóit is számítva, Bukarestnek 28,172, Romániának 35,620 főiskolai hallgatója van. Ez esetben tehát bukaresti főiskolákra iratkozik be a hallgatók 79 %-a. V. ö. Minerva 1936. évf. 274—279. old.

másrészt egyik előidézője Magyarországon s az utódállamokban a vidék alacsony kulturális színvonalának. Mint tünet azt bizonyítja, hogy Magyarországnak épúgy, mint az utódállamoknak csak egy a szó valódi értelmében vett nagyvárosuk van; s ezért tódul az ifjúság többsége Budapest, Bukarest, Prága és Belgrád egyetemeire. Ebből a szempontból Magyarország és az utódállamok közt mindössze egy lényeges eltérés van. Míg az utódállamokban az ifjúság többsége a maga akaratából tódul a fővárosok egyetemeire, — addig nálunk a kormány állapítja meg a karok első évfolyamaira felvehető hallgatók számát úgy, hogy a hallgatóknak közel kétharmadrésze a budapesti egyetemekre legyen kénytelen beiratkozni. Ez a végletekig vitt és tervszerű központosítás csak egyik része annak a végletekig vitt és tervszerű általános központosításnak, amely a közigazgatásban rejlő hatalmat épúgy mint a gyáripart, a nagykereskedelmet, s a nagy pénzintézetek útján a hiteléletet mind Budapesten centralizálja. Ez a végletekig vitt központosítás azonban nemcsak gazdasági és kulturális szempontból helytelen, mert egy egész országot hanyagol el, — hanem veszedelmes politikailag is. Világosan kitűnik ennek az állításnak az igazsága, ha ebből a szempontból a nyugati államokat és Magyarországot egymással szembeállítjuk.

Míg a nyugati államok óvakodnak attól, hogy a gyári munkásságot és az egyetemek hallgatóit a fővárosban zsufolják össze, — s a *divide et impera* elvét tartva szem előtt megosztják őket több város között, — mi minden forradalmi elemet, egy városban összpontosítunk; — s magunk idézzük elő, hogy egy esetleges társadalmi forradalom esetén — ugyanúgy mint 1918-ban — az egész ország sorsa felett egy város t. i. Budapest döntsön; — s döntsenek ezen egyetlen egy városnak forradalmak előidézésére legalkalmasabb elemei; a munkásság és az ifjúság. Hogy ennek a veszedelemnek elejét lehessen venni, — ezért tartok szükségesnek egy olyan reformot, amely minden téren, tehát kulturális téren is szakít a végletekig vitt központosítással s épúgy mint a német reform — a hallgatóság nagy többségét a vidéki egyetemekre való beiratkozásra kényszeríti. Kényszerrendsza-

bályok alkalmazására azonban csak akkor kerülhet sor, ha Pécs, Debrecen és Szeged filozófiai karain a tanszékeknek szá-
nalmasan alacsony számát felemelik s megfelelő számú mathe-
matika-természettudományi tanszéket szerveznek; — mert je-
lenlegi összetételükben ezek a karok a budapesti Pázmány Pé-
ter tudományegyetem filozófiai karát tehermentesíteni kép-
telenek.

*

Míg a túlszűfolttság ellen a védekezés német rendszere csak a nagyvárosokra szorítkozik, — addig a nyugati államok által alkalmazott harmadik rendszer hatása egyetemes. A harmadik rendszer természetesnek találja, hogy ha a modern államok — mint fentebb mondtam — kulturpolitikailag ve-
tettek, — akkor aratniok is kell; — örül a mennél gazdagabb aratásnak; — s mindössze egyet akar, hogy mennél több tiszta búzát s mennél kevesebb konkolt arasson. Elvet tehát minden mesterséges beleavatkozást a hallgatóság számának alakulásába s csak egy mó-
don t. i. a vizsgák szigorításával, vagyis a sze-
lekció tervszerű kiépítése útján iparkodik a hallgatóság létszámát lecsapolni.

Ezt a rendszert alkalmazza pl. a francia kulturpolitika, amely a túlszűfolttság megakadályozásának három eszkö-
zét ismeri.

Az első eszköz az érettségin tanúsított össze-
hasonlíthatatlanul nagyobb szigorúság, mint nálunk.

Sajnos nálunk pusztán az érettségi szigorításával célt érni nem lehetne. Világosan kitűnik ez akkor, ha a francia és a magyar középiskolákra vonatkozó alábbi adatokat egybevetjük. Bouglé azért tartja a francia középiskolák legutóbbi reformját, amely a középiskolát ingyenessé tette, — az egyetemek szem-
pontjából veszedelmesnek, mert míg eddig a francia középisko-
láknak országos átlagban egy-egy osztályban csak 25—30 tanulójuk volt;¹¹⁶ — addig a középiskolai oktatás ingyenessé tétele következtében a tanulók száma egyszerre úgy megnö-
vekedett, hogy az osztályokra ezentúl átlag 50—60 tanuló fog-
jutni s az egyetemi hallgatók száma a jelenle-

¹¹⁶ The university in a changing world. Edited by Kotsching. 49. old.

ginek több mint másfélszeresére fog emelkedni. Ezt a katasztrófát szerinte csak úgy lehet elkerülni, ha a középiskola első osztályába való felvételt megfelelő szelekció útján korlátozzák. Mivel nálunk ingyenes középiskolai oktatás nincs s ennek ellenére a középiskolák egyes osztályaiban a tanulók száma átlagban már ma is eléri osztályonként a harminckilencet s minthogy ez a középiskolai túlszűfolttság az egyik legfőbb oka a főiskolák túlszűfolttségának, — szerintem az érettségi vizsga szigorításával nem lehet megelégedni; hanem ki kell ezt egészíteni egy olyan reformmal, amely a magyar középiskolákban az egy-egy osztályra jutó tanulók átlagos számát 39-ről 25-re szállítja le.^{110a}

Franciaországban a túlszűfolttság elleni védekezés második eszközének alkalmazására annak a felismerésére vezetett, hogy a középiskola teljességgel képtelen a különböző fajta egyetemek és főiskolák minden fakultásának minden különleges igényét kielégíteni.

A franciák ezen tény felismerésének hatása alatt kétféleképpen nehezítették meg az egyetemekre való felvételt.

T. i. egyrészt a nagyobb lyceumokon különleges rendeltetésű egy vagy több felső osztályt szerveztek, amelyek az érettségit tett fiatalságot bizonyos katonai és tengerészeti főiskoláknak, az École normale supérieur-nek és az alkalmazott természettudományokat előadó főiskoláknak felvételi vizsgáira előkészítik. A felvételi vizsga kötelező. S másrészt magán az egyetemen szerveztek meg előkészítő tanfolyamokat. A francia orvostudományi karokra pl. csak az iratkozhatik be, aki a bölcsészeti karon egy éven át az orvosi kar által szükségesnek tartott tárgyakat: a fizikát, a kémiát s bizonyos természettudományi tárgyakat lehallgatott s az ú. n. P. T. C. certificatot feltudja mutatni.

A túlszűfolttság elleni védekezés harmadik, eszközére kitűnő példa a francia jogtudományi vizsgarend reformja. Midőn 1927-ben a francia jogi karokon a hallgatóság száma elvisel-

^{110a} Az átlagos osztálylétszám leszállítása egymagában 35 %-kal csökkentené a középiskolai tanulók, következésképp az egyetemi hallgatók számát. S a leszállításra az 1934. évi XI. t. c. 26. §-a meg is adja a felhatalmazást.

hetetlenül nagyra nőtt, — nem kontigentálták a felvehető hallgatók létszámát, hanem a hároméves tanfolyam minden évének végén a szóbeli vizsga letétele előtt kötelezővé tették két-két írásbeli rosta vizsga letételét. Ez a reform lényegileg véve azt jelentette, hogy a vizsgák számát egyszerre megháromszorozták.

A fentemlített három eszköz megfelelő alkalmazása nálunk is hozzájárulna ahhoz, hogy egyetemeink túlszűfolttsága megszűnjék.

*

A magyar egyetemi szelekció nagyszabású reformjának második oka gyanánt vizsgarendünk fogyatkozásait emeltem ki. E fogyatkozásokat s orvoslásuk módjait a következőkben foglalom össze:

Az angol rendszer a vizsga pártatlanságára fekteti a súlyt; — mellőzi tehát a szóbeli vizsgáztatást, nehogy a censort a jelölt egyéniségének rokonszenves, vagy ellenszenves volta befolyásolhassa. A francia rendszer nemcsak pártatlanságra törekszik, hanem a jelölt egyéniségét is meg akarja ismerni; — a szóbeli vizsgáztatást tehát írásbeli rosta vizsgákkal kombinálja. A francia rendszerrel lényegileg véve megegyezik a német rendszer. Ez pl. a jogtudományi államvizsgán öt zárthelyi írásbeli feladatnak 5 napon keresztül napi négy órán át való feldolgozását is beleiktatja a vizsgarendbe, ugyancsak mint a szóbeli vizsgát megelőző rosta vizsgákat. Egyedül a mi vizsgarendünk az, amely osztrák hatás alatt az írásbeli vizsgáztatást elhanyagolja s a jog- és államtudományi karokon pl. a dissertatióktól eltekintve — teljesen mellőzi. Minthogy erre az egyoldalúságra semmiféle elfogadható okunk nincs, — szükségesnek tartom, az írásbeli vizsgának, mint rosta vizsgának alkalmazását.

*

A nemzetközi összehasonlításból kitünőleg mindenütt súlyt fektetnek arra, hogy a szóbeli és írásbeli vizsgáztatást bizonyos garanciákkal vegyék körül.

Szóbeli vizsgáztatásnál két garnciát alkalmaznak t. i. egyrészt a vizsga nyilvánosságát s másrészt a vizsgának bizottságok útján való kivételét. Mind a két garan-

ciának nagy fogyatékosága az, hogy alkalmazásuktól a jelöltek és a cenzorok egyaránt szívesen eltekintenek; — a jelöltek örülnek, ha a vizsgának nincs hallgatósága s ha a cenzoron kívül más bizottsági tag a vizsgán meg nem jelenik, mert négyszemköztöti vizsgáztatás esetén enyhébb elbírálásban reménykednek. A cenzorok pedig szívesen eltekintenek mindkét garanciától azért, mert így a kérdések megisméltése nem feltűnő, a kérdezőssel járó szellemi munka kisebb. Minthogy ilyen körülmények közt a nyilvánosság és a bizottsági vizsgáztatás — különösen azon karokon, ahol a vizsgák száma magasra emelkedik, — csak papíron vannak meg s a gyakorlatban érvényesülni nem tudnak, — az angol rendszer a szóbeli vizsgáztatást szinte teljesen elejtette. A szóbeli vizsgáztatásnak azonban rendkívül sok előnye van. — Szerintem tehát a szóbeli vizsgáztatást az írásbeli vizsgáztatással kombinálva továbbra is fenn kell tartani, de a következő módosítással. A vizsgát s az annak eredményeképp adott diplomát három éven belül bárki megtámadhatja azon a címen, hogy a vizsgának nem volt hallgatósága, vagy hogy a cenzoron kívül legalább egy bizottsági tag a vizsga ideje alatt a vizsgáztatás céljaira szolgáló helyiségben állandóan ott nem tartózkodott. Szükségesnek tartanám e szabálytalanságok beigazolása esetén a vizsga és esetleg a kiadott diploma megsemmisítését a következő okokból: A cenzor is csak ember, épúgy, mint az előtte vizsgázó jelölt. Ha a vizsga nem nyilvános és ha a bizottsági tagok valamelyike a cenzort nem ellenőrzi, — a cenzor minden emberi gyarlósága szabadon érvényesülhet. A cenzor pl. megteheti azt, hogy ötpercenként felad egy-egy kérdést, s anélkül, hogy a jelöltet kisegítő kérdésekkel a helyes felelet megadásához hozzásegítené s a kérdésre a feleletet megadná, — ridegen és szívtelenül hallgat és elbuktatja a jelöltet. Csakhogy az én felfogásom szerint az ilyen eljárást nem lehet a szó valódi értelmében vett vizsgáztatásnak tekinteni. Mert az igazi vizsgáztatás a cenzor részéről is magas színvonalú szellemi munkát követel s mert a vizsgán a hallgatóságnak épúgy módot kell nyújtani a tanulásra és jegyzetek készítésére, mint az előadásokon. Csakis az ilyen szellemben felvett vizsga közelíti meg azt, ami ideálképp a modern egyetemi oktatás megteremtője, Fichte szeméi előtt lebegett. A fentemlített helytelen

eljárást, valamint azt is, hogy a cenzor a tárgyilagossá és komoly bírálatot ki nem álló kérdéseket tegyen fel; — hogy az amúgy is izgatott lelkiállapotban levő jelölttel idegesen és durván bánjon, hogy eldugott lényegtelen apróságokat kérdezzen stb., — csakis a vizsgarend megfelelő módosítása s a nyilvánosságnak és az egyik bizottsági tagnak állandó ellenőrzése tudja megakadályozni.^{116b}

Ami az írásbeli vizsgát illeti, — ennél az egyetemi szelekció különböző rendszerei a legkülönbözőbb biztosítékokat alkalmaznak. Kisebb jelentőségű vizsgáknál a biztosíték abból áll, hogy a jelöltek zárthelyen hivatalos ellenőrzés alatt készítik el dolgozataikat. Nagyobb jelentőségű vizsgáknál pl. jog- államtudományi dissertatióknál Németországban három fontos biztosítékot alkalmaznak: *a)* a folyamodónak egy oly esküvel egyenlő értékű írott kijelentést kell a dissertatio-ra rávezetnie és aláírnia, mely szerint dissertatioját mások segítségével nélkül készítette; — más forrásmunkákat és segédeszközöket, mint amelyekre dissertatiojában hivatkozik, — nem használt; — s minden olyan szövegrészt, amelyet a korábbi irodalomból egészen vagy megközelítőleg szószerint vett át, — mint ilyent tüntetett fel s ebből a célból a használt kötet- és oldalszámot pontosan idézte; — *b)* a dissertatiót ki kell nyomtatni; — s *c)* a nyomtatott példányokon a referens nevét fel kell tüntetni.

A jelölt által adott ünnepélyes írásbeli nyilatkozat, a nagy nyilvánosság ellenőrzése s a referens felelősségének tudata biztosítják azt, hogy a dissertatio tényleg a jelölttől származik s hogy a megkövetelt magas színvonalat tényleg eléri.

Nálunk, midőn a doktori vitatkozásokat megszüntették, — a kolozsvári egyetem jogi kara a dissertatiót olyan írásbeli dolgozattal akarta helyettesíteni, amely a szigorlati tárgyak bármelyikéből szabadon választandó kérdésre vonatkoznék. A budapesti jogi kar 1873. nov. 24-iki ülésében elvetette ezt a megoldást azért, mert „szöges ellentétben áll a „tudoroztatás” egész lényegével”; — mert „felforgatja a magasabb tudományosság feltüntetésére szolgáló mérőeszköz-

^{116b} A jelentéktelen részletek kérdezését több vizsgarend — így pl. a német jogtudományi államvizsgára vonatkozó rendelet kifejezetten tiltja, mert az egyetemi vizsga nem az emlékező tehetséget kutatja, hanem Verständnissprüfung.

zök természetes sorrendjét“ s „a szigorlatok előzményévé teszi azt, ami azoknak csak folyománya“; — mert „attól aki csak készül szigorlatra, oly dolgot követel, amely... az összes jogi tudományokba való mélyebb behatolást tételez fel; —“ s mert a doktori értekezés feladata nem az, amit ilyen gyanánt a kolozsvári kar tüntet fel, hanem egészen más. „Azoktól, akik mint tudórok a tudomány felkentjeinek ünnepélyesen felavatgatnak, elsősorban kívánható, hogy a tudományos haladásnak legyenek úttörői“; — amire a szakkészültségen kívül „önbuvárlat“ is szükséges. Ez — Konek szerint — az inauguralis dissertatio célja. Eszerint a budapesti jogi kar azt kívánta, hogy addig is — amíg az értekezést teljesen elejtik — nagyobb súlyt fektessenek rá s az értekezések elbírálásánál nagyobb szigorat alkalmazzanak, azért hogy „a *netalán* sajtó alá bocsátandó értekezés homlokán jogosan viselhesse azt a kitételt, hogy a kar jóváhagyása mellett látta meg a napvilágot“.¹¹⁷

A rendelkezésemre álló adatok alapján nem áll módomban megállapítani, kit terhel a felelősség azért, hogy a jogi és államtudományi disszertatiók továbbra is fentmaradtak, mégpedig anélkül, hogy a disszertatiók eredetiségének és magas színvonalának csak egyetlen egy legelemibb biztosítékát is életbe léptették volna. A biztosítékok teljes hiánya az oka annak, hogy a magyar jogi oktatás legnagyobb szegényfoltja gyanánt a disszertatiók szerepelnek; — s hogy a disszertatiók szempontjából mélyen alatta állunk a balkán államoknak, mert a balkán államok vizsgarendje olyan az ifjúságot a korupcióra szinte ránevelő vizsgáztatást, mint amilyen nálunk, a jog- és államtudományi disszertatio előállítása alakjában meggy végbe, — nem ismer. Az ifjúságnak hatvan év óta tartó korumpálása s hatvan év óta tartó sikertelen próbálgatások után feltétlenül szükségesnek tartom vagy a jog- és államtudományi disszertatiók eltörlését s írásbeli zárthelyi dolgozatokkal való helyettesítését, vagy pedig a disszertatióknak fentemlített biztosítékokkal való körülbástyázását.

*

¹¹⁷ Eckhart F. i. m. 494., 495. old.

Az angol és francia vizsgarendszer, — sőt államvizsgákon a német vizsgarendszer is arra fekteti a súlyt, hogy a jelöltek között a vizsga eredményének megállapításakor mennél több árnyalati megkülönböztetést lehessen tenni. Valamennyien elfogadják tehát az osztályozás rendszere gyanánt a pontrendszerrel s a jelölteket az általuk elért egységek számának sorrendjében rangsorozzák.¹¹⁸

Nálunk az osztályozásnál használt szóbeli jegyek még csak egységesen szabályozva sincsenek; s vannak karok, amelyekben — ha nincs külön kari megállapodás — minden egyes professzor olyan osztályozó jelzőket használhat, amilyeneket jónak lát. Pedig az egyöntetű osztályozásnak s az ú. n. pontrendszernek rengeteg előnye van, különösen akkor, ha az állások betöltésénél a diplomák belső értékét vagyis az egyes vizsgákon elért eredményeket is figyelembe veszik. Ezért volna indokolt az osztályozás egyöntetű szabályozása s a pontrendszer meghonosítása.

*

Az angol vizsgarend, a franciáknál a nagyiskolák vizsgarendje s bizonyos vizsgákat illetőleg az olasz egyetemi reform mind kötelezővé teszik a protekció kizárása érdekében a vizsgáknak versenyvizsgák gyanánt leendő megszervezését mégpedig az angol és a francia rendszer nemcsak akkor, ha állások betöltéséről van szó, hanem elméleti vizsgák esetében is.

Hogy közönséges és versenyvizsga között mily óriási különbség van, — ezt legtökéletesebben Macaulay, az angol közszolgálati versenyvizsga rendszer megalapítója fejtette ki. Szerinte: „közönséges vizsga esetén maga a censor is közreműködik abban, hogy a színvonal alább szálljon; — mert egyetlen egy jelöltet állítanak eléje s lényegileg véve azt a kérdést intézik hozzá: alkalmas-e a jelölt arra, hogy képesít-

¹¹⁸ A pontrendszer illetve a számszerinti osztályozás és a rangsorozás nálunk is megvolt; — de 1848-ban az ifjúság követelésére eltörölték. V. ö. Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története 375. old. A jogi kar a hallgatók közti féltékenységet és gyűlölködést hozta fel az eltörlés indokául. V. ö. Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 367. old. Ezek az érvek tarthatatlanok; — más államokban a szövegben javasolt rendszer bevált.

sék illetve bizonyos állásra kinevezzék?“ „A jó ság, a ro-
konszenv, s az a körülmény, hogy nem szíve-
sen hervasztjuk el egy fiatal ember reményeit.
— mind hatnak a censorra, s végül is a censor fog
erőlködni, hogy a jelöltet — esetleg egy vagy több bukás után, —
de végül is áteressze“. „Ha pedig ezt nem akarná meg-
tenni, akkor jön könnyezve az édesapa; ír kétségbeesett levelet
az édesanya; megmozdulnak a protektorok; s ki tudna ezek-
nek ellenállni?“ „Versenyvizsga esetén nem így
van!“ „A censornak a kisujját sem kell megmozdítani s a je-
löltek ön maguk emelik a vizsga színvonalát, mert mindegyik
kénytelen a legjobb eredmény elérésére törekedni“, ha el-
méleti vizsgán az előre meghatározott számú kitünteté-
sek egyikét, vagy ha állások betöltésekor az előre meg-
határozott számú állások valamelyikét el akarja nyerni“. „S a
censor és a protektorok helyzete is más“. „A
censor elé a jelöltek egész sorozatát állítják s az a döntés,
ami kedvező az egyikre, szükségképen hátrányos a másikra
és megfordítva“. „Az édesanyának pedig versenyvizsga esetén
azt kellene a censortól kérnie: tudom, hogy az én fiamat a többi
versenyző legyőzi, — de mégis azt kérem, mond, hogy az én
fiam győzött“. „Világos, hogy az ilyen kérést sem
előterjeszteni, sem teljesíteni nem lehet“.¹¹⁹

Macaulay érvelése alapján kétségtelen tény, hogy mennél
több granciával vesszük körül a rangsoros versenyvizsgát s külö-
nösen ha a tömegesen letett vizsgákat, mint írásbeli anony-
m versenyt szabályozzuk,¹²⁰ — a versenyvizsga annál
inkább kizárja a protekció érvényesülését; — s annál inkább
lehetővé teszi, hogy a vizsgák eredményének megítélésénél ne
a jelöltek társadalmi állása és összeköttetései
döntsenek, hanem a jelöltek képzettsége. A mi
vizsgarendünk — ösztöndíjak és jutalmaktól eltekintve — a
versenyvizsgák intézményét nem ismeri.¹²¹ A magam részéről

¹¹⁹ H. Finer: The British Civil Service 12—22. old.

¹²⁰ Anonym versenynél a censor a jelöltek neveit sem tudja s szá-
mál megjelölt dolgozatokat osztályoz. Lásd alább a diplomai szolgálatra
előkészítő versenyvizsga leírását.

¹²¹ A Pázmány Péter tudományegyetemen a versenyvizsgák multját
illetőleg lásd Szentpétery Imre i. m. 237. old.

— a protekció elleni egyetlen intézményes biztosíték gyanánt — nagyon fontosnak tartanám a versenyvizsgák meghonosítását.

*

A versenyvizsga természetéből következik, hogy azokban az államokban, amelyek vizsgarendszerük alapjául akár egészben, akár részben a versenyvizsgákat tették meg, — verseny esetén a javító vizsgának célja nem lehet; — versenyvizsga esetén tehát javítóvizsga nincs. De még azon államok közül is, amelyek a versenyvizsgák rendszerét nem fogadják el, — Németországban az államvizsgákon a jelölteket pótvizsgára utasítani nem lehet. Szinte azt mondhatnám szabály a teljes ismétlésre való utasítás, megszigorítva Németországban pl. azzal, hogy a jelöltet bizonyos tárgyakból egy vagy két szemeszteren át előadások hallgatására avagy gyakorlatokban való részvételre kötelezik akkor is, ha már abszolvált. Ezek a szigorítások nálunk mind ismeretlenek; — valamint ismeretlen az az angol szabály is, hogy egyetemi gradust csakis a beiktatástól számított bizonyos számú trimesztereken belül lehet szerezni; — s ugyancsak ismeretlen az a német szabály is, hogy a vizsgát t. i. az államvizsgát csak egyszer lehet megismételni. Mi a túlenyhe osztrák rendszer hatása alatt állunk, amely a legutóbbi reform szerint is megengedi, hogy a jelölt ugyanazon vizsga letételét háromszor kísérelje meg. De még tetézzük is ezt az enyheséget azzal, hogy a jelölt nálunk nem egy vagy két szemeszter eltelte után s nem egyes tárgyaknak újbóli hallgatása s a gyakorlatokban való részvétel után jelentkezhetik vizsgára még akkor is, ha már abszolvált, — hanem olyan rövid határidő letelte után, amely alatt alaposan elkészülnie lehetetlen. S a párhetes túl rövid határidővel ellentétben semmiféle időbeli korlátot meg nem állapítunk arra vonatkozólag, hogy a vizsgákat az első beiratkozástól számítva mennyi idő alatt kell letenni? Nálunk tehát — ha valaki abbahagyta szigorlatai letételét, — akár 20 vagy 30 évvel később is jelentkezhetik szigorlatra, amikor már a censor nem egy közönséges jelölttel, hanem egy 60 éves nyugalmazott pénzügyigazgatóval, egy a censorral egykorú ezredessel, vagy országgyűlési képviselővel áll szemben. Minthogy e viszátságok lehetetlen helyzeteket idéznek elő, — megfontolandónak tartom

nem volna-e indokolt a vizsgák letételét az első beiratkozástól számítva határidőhöz kötni, — a pótvizsgákat teljesen eltörölni — s a teljes ismétlést a fentjelzett szigorításokkal összekapcsolni?

*

Angliában a középkor egyetemi fokozatai közül az alsóbbrendűek épúgy elsorvadtak, mint nálunk. Anglia a hanyatlással szemben akképen védekezett, hogy az egyetemi oktatást és vizsgáztatást bifurkálta s a tudományos értékű gradusok megszerzése érdekében külön honours tanfolyamokat s külön kitüntetéses versenyvizsgákat rendszeresített. Ez a reform több mint száz esztendő alatt fokozatosan ment végbe s azzal az eredménnyel járt, hogy jelenleg a közönséges baccalaureusi fokozaton kívül Oxfordban 11, Cambridgeben 14, Londonban pedig 47 tárgycsoportból lehet tudományos értékű baccalaureusi fokozatot szerezni. Ezt a nagyszabású reformmozgalmat — amit kimutattam, — a londoni egyetem s Északangliának a természettudományokat kultiváló modern egyetemei egy Oxfordban és Cambridge-ben teljesen elhalt gradus új életre keltésével egészítették ki. T. i. míg Oxfordban és Cambridgeben a magisteri gradus pusztán címmé fokozódott le, amelyet minden baccalaureus elnyerhétett, aki a baccalaureusi gradus megszerzésétől számítva egy bizonyos idő eltelté után az előírt díjat lefizette — addig a fentemlített modern egyetemek az elhalt magisteri fokozatba új életet lehelttek, mert megszerzését az egyetemi tanulmányok befejezése s a tudományos értékű baccalaureusi fokozat megszerzése után további három éven át tartó tudományos kutató munkától s ennek eredményeképp egy magas színvonalú írásbeli dolgozattal tették függővé. S valamennyi egyetem egyaránt közreműködött az egyetemi gradusok színvonalának emelésében akkor, midőn 1919-ben Anglia valamennyi egyetemén egy újfajta doktorátust honosítottak meg t. i. a filozófiai doktorátust.¹²²

De nemcsak az angol egyetemek története igazolja, hogy az egyetemi gradusok tudományos értékét minden művelt ál-

¹²² Lásd fentebb az egyetemi szelekció angol rendszerének ismertetését.

lam fokozni iparkodik, — hanem ugyanilyen törekvést lá-
tunk Franciaországban is. Amint kimutattam, — Napoleon a
francia forradalom által eltörölt egyetemi gradusokat vissza-
állította; — s az a csodálatosan gazdag és változatos vizsga-
rendszer, amely az egyetemi oktatás fokozatos reformja kö-
vetkeztében kialakult — mind a licenciátus és a doktorátus
színvonalát emeli. S mivel a francia rendszer a nagy tömegek
tudományos ambícióit épűgy kitudja elégíteni alsóbbrendű
egyetemi fokozatok osztogatásával, mint az angol rendszer; —
a doktorátus Franciaországban épűgy mint Angliában rendkívül
magas színvonalon áll s a doctorats és lettres alkotják pl. a
francia egyetemek legnagyobb büszkeségeit. Angliával és Fran-
ciaországgal ellentétben Németországban a doktorátus le-
hanyatlott.¹²³ A német idealismus nagy szellemi forradalma
u.-is, amely kiharcolta a karok közötti egyenlőséget, sőt a
filozofia és a filozofiai fakultás részére elsőbbséget követelt, —
a filozofiai kar alárendeltségének emlékeit látta a baccalaureusi
és a magisteri fokozatokban s ép ezért a teológiai licenciátustól
eltelkintve a régi gradusokat egyszerűen eltörölte. Innen a né-
met egyetemi vizsgarendszer feltűnő egyszerűsége s az egye-
temi gradust illetőleg a tagozódás teljes hiánya. De mivel
a német egyetemek a nagy tömegek tudományos ambícióit
alsóbbrendű egyetemi fokozatok osztogatásával ki nem
elégíthetik — s mindenki részére, aki az előírt vizsgákat le-
tette, ugyanazon gradust t. i. a doktori foko-
zatot kénytelenek megadni, — az alsóbb gradusok eltör-
lésének az lett az eredménye, hogy a német doktorátus tud-
ományos színvonala lehanyatlott. Amint kimutattam a nem-
zeti szocialista reform a doktorátus színvonalát
ismét emelni iparkodik s ezért tesz különbséget közönséges
és habilitációs doktorátus között.¹²⁴

Ha ezek után kiemelem még, hogy az egyetemi oktatás
legújabb olasz reformja is a doktorátus tudományok értékének
emelésére törekszik, ebből a célból a doktorátust 32 tárgycso-
port közt aprózza szét s a modern egyetemnek fejlődésének

¹²³ Lásd fentebb az egyetemi szelekció német rendszerének ismer-
tetését.

¹²⁴ Lásd fentebb u. o.

megfelelően kifejezetten specialistákat akar nevelni,¹²⁵ — akkor nyomban kiviláglik annak az álláspontnak a tarthatatlansága, amely nálunk a doktorátus színvonalának emelését a legkülönbözőbb ürügyekre hivatkozva ellenzi.

Nálunk u.-is már 1891 óta tesznek kísérleteket arra, hogy a doktorátust képesítő erejétől megfosszák s tisztára tudományos fokozattá alakítsák át. Csáky és Wlassits idevonatkozó javaslatait azonban a budapesti egyetem jog- és államtudományi kara következetesen ellenezte s lényegileg véve három okból: 1. „mert a kötelező doktorátus elejtése az ügyvédségnek mérhetetlen kárára válnék s az ügyvédi túltermelés, ez a társadalmi baj nemzeti katasztrófává válnék“; — 2. mert „a doktorátus már régóta nem tudós vizsga“; — s 3. mert „a kar úgytalálta, hogy nem nyújthat segédkezet ahhoz, hogy — az egyes tárgycsoportokból teendő — „apró-cseprő doktorátusok örve alatt veszendőbe menjen a jogtudományok egységének gondolata“.¹²⁶

E három érv közül az első az egyetemet kizárólag, mint szakiskolát fogja fel s a helyett hogy megkísérelné a gyakorlati élet és a tudomány érdekeinek összeegyeztetését, — a tudomány érdekét a gyakorlati élet érdekeinek rendeli alá. A második érv teljesen tarthatatlan, mert a doktorátust Francia-, Angol-, Olasz- és Németországban egyaránt tudományos gradusnak tekintik. A harmadik érv pedig ellentétben áll a modern egyetemek fejlődésével, mert csak a régi egyetemek adtak egy-egy kar hallgatói részére encyclopedikus tudásról tanuskodó doktorátust, — a modern doktorátus Paulsen tanusága szerint Németországban tényleg, Angliában, Francia- és Olaszországban ellenben jogilag is speciális tudományos képességeket bizonyít.

A gyakorlat és a tudomány érdekeit egyaránt ki lehetne elégíteni, ha a saját multunkból és a nemzetközi összehasonlításból le tudnánk vonni a következtetést.

A németeknek meg van az okuk arra, hogy a régi egyetemi gradusokat vissza ne állítsák; — hiszen őket a régi gradusok eltörléséhez egy olyan nagy szellemi for-

¹²⁵ Lásd fentebb az egyetemi szelekció olasz rendszerének ismertetését s különösen a Paulsen álláspontjára vonatkozó jegyzetet.

¹²⁶ Eckhart F. i. m. 578—579. old.

radalom emléke füzi, amely a német kultúra történetének egyik legnagyobb dicsősége és büszkesége. Mi e szellemi forradalomban nem vettünk részt; — csak elfogadtuk osztrák közvetítéssel azt, ami ezen ránk nézve idegen forradalomból következett. Ép ezért, ha a történelmi alkotmányu magyar állam jogászaiban volna annyi történelmi érzék — mint a történelmi alkotmányú Anglia természettudósaiban volt, — az ő példájukra mi is feleleveníthetnénk a régi magisteri fokozatot. Ez esetben azok, akik a mai vizsgarend alapján doktori fokozatot kapnak, — e helyett ugyanazon vizsgák alapján^{126a} magisteri címet kapnának s ez a fokozat adná meg a képesítést mindazon pályákra, amelyekre ma a doktorátus képesít.

Ha ezt a gondolatot megvalósítani nem lehetne, — akkor ismét német ösvényeken járva, — a német megoldáshoz hasonló megoldást választhatnánk s különbséget tehetnénk közönséges és tudományos doktorátus között. A közönséges doktorátust a mai vizsgarend alapján; — a tudományos doktorátust ellenben egyes tárgycsoportokból külön szigorlat s egy a szó valódi értelmében vett s a fentemlített három biztosítékkal körülbástyázott dissertatio alapján lehetne megszerezni. De ellentétben a német reformmal, — ez a reform a habilitatiót nem érintené, vagyis nem vonná maga után egy habilitált doktori gradus kialakulását.

*

Az egyetemi szelekció harmadik válfaja gyanánt a gyakorlati célú szelekciót emeltem ki.

Mínhogy ebből a szempontból az egyes tudománykarok között oly nagy eltérések vannak, hogy a gyakorlati célú szelekciót bírálát tárgyává csak az egyes karok saját szakemberei tehetik, — az alábbiakban csakis a jog- és államtudományi karokat érdeklő gyakorlati célú szelekcióról lesz szó.

De még ebben a szűk körben sem foglalkozom a gyakorlati célú szelekció minden ágával, hanem csak azzal a kettővel, amelyek közül mai viszonyaink közepette az egyiknek a

^{126a} Akkor ugyanazon vizsgák alapján — ha a közönséges vizsgákat megreformálni nem sikerülne. De a dissertatiót ez esetben írásbeli zárthelyi vizsgának kellene felváltani.

legnagyobb jelentősége van, a másik pedig a legnagyobb elvi ellentétet váltotta ki.

A magyar állam léte és fennmaradása szempontjából legnagyobb, sőt azt mondhatnám valósággal sorsdöntő jelentősége a külképviselet céljait szolgáló szelekciónak van.

Hogy a szelekció ezen ágát illetőleg a reform szükséges voltát megindokolhassam, — párhuzamot kell vonnom a külügyi szolgálatra való előkészítés különböző rendszerei között.

Az osztrák-magyar rendszer keletkezését Mária Terézia uralkodására vezethetjük vissza, aki 1754-ben alapította meg a keleti nyelvek akadémiáját. Ebből fejlődött ki az osztrák-magyar monarchia külképviseleti főiskolája, az internátussal egybekötött később ú. n. konzuli akadémia. A tanfolyam ösztendőn át tartott; — s a hallgatókat a diplomáciai és konzuli szolgálatban nélkülözhetetlen gazdasági, kereskedelmi, politikai, történelmi és jogi tárgyakból s az idegen nyelvekből képezték ki.

Az osztrák-magyar rendszertől lényegesen különbözött a porosz rendszer, amelyet sajnos már nagyon későn t. i. a világháborúnak majdnem a küszöbén 1908-ban Bülow herceg szervezett át. Az átszervezés a régi német külképviselet egyik legnagyobb fogyatkozását s a tehetségek érvényesülésének egyik legnagyobb akadályát akarta kiküszöbölni s ép ezért a reform legfontosabb alapelveként azt a szabályt fogadta el, hogy a diplomáciai és a konzuli próbaszolgalatba való felvételnél a nemesi, illetve polgári származásra tekintettel lenni nem szabad; — a felvételnél tehát nem a származás, hanem egyedül a vagyoni függetlenség, a francia és angol nyelvekben való jártasság s az a döntő, hogy a jelöltek milyen eredménnyel végezték egyetemi tanulmányaikat? A főiskolai végzettséget bármely kar által kiállított diplomával lehetett igazolni; — de a legtöbb esetben a jogtudományi államvizsga sikeres letételét követelték meg. A jelöltek felvétele felett a külügyminiszter döntött. A felvett jelöltek előkészítő szolgálata nem jogász jelölteknél öt évig, a jogtudományi elméleti államvizsgát letett jelölteknél négy évig s a magasabb közigazgatási szolgálatra képesített vagyis

azon jelölteknel, akik három évi gyakorlat után a közgazgatási nagy államvizsgát már letették, — egy évig tartott. A jelölteket az előkészítés céljaira részint a külügyminisztériumba rendelték be központi szolgálatra, részint a külföldi missiokhoz osztották be; s megengedték, hogy a jelöltek az előkészítés ideje alatt ideiglenesen valamely nagyobb pénzintézetnél, kereskedelmi vállalatnál, vagy kereskedelmi- és iparkamaránál szolgálatot teljesítenek s a kereskedelmi főiskolákon és az egyetemek szemináriumában előadásokat hallgassanak, illetve tudományos munkásságot végezzenek. Az előkészítő szolgálat idejének letelte után angol és francia nyelven történelmi, állami jogi, nemzetközi jogi, nemzetgazdaságtani és pénzügyi, valamint kereskedelempolitikai problémákról kellett írásban értekezniök; a szóbeli vizsgán pedig ugyanezen tárgyakból s a politikai földrajzból kellett vizsgáznioök; — s ezenfelül egy szabad előadás keretében meg kellett bírálnoök a külügyminisztérium valamelyik fontosabb és elvileg vitás természetű aktáját illetőleg az elintézés mikéntjét. E rendkívül nehéz írásbeli és szóbeli vizsga után a jelöltet külföldi tanulmányutra küldték és ha alaposan megismerte valamely külföldi állam viszonyait, — csak ekkor osztották be, mint követségi titkárt a külügyi szolgálat központi, diplomáciai vagy consuli ágazatához. Ezt a rendkívül nehéz elméleti előkészítést csak akkor, mikor a jelölt már követségi titkár volt, — egészítették ki a gyakorlati irányú kiképzéssel. A jelöltet, már, mint követségi titkárt vezették be a különböző fajta diplomáciai jegyzékek, aide mémoires-ok és jegyzőkönyvek fogalmazásába, iktatásába és kiadományozásába, a sürgönyök chiffrírozásába s a chiffrírozott sürgönyök megfejtésébe, a másolatok és a levéltár feletti felügyeletbe vagyis az ú. n. irodai szolgálatba.¹²⁷

A balkán államok, amelyek Magyarországot a teljes nemzetközi önállóság kivívásában s következőkép a diplomáciai és consuli szolgálat kiépítése terén is majd félszázaddal meg-

¹²⁷ B. L. Freiherr v. Mackay: Die moderne Diplomatie 57—58. old.

előztek, — ismét más rendszert alkalmaztak. Szerbia pl. az ő jövőendő diplomatáit és konzuljait nagy pártfogójának, a francia köztársaságnak fővárosában Párisban készítette elő. Hogy milyen szellemben és milyen eredménnyel, — erre csak egy — de világtörténelmi jelentőségű példát hozok fel. A szerb kormány 1899-ben állami ösztöndíjjal Párisba küldötte Miroslov J. Spalakovič-ot, aki később Szerbia legnagyobb diplomatája lett. Spalakovič mint a párisi École diplomatique tanítványa La Bosnie et l'Hercegovine cím alatt egy nagyszabású tanulmányt írt. Ezt a francia nyelven írt tanulmányt mint pályamunkát a párisi egyetem jogi kara elé terjesztette s a jogi kar ezt a tudományos szempontból értéktelen, a politikai propaganda szempontjából elsőrendű tanulmányt megkoszorúzta. S korszakalkotó jelentőségre tett szert ez a tanulmány azért, mert ez követelte először — mégpedig a világ egyik legelső egyetemének tüntető elismerése mellett, — azt, hogy ha valamely állam a területén élő népeket elnyomja, a nagyhatalmak kötelesek legyenek beavatkozni; ez a tanulmány tüntette fel Magyarországot már 1899-ben mint Európa tűzfészket s ez követelte már 1899-ben a magyarság által elnyomott népek felszabadítása érdekében a kollektív nemzetközi beavatkozást.¹²⁸

Ebből a példából világosan kitűnik, hogy a balkán államok jövőendő diplomatáinak külföldön való kiképeztetésével egyszerre két célt értek el: egyrészt olyan magasabbrendű képesítést adtak jelöltjeiknek, amelyet ezek ott-hon meg nem szerezhettek; — s másrészt felhasználták ösztöndíjasaikat arra, hogy a külföldi államok közvéleményét ellenünk uszítsák.

Minthogy Magyarország feldarabolása a nagyszerűen megszervezett diplomáciai előkészítés eredményeképp következett be, — joggal vethetjük fel azt a kérdést, vajjon a magyar kormány levonta-e a mi tragikus sorsunkból a következtetést? — s megadja-e a mi jövőendő diplomatáinknak és consulainknak azt a képesítést, amelynek messze túl kell szárnyatnia

¹²⁸ Lásd L. v. Südland valódi nevén Pilár József dolnatuzlai ügyvéd Die südslawische Frage und der Weltkrieg című munkáját 387., 388., 553., 580. old.

a többi, különösen a kisebbségi-államok diplomatáinak és consuljainak képesítését, ha azt akarjuk, hogy velük szemben sikereket érjünk el?

A jelenleg érvényben lévő magyar rendszer gr. Károlyi Gyula miniszterelnöknek egy 1931-ben kibocsátott rendeletén épül fel. A rendelet szerint a külügyi szolgálat fogalmazói szakában csak azt lehet alkalmazni, aki a külügyminisztériumban teljesített egy évi próbaszolgálat után a külügyi fogalmazói vizsgát letette. A próbaszolgálatra való bocsátást csak az kérheti, aki — többek közt — igazolni tudja, hogy jogtudományi, vagy államtudományi doktorátusa, vagy a budapesti közgazdaságtudományi karon a közigazgatási, vagy külképviseleti és konzuli szakosztály elvégzése után megszerzett közgazdaságtudományi tudori oklevele van. A folyamodóknak felvételi vizsgát kell tenniük egy négy tagból álló bizottság előtt, melynek elnöke a külügyminisztérium elnöki osztályának mindenkorai főnöke s tagjai az elnöki, gazdaságpolitikai és jogi osztályok egy-egy főtisztviselője. A felvételi vizsga írásbeli és szóbeli vizsgára válik szét. Az írásbeli vizsga tárgyai: 1. magyar dolgozat valamely gyakorlati jelentőségű külpolitikai és gazdasági vonatkozású tárgyról, 2. fordítás magyarból franciára és francia szöveg tollbamondása, 3. fordítás magyarból németre és német szöveg tollbamondása, 4. gépírás. A szóbeli vizsga tárgyai: 1. általános történelem 1740-től a berlini congressusig különös tekintettel Magyarországra, 2. francia nyelv, 3. német nyelv s a folyamodó kívánságára esetleg más nyelvek is.¹²⁹

A próbaszolgálatra való bocsátás felett a vizsga eredménye s a bizottsági elnök jelentése alapján a külügyminiszter dönt.

A próbaszolgálatra bocsátott jelöltek a külügyminisztériumban alkalmaztatnak s minden nap 2 órán át kötelesek szolgálatot teljesíteni. A hivatalos órák többi részét az előkészítő tanfolyam látogatására s a tanfolyam anyagának elsajátítására kell fordítaniok. Az előkészítő tanfolyam a külügyminisztérium vezetése és ellenőrzése alatt a budapesti közgazdaságtudományi karon tartatik meg s tárgyai a következők:

¹²⁹ Lásd a m. kir. minisztériumnak 6430/1931. M. E. sz. rendeletét.

1. diplomáciai történelem, 2. nemzetközi közjog, 3. nemzetközi magán- és büntetőjog, 4. konzuli jog és külügyi igazgatás, 5. kereskedelem és vámpolitika, 6. agrárpolitika, 7. kereskedelmi áruisme, 8. katonai ismeretek, 9. angol nyelv, 10. valamely szláv nyelv, vagy a román nyelv.

Az egy évi próbaszolgálat letelte után a jelöltek egy szokatlanul nagyszámú bizottság előtt, amelynek a különböző miniszteriumok képviselői s a tanfolyam előadói, vagy ezek helyettesei révén közel 20 tagja van, — írásbeli és szóbeli fogalmazói vizsgát tesznek.

Az írásbeli vizsga tárgyai: 1. diplomáciai történet és 2. nemzetközi jog francia nyelven, 3. gazdasági politika német nyelven, 4. fordítás magyarból angolra, 5. gyorsírás.

A szóbeli vizsga tárgyai: 1. konzuli jog, külügyi igazgatás és 2. katonai ismeretek magyar nyelven, 3. nemzetközi jog, 4. nemzetközi magán- és büntetőjog, 5. diplomáciai történelem francia nyelven, 6. kereskedelmi- és vámpolitika, 7. agrárpolitika német nyelven, 8. kereskedelmi áruisme német- vagy angol nyelven, 9. angol nyelv, 10. fordítás szláv, román vagy esetleg egy más nyelvből magyarra.

A külügyi fogalmazói szakban való alkalmazás felett a külügyminiszter dönt mégpedig a jelölteknek a külügyi fogalmazói vizsga eredményeképp megállapított rangsora s a jelöltek hivatalfőnökeinek jelentése alapján.

*

Mielőtt a fentidézett gróf Károlyi Gyula féle rendeletet a külképviseleti szelekció külföldi rendszereivel egybevetném, — rá kell mutatnom arra, hogy a rendelet kibocsátásakor a budapesti közgazdaságtudományi karra vonatkozó 1920. évi XXXI. t. c. még érvényben volt; — s a külügyi szolgálatra előkészítő tanfolyamot a közgazdaságtudományi kar negyedik szakcsoportján t. i. a külképviseleti és konzuli szakcsoporton kellett megtartani.

A József Nádor egyetemről szóló 1934. évi X. t. c. azonban az 1920. évi XXXI. t. c.-et hatályon kívül helyezte; a közgazdaságtudományi kart a József Nádor egyetem alkotó részévé tette s a közgazdaságtudomány karon belül a régi négy szakcsoport helyett mindössze két osztályt létesített; t. i. egyrészt a mezőgazdasági

és kereskedelmi s másrészt a közigazgatási osztályt. A külképviseleti és a konzuli szakcsoport ennek következtében megszűnt; — s mivel a gróf Károlyi féle rendeleten semmiféle változtatást nem eszközöltek, — a rendeletnek az előkészítő tanfolyam látogatására vonatkozó részét végrehajtani nem lehet.

Ha ezeknek előre bocsátása után a külügyi szelekció magyar rendszerét a fentebb vázolt rendszerekkel egybevetem, akkor kitűnik, hogy a magyar külügyminiszterium nem vette át s mivel évente mindössze 4—5 jelölt kiképzetéséről van szó, — nem is vehette át az osztrák-magyar rendszert, amely egy ötvenkét milliós lakosságú nagyhatalom külügyi szolgálatának céljaira egy külön főiskolát szervezett; — nem vette át a balkán államok békebeli rendszerét, amely az egyetemet végzett jelöltek kiképzetés céljából külföldre küldötte; — hanem leszállítva a Bülow reformja szerinti négyéves próbaszolgálatot egy esztendőre, — nagyjában a német rendszert követte.

A német rendszernek azonban volt egy eredendő nagy hibája, az t. i., hogy a diplomáciai és consuli pályára való jutást a jelöltek nemesi származásától tette függővé. A Bülow féle reform iparkodott szakítani ezzel az irányzattal s hangoztatta is, hogy a származást a külügyi szolgálatba való felvételnél figyelembe venni nem szabad. De intézményes biztosítékokról nem gondoskodott. Ezen a téren tehát messze elmaradt a világ legnagyobb diplomatáit és konzuljait kiképző angol rendszertől, amely a konzuli szolgálat terén már 1904-ben, a külügyi szolgálat egyéb ágaiban pedig már a világháború előtt behozta az állásoknak versenyvizsgák útján való betöltését.

Az angol rendszer szerint az, aki a külügyi szolgálat terén megüresedett első osztályú titkári állások valamelyikét el akarja nyerni, — a belügyi, az indiai s a gyarmati államszolgálat részére hirdetett versenyvizsgákon köteles résztvenni. A versenyvizsgákat egy olyan három tagból álló bizottság — a Civil service commission szervezi meg, amely a függetlenség és pártatlanság biztosítókaival körülbástyázva, semmiféle miniszter-

nek alárendelve nincs, a parlamenttől is független s egyedül a korona és a nagy nyilvánosság ellenőrzése alatt áll s mint az egész angol világbirodalom központi szervező organuma évente 12—13,000 tisztviselői állás betöltésénél működik közre. Ez a központi bizottság censorok gyanánt a legkiválóbb elméleti és gyakorlati szakembereket alkalmazza. Az ezek előtt leteendő vizsga írásbeli és anonym. A dolgozatokat t. i. a pályázók nem nevük aláírásával, hanem azzal a számmal tartoznak előltni, amelyet a vizsgateremben való elhelyezkedésük alkalmával kapnak; — ugyanazon számot ráírják egy cédulára s a leragasztott borítékokban elhelyezett cédulákat, valamint a dolgozatokat átadják a vizsgát ellenőrző tisztviselőnek. A censorok közt csak a számokkal ellátott dolgozatokat osztják szét úgy, hogy a censorok a dolgozatok megbírálásakor a jelöltek neveit nem tudhatják. A censorok minden egyes hasonló tárgyú dolgozatot egybevetnek egymással s meghatározva az egyes dolgozatok sorrendjét, megállapítják az egyes dolgozatokért járó egységek számát, amely azonban a közzétett pályázati feltételek szerint egy-egy jelöltnél a négyezret meg nem haladhatja.

A legtöbb egységet nyert pályázó szabadon választhat közel száz ügyosztály — t. i. a közigazgatásnak azon közel százféle ágazata között, amelyekre pályázatot hirdettek. Választhatja pl. a belügy- vagy a külügyminisztériumot, a hazai, az indiai, vagy a gyarmati szolgálat bármely ágát; — s utána sorrendben a többiek választanak mindaddig, míg a betöltendő állások el nem fogynak.

Ha a versenyben győztesek valamelyike a külügyi szolgálatot választotta, — a külügyminiszter épügy köteles a versenyben győzteset alkalmazni, mint bármely más miniszter, úgy hogy a versenyben győzteseknek az általuk kiválasztott szolgálati ágban az ideiglenes elhelyezkedésre a lanyi közjoguk van. De az ügyosztály vezetője pl. a külügyminiszter csak arra van kötelezve, hogy a versenyben győztes pályázót ideiglenesen, legfeljebb egy-két évig alkalmazza; — s ezen idő alatt jogában áll a jelölt szellemi képességeit és erkölcsi tulajdonságait a legszigorubb bírálat tárgyává tenni. Ha a győztes pályázóra ez a bírálat kedvezőtlen, akkor esetleg kísérletet tesznek vele a közszolgálat valamely más ágá-

ban; — ha ott sem vált be, — akkor 1—2 évi próbaszolgálat után minden indokolás nélkül elbocsátják. Ha a versenyben győztes pályázó a próbaszolgálat alatt bevált, — akkor véglegesítik.

Egyedül ez az imént vázolt angol rendszer képes intézményesen biztosítani, hogy az állások betöltésénél a származás, a családi összeköttetés, a protekció ne érvényesüljön. De jellemző, hogy a testben és lélekben sokkal egészségesebb angol arisztokracia és gentry a versenyvizsgákon is megállta a helyét s az angol diplomáciai és consuli szolgálat legtehetségesebb tagjai nem a származás nyújtotta előnyök révén, hanem a versenyvizsgákon aratott győzelmek alapján ma is angol arisztokracia és a gentry soraiból kerülnek ki.¹³⁰

Minthogy a világ sorsát a földkerekségnek legjobban szelektált külügyi szervei vagyis az angol diplomaták és konzulok irányítják, — ezért tartanám szükségesnek a magyar külügyi szelekció rendszerének angol-szellemben leendő átreformálását a következő formában.

A diplomáciai és consuli szolgálatra alkalmas jelöltek kiválogatása — a jövődö kodifikátoroknak t. i. az egyes minisztériumok törvényelőkészítő osztályaiban alkalmazandó tisztviselőknek és a jövődö egyetemi assistenseknek a kiválogatásával egybekapcsolva, — nem az egyetemi tanulmányok bevégezése után történnek; — hanem már az egyetemre való legelső beiratkozáskor kezdetét venné az egyetemek által hirdetendö pályázatok alapján. A kormány t. i. a négy egyetem jog- és államtudományi karán s a József Nádor tudományegyetem közigazgatási osztályán minden évfolyam hallgatói részére külön-külön öt-öt, összesen tehát száz darab tekintélyes-nagyságú és egy-egy évre szóló ösztöndíjat létesítene mégpedig minden egyes esztendőben a megfelelő költségvetési törvény útján. Az ösztöndíjakat minden egyes évfolyamon külön-külön anomyen írásbeli versenyvizsga alapján azok nyerhetnék el, akiket a legjobb eredménnyel érettségizö, illetve alapvizsgázö pályázók közül a kar illetve a közigazgatási osztály mint nemzethűség szempontjából feltétlenül megbízhatókat versenyvizsgára bocsátana.

¹³⁰ The Civil Service Yearbook 1911. évi. 9., 109—113., 133—136. old.

✓

s akik a versenyvizsgán az egységek legnagyobb számát érnék el. A versenyben az ösztöndíjra pályázókkal egyenlő számban résztvehetnének olyan pályázók is, akik anyagi viszonyaiknál fogva ösztöndíjra ráutalva nincsenek, akik tehát csak azért vennének részt a versenyben, hogy egyetemi tanulmányaik befejezése után, mint az egyetem legkiválóbb hallgatói a külügyi próbaszolgálatra való jelentkezéskor a felvételi versenyvizsgán résztvehessenek. A jog- és államtudományi karok illetve a közigazgatási osztály különösen nagy súlyt fektetnének arra, hogy az évenként rendezett versenyvizsgák öt ösztöndíjas és öt nem ösztöndíjas győztese egyrészt a rendeletileg megkövetelt idegen nyelvekben s másrészt a szeminárium munkálkodás terén mennél kiválóbb eredményt érjenek el. Ilyen előkészítés után minden évben rendelkezésre állana a kormánynak ötven olyan elsőrendű pályázó, akik közül ismét írásbeli és anonym versenyvizsga alapján ki lehetne válogatni azokat, akiket a külügyminisztérium fogalmazói szakában próbaszolgálatra bocsátani akarnak.

Akiket az e célból tartott versenyvizsgán eredményeképp külügyi próbaszolgálatra bocsátani nem lehetne, azok részint a közigazgatás egyéb ágaiban kapnának állást azzal, hogy bizonyos ideigtartó külszolgálat után igényük van a megfelelő minisztériumban s elsősorban annak kodifikáló osztályában való alkalmazásra; — részint az egyetemeken nyernének elhelyezést mint assistensek.

A külügyminiszter által felvett jelöltek próbaszolgálatára négy évig tartana s ebből két esztendő a külügyi szolgálatban szükséges előtanulmányok elvégzése érdekében Rómában, Berlinben, Bécsben, Párisban vagy Londonban kellene eltölteniök. Különösen fontos volna az előtanulmányoknak Párisban és Londonban való elvégzése azért, mert a párisi és londoni egyetemeknek nagyszámban vannak a diplomáciai és consuli szolgálatra előkészítő világviszonylatban is elsőrendű olyan főiskoláik és külföldkutató intézeteik, mint amilyenekkel mi nem rendelkezünk. Ilyenek pl. Londonban a School of Economics and Political science; — egy nagyszabású keleti főiskola, a school of oriental studies; — s egy magyar szempontból nagyon fontos szláv és kelet-európai főiskola, t. i. a School of slavonic and east european

studies. Az utóbbi főiskolán Közép- és Keleteurópa minden népével foglalkoznak a csehekkel, lengyelekkel és oroszokkal épúgy; mint a szerbekkel, horvátokkal és szlovénokkal, csak velünk magyarokkal nem; s jellemző, hogy Középeurópa történetét a Masaryk tanszék tulajdonosa gyanánt a magyarság egyik nagy ellensége Scotus Viator, vagyis igazi nevén Seton Watson, a prágai és zágrábi egyetemek díszdoktora adja elő.¹³¹

De még a londoni főiskoláknál is fontosabb volna sorsunk jövőndő intézőire nézve, ha beiratkoznának a párisi egyetem jogi karának nemzetközi jogi intézetére az Institut des Hautes Études internationales-ra, vagy ha beiratkoznának Franciaország legkiválóbb diplomatáinak előkészítő főiskolájára, az École libre des sciences politiques-ra, amelyet a csehek és románok már otthagytak azért, mert francia mintára ők már Bukarestben és Prágában szerveztek hasonló főiskolákat. Jövőndő diplomatáink és consuljaink Párisban nyolc külföld-kutató intézetben t. i. az indiai, chinai, spanyol, olasz, skandináv, izlam, és semita kutató intézetekben tágíthatnák látókörüket; — de különösen fontos volna, ha tanulmányokat folytatnának az Institut d'Études slaves — vagyis a szlávok tanulmányozására szolgáló intézetben, amely Közép- és Kelet-Európa problémáival foglalkozik. London és Páris külföld-kutató intézeteiben megtanulhatnak, milyen propagandát fejtenek ki a szlávok tudományos terén is s mennyire elveszünk mi a szlávok tengerében azok előtt, akik Közép-Európa problémáit London és Páris külföld-kutató intézetein ismerik meg!

A hátralevő két esztendő Budapest egyetemlein szemináriumi munkával, s Budapest pénzintézeteiben, nagykereskedelmi és nagyipari vállalatainál s a budapesti kereskedelmi- és iparkamarában tölthetnék el; — s csak ekképpen elméletileg és gyakorlatilag kellően előkészítve, — ha a külügyi fogalmazói vizsgát a nagy nyilvánosság ellenőrzése alatt, tehát a hallgatóság esetleg a sajtó képviselőinek jelenlétében letették, — ekkor sajtátítanák el azokat a külsőségeket t. i. a diplomáciai jegyzékek megfogalmazását, iktatását és kiadmányozá-

¹³¹ Universities Yearbook 1935. évf. 145., 161., 166. old.

sát a sifirozást s a sifirozott táviratok megfejtését stb., — amelyek a külügyi irodai szolgálatban szükségesek.

Ekképen átszervezve, — a külügyi szelekció alkalmassá lenne arra, hogy a külügyminiszter a nagy nevek örököseinek s a társadalom alsóbb rétegeiből kikerült tehetségeknek versenyéből kiválassza a legjobbakat. Csak így lehetne elérni, hogy nemzetünk sorsát külpolitikai és külkereskedelmi téren ne előkelő származású közepes tehetségek, hanem a legjobban kiművelt emberfők irányítsák. De mekkora erkölcsi erő kellene e reform megvalósításához?

*

Ami a gyakorlati célú szelekció másik válfaját illeti, — ezzel azért foglalkozom, mert ennek a szelekciónak mikénti szabályozása idézi elő a tudományegyetemek jog- és államtudományi karai s a József Nádor egyetem közigazgatási osztálya között a legnagyobb ellentéteteket.

A tudományegyetemek jog- és államtudományi karait u.-is nagy aggodalommal töltik el azok a törekvések, amelyek a közigazgatási tisztviselők elméleti kiképzését a jog- és államtudományi karok hatásköréből ki akarják venni s a József Nádor tudományegyetem közigazgatási osztálynak hatáskörébe akarják utalni.

Egy ilyen esetleges reform a jog- és államtudományi oktatás eddigi bifurcatióját tovább fejlesztené; — s míg a bírák és ügyvédek elméleti kiképzését hét jogtudományi kar között osztaná meg; addig a közigazgatási tisztviselők elméleti kiképzését egyetlen egy karban t. i. a közgazdasági kar közigazgatási osztályában összpontosítaná.

A reform mellett felhozott indokok lényege az, hogy a gazdasági fejlettség mai fokán a jog- és államtudományi karok a közigazgatási tisztviselők részére a szükséges elméleti ismereteket megadni képtelenek s az általuk elméletileg kiképzett jogászok a mai modern közigazgatás teendőinek ellátására alkalmatlanok.

Minthogy a fentjelzett reform a magyar állam közigazgatására nézve katasztrófális hatással volna, — rá kell mutatnom arra, hogy a gazdaságilag legfejlet-

3. jogtudományi kar
Czuczor Gedeon
Miksa

tebb államokban¹³² a közigazgatási tisztviselők elméleti kiképzésének milyen rendszereit alkalmazzák? A nemzetközi összehasonlításból könnyű lesz levonni a következtetést.

Az ú. n. belső közigazgatás teendőit az államok egy részében az önkormányzatnak szakképzettséggel nem rendelkező laikus szervei látják el; — a többi államokban pedig szakképzett állami illetve önkormányzati szervek t. i. közhivatalnokok.

Ákár az önkormányzat terjedelmét, akár a gazdasági fejlettség fokát veszem irányadóul, — az első csoportba tartozó államok közül messze kimagaslik Anglia. Itt a belső közigazgatás terén az imperium jogilag laikusok — t. i. a városi vagy grófsági tanácsok által választott bizottságok — kezében van; — a valóságban azonban megoszlik az önkormányzati alakulatok bizottságai és ezeknek legfőbb szakértő segédszervei t. i. a főjegyzők között. E megoszlás következtében a belső közigazgatás minden szála a szakértő főjegyző kezében fut össze s különösen áll ez az állam gazdaságilag legfejlettebb részeiben: a városokban.

De bármily magas fokán álljon Anglia a gazdasági fejlettségnek s bármennyivel több és nagyobb szabású gazdasági és szociális problémát kelljen az angol közigazgatásnak megoldania, mint a magyar közigazgatásnak, — az önkormányzati alakulatok hivatalnoki karainak főnökei gyanánt, mint főjegyzők csakis barristerek és solici-

¹³² V. ö. Bud János Közigazgatás és élet című vezércikkét Pesti Napló 1937. január 15-iki számában. Eszerint: „Pár hét mult már el azóta, hogy a felsőoktatásügyi kongresszus befejezte munkáját, de a kérdés még sem nyugszik... Óvatosan ügyeljünk arra, hogy a közigazgatási képzés nagy problémája mellékvágányra ne kerüljön, avagy jelszavakban ne élje ki magát. Ilyen mellékvágány volt az a támadás, amely a József Nádor egyetemen megszervezett közigazgatási osztályt érte... Végzetünk, hogy a sokszor tartalom nélküli jelszavakból nem tudunk kivergődni. Kérdem, vajon nem ilyen jelszó-e az a tétel, hogy közigazgatni csak a jogász tud? Mit szóljanak ehhez azok az élen álló nagyhatalmak, amelyek régen más elveket vallanak?” Bud Jánosnak erre a kérdésére adja meg a választ a szöveg nemzetközi összehasonlítása itt és a 109—121. illetve a különlenyomatban a 85—97. oldalakon.

torok vagyis ügyvédi képesítéssel rendelkező jogászok szerepelhetnek.¹³³

A második csoportba tartozó államok közül akár a közhivatalnoki jog színvonalát, akár a gazdasági élet fejlettségét vesszük irányadóul, — első helyen Németország áll. Ezért ismertettem a nemzetközi összehasonlítás folyamán behatóbban a német közhivatalnoki jognak azt az álláspontját, amely a közigazgatási tisztviselőktől a gazdasági fejlettségnek csodálatosan magas fokán is elméleti képesítés gyanánt a bírakéval és az ügyvédekével egyenlő jogtudományi képesítést követel.

*

Abból amit Anglia főjegyzőinek képesítéséről itt, a német közigazgatási tisztviselők képesítéséről pedig a nemzetközi összehasonlítás folyamán elmondtam, — világosan kitűnik, hogy bármennyire különböznek egymástól e két állam közigazgatásának rendszerei, — két szempontból teljes összhang van közöttük. Mindkét rendszer megegyezik abban, hogy különbséget tesz kormányzat és közigazgatás között s a közigazgatás legmagasabb régióiban tulajdonképpen nem közigazgatási, hanem kormányzati functiokat végző szervektől pl. az államtitkároktól semmiféle képesítést nem követel. S a tulajdonképeni közigazgatást illetőleg mindkét rendszer megegyezik abban, hogy Anglia az imperiumot gyakorló szervek szakértői gyanánt, Németország pedig az imperiumot gyakorló szervek gyanánt egyaránt jogászokat alkalmaz.

Ami a magyar jogot illeti, — a kormányzati funkciók ellátásához ez sem kíván képesítést; — a tulajdonképeni közigazgatás terén ellenben a képesítés kérdésében az angol és a német jogtól egyaránt eltér. A magyar jog u.-is a jogi vizsgáztatást bifurkalva a jogtudományi képesítésen kívül államtudományi, sőt legújabbán külön közgazdaságtudományi képesítést is létesített s a közigazgatás tisztviselői állásainak betöltésénél ezen utóbb említett képesítések elfogadását is kötelezővé tette. A magyar jog tehát

¹³³ Ereky I. Közigazgatási reform és a nagyvárosok önkormányzata I. k. 390—392. II. k. 56. old.

eddig is nagy súlyt fektetett arra, hogy közigazgatási tisztviselők ne csak jogászok lehessenek, hanem — amint Németországban oly sokan hiába követelik — közigazgatás- és államtudorok is.

A bifurcatio terén ezen túlmenni s a közigazgatási tisztviselők elméleti kiképeztetését a József Nádor egyetem közigazgatási osztályában központosítani veszélyesnek tartanám három okból.

Először azért, mert azon államokban, ahol az egyetem gyakorlati pályákra is ad elméleti képesítést, — a közigazgatási tisztviselők elméleti kiképzését sehol a tudományegyetemek hatásköréből ki nem veszik; — s akár bifurkálják a jogi oktatást és vizsgáztatást, akár nem, — a tudományegyetemen az államtudományokat kivétel nélkül mindenütt előadják s belőlük a jövő közigazgatási tisztviselők részére a jogtudományi ismeretekkel kombinálva, elméleti képesítést mindenütt adnak. Az tehát, hogy a magyar jog- és államtudományi karok a jövőben csak jogtudományi tárgyakat adhatnának elő s ezen az alapon csak a bírói és ügyvédi pályákra képesíthetnének, — az egész világon páratlan megcsönkítése lenne a magyar tudományegyetemek hatáskörének.

Másodszor helytelennek tartom ezt a tervbe vett megcsönkítást azért is, mert az indokolása gyanánt felhozott gazdasági természetű okokat elfogadni nem lehet. Hivatkozva arra, amit a nemzetközi összehasonlítás folyamán a rajna-westfaliai iparvidékről elmondottam;¹³⁴ — meg kell állapítanom, hogy mi Németországot gazdaságilag akkor fogjuk elérni, ha a Dunántúlon egy centrále helyett a bánhidaihoz hasonló 13 centrále nem három, hanem hét millió ember villanyáram szükségletét fogja kielégíteni, épúgy mint a rajna-westfaliai iparvidéken. Hol vagyunk mi a gazdasági fejlettségnek ettől a fokától? Következésképp, ha Németország a gazdasági fejlettség ilyen magas fokán is feltétlenül szükségesnek látja, hogy a közigazgatásnak imperiumot gyakorló szervei gyanánt jogászok szerepeljenek, — akkor ugyanezen álláspontra kell helyezked-

¹³⁴ Lásd fentebb 115. old., illetve a különlenyomatban 91. old.

nünk nekünk is, akik nem is álmodhatunk arról, hogy belátható időn belül Németországot gazdaságilag túlszárnyaljuk.

S erre az álláspontra kell helyezkednünk azon okok hatása alatt, amelyekre a közigazgatási tisztviselők elméleti kiképeztetésének német rendszerét ismertetve, — a nemzetközi összehasonlítás folyamán rá mutattam.

Láttuk, hogy a porosz jog semmiféle jogi tudást nem követelt a közigazgatási tisztviselőktől addig, míg Poroszország abszolút monarchia volt, s a közigazgatási tisztviselők nem a törvény szabályai, hanem az abszolút uralkodónak s az ő központi legfőbb szerveinek bármikor módosítható rendeletei szerint tartoztak eljárni s a legtöbb esetben nem jogot alkalmaztak, hanem discretionális hatalmat gyakoroltak. Ezzel szemben a közigazgatási tisztviselőktől is ugyanazt az elméleti képesítést követelték meg, mind a bíraktól és ügyvédektől, — mihelyt Poroszország alkotmányos állammá alakult át s a közigazgatási tisztviselők többé nem az abszolút uralkodó rendeletei, hanem szentesített törvények szerint tartoztak eljárni s a discretionális hatalom gyakorlását mind nagyobb és nagyobb arányban a törvények alkalmazása váltotta fel.

S hogy Poroszországtól eltekintve, — általánosítható, — akár laikusok kezében van az imperium s a közigazgatási tisztviselők csak segédszervek, mint Angliában, — akár közigazgatási tisztviselők kezében van az imperium, mint nálunk és Poroszországban, — a közigazgatási tisztviselők jogász kiképeztetését a modern államoknak az a mindenütt tapasztalható közös jellemvonása teszi szükségessé, hogy a modern törvényhozások azelőtt soha nem sejtett nagyszámban alkotnak törvényeket; — hogy törvényeik legnagyobb része nem a magánjog, a büntetőjog, vagy az alkotmányjog, hanem a közigazgatási jog körébe tartozik; s hogy a közigazgatási tisztviselők működését a törvényesség szempontjából minden művelt államban s mind nagyobb mértékben független és pártatlan bíróságok ellenőrzik. Az ellenőrzés azonban csak akkor lehetséges a bírák részéről s a törvények tiszteletben tartása csak akkor lehetséges az ellenőrzött közigazgatási tisztviselők részéről, ha a bírák és a közigazgatási tisztviselők elméleti kiképeztetése azonos.

Ezért volt helytelen az a régi rendszer, amely nálunk a közigazgatási tisztviselőktől tisztára államtudományi képesítést követelt. S ezért van rendkívül nagy jelentősége a Balog Jenő féle reformnak, amely az államtudományi képesítésű tisztviselőknél is biztosította a magánjog és büntetőjog ismeretét.

Harmadszor van egy állam, amely a közigazgatási tisztviselők kiképeztetését épügy központosította, amint ezt némelyek nálunk tervezik.

Románának van egy „Școla superiora de documentare și di științe administrative” című főiskolája, amely Bukarestben a román királyi közigazgatás-tudományi intézet felügyelete alatt működik. Ez a főiskola van hivatva arra, hogy a román állam közigazgatási tisztviselőit kiképezze. Két osztálya van: egy két évfolyamos előkészítő s egy szintén két évfolyamos specialista osztálya. A két osztálynak 1931/32-ben 35 professora és 5182 hallgatója volt.¹³⁵

El lehet képzelni, hogy ha a magyar állam minden közigazgatási tisztviselőjének képesítését egyetlen egy főiskolára bíznák s ha a központosításnak kisebb arányokban ugyan, de nálunk is hasonló túlzásfokúság lenne az eredménye, — milyen színvonalra kellene lesülyednie a magyar közigazgatási tisztviselők képesítésének?

A végtelékig vitt román központosításnál sokkal bölcsebb a mi rendszerünk. Ez a rendszer a közigazgatási tisztviselők képesítésének munkáját nyolc fakultás között osztja meg s eddig is messze felette állt a román rendszernek. Ha pedig a magyar rendszer a jog- és államtudományi vizsgáztatást megreformálva, nagyobb súlyt fektet, mint eddig a nemzetgazdaságtanra és pénzügytanra, ha ketté választja s az eddiginél sokkal nagyobb terjedelemben teszi előadás és vizsgáztatás tárgyává a jogtudományok közül a legnagyobb elméleti problémákkal foglalkozó s a fejlettségnek rendkívül magas fokán álló közigazgatási jogtudományt¹³⁶ és a

¹³⁵ Minerva 1936. évf. 275., 276. old.

¹³⁶ A budapesti egyetem jog- és államtudományi karának a jogi oktatás reformja tárgyában 1932-ben készült véleményes jelentése a 13. és 14. oldalon ezt mondja: „A közigazgatási jognak van — ha az újabban

4 jogi kar
1. műeg.
1. jogi
kar
3 jogok

2118.
 pénzügyi jogot, ha felveszi az előadás és a vizsga tárgyai közé a szociálpolitikát és a magángazdaságtant,¹³⁷ s ha elfogadja a közigazgatási tisztviselőjelöltek gyakorlati kiképzetésének a tanulmányi felügyelői intézménnyel kombinált azt a rendszerét, amelyet a nemzetközi összehasonlítás folyamán, mint porosz rendszert¹³⁸ ismertettem, — akkor a közigazgatás igényeit a gazdasági fejlettség legmagasabb fokán is kifogja elégíteni.

*

A nagyszabású egyetemi reform harmadik oka gyanánt azokat a fokozott követelményeket jelöltem meg, amelyeket

156e
 igen örvendetes fejlődésnek indult is — a legkevesbbé kifejlett elmélete(?) s az részben(?) még ma sem más, mint egy gyorsan változó nagy törvény — és rendelet anyagot felölelő jogisme(?). Ezzel szemben a való helyzet a következő. Rendkívül fejlett elmélete s szinte át sem tekinthető nagy irodalma van a közigazgatás szerveztének, a közigazgatási actusoknak, a közigazgatási eljárásnak, a centralisationnak, az önkormányzatnak, a közigazgatási bírászkodásnak, a társadalombiztosításnak, az állami- és a municipal szocializmusnak, a magán- és közüzemeknek, a pénzügyi jog terén az állami bevételeknek, az állami kölcsönöknek, stb. stb. Jogismék a magyar tétéles közigazgatási jogot feldolgozó f é r e m u n k á k ; — ellenben nem jogismék, hanem a francia és a német jogi irodalom legnagyobb büszkeségei Viviani, Laferrière, Aucoc, Ducrocq, Hauriou, Berthélemy, Jéze, Otto Mayer, Kornmann, Walter Jelinek, Tetzner tétéles közigazgatási jogi remekművei. — Azon a címen tehát, hogy a közigazgatási jognak van legkevesbbé fejlett elmélete s hogy a közigazgatási jog részben még ma is jogisme, — a közigazgatási jognak nagyobb terjedelemben való előadását s a vizsgákon a nagyobb jelentőség elismerése gyanánt a közigazgatási és a pénzügyi jognak két külön tárgy gyanánt való kezdelését ellenezni nem lehet.

¹³⁷ Németország 23 egyeteme közül hat egyetemen a jogi kar oldálán egy-egy külön gazdasági kart szerveztek. T. i. Münchenben és Heidelbergben egy államgazdasági illetve állam- és gazdaságtudományi, — Jenában és Tübingenben egy jog- és gazdaságtudományi — s Kölnben és Frankfurtban egy gazdaság- és társadalomtudományi fakultást. Tárgyak: Üzemtan, szociológia, gazdasági- és társadalomtudományok, szociálpolitika, gazdaságtörténelem, magángazdaságtan. Az utóbbi tárgy azért fontos, mert a jogászokat a magángazdasági életben akarják elhelyezni. A fent elsorolt hat egyetemnek illetén átreformálása a közigazgatási tisztviselők elméleti képesítésén mit sem változtatott. Lásd jelen munka I—IV. táblázatait.

¹³⁸ Lásd az egyetemi szelekció német rendszerénél a gyakorlati célú szelekcióról szóló fejtegetéseket.

a nemzet az ő jövődő vezetőivel szemben kénytelen támasztani, — egyrészt a bennünket ért nagy nemzeti katasztrófa s másrészt a kis entente államainak szellemi versenye következtében.

Amint már a nemzetközi összehasonlítás folyamán is kiemeltém, — minden nemzet reformálta a közoktatását s különösen az egyetemi oktatást akár nagy katasztrófa érte, akár korszakalkotó nagy győzelem jutott osztályrészéül.

Nagy nemzeti katasztrófák hatása alatt reformálták közoktatásunkat s különösen az egyetemi oktatást Poroszország a jénai, — s Franciaország a sedáni katasztrófa után. S ugyancsak nagy nemzeti katasztrófák hatása alatt reformálták az egyetemi oktatást a Német birodalom, Austria és Olaszország a világháború s az ezt követő súlyos megpróbáltatások után.

S reformálták azért, hogy a jövődő nemzedék szellemileg és erkölcsileg túlszárnyalja elődeit s Austria az ő külön államiságát fenntarthassa, a többi államok pedig régi nagyságukat visszaszerezni képesek legyenek.

A reformnak ezzel az okával nem kell foglalkoznom; — mert azt, hogy szellemi és erkölcsi megújulás nélkül a magyar nemzet régi nagyságát vissza nem állíthatjuk, — mindenkinek éreznie és tudnia kell.

Annál élesebben ki kell emelnem a nagyszabású és gyökeres reformnak azt az okát, amely az egyetemi oktatás terén akarva, nem akarva versenyre kényszerít bennünket; — mert ha a versenyt fel nem vesszük, — akkor a magyarság régi nagyságának visszaállításáról már eleve le kell mondanunk.

A nemzetközi összehasonlítás folyamán részletesen ismerttettem s a könnyebb áttekintés érdekében külön táblázatokban is az olvasó elé tárom azon legfontosabb statisztikai adatokat, amelyek a világháború előtti s a világháború utáni magyar egyetemekre s a kis entente államainak egyetemei reformjaira vonatkoznak.

Ezek szerint a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem jog- és államtudományi kara a világháború előtt tanzszékeinek számát tekintve Németország legnagyobb egyetemének, t. i. a berlini egyetemnek jog- és államtudományi karát is túlszárnyalta. A világháború után a budapesti jog- és

államtudományi kar egy az egyetemek történetében ritkán előforduló oly nagyszabású megcsonkításon esett át, amelyhez hasonlót csak a bécsi egyetem filozófiai és orvosi fakultásán fordult elő, — s tíz tanszéket veszítve a közepes nagyságú vidéki német egyetemek jogi karai közé szállt le.

Ezzel szemben Belgrád, Bukarest és Prága egyetemein a jog- és államtudományi tanszékek számát olyannyira felemelték, hogy pl. a bukaresti jogi kar az ő 26 tanszékével nemcsak a budapesti, de a berlini és bécsi egyetemek jog- és államtudományi karait is felülmúlja.

A budapesti Pázmány Péter tudományegyetem négy fakultásán a világháború előtt 98 tanszék volt. A tanszékek száma 1935-ig négygyel csökkent. Ezzel a stagnálással, illetve hanyatlással szemben a kis entente fővárosaiban az egyetemi oktatás terén egy a világtörténelemben páratlanul álló felvirágzás következett be s a bukaresti egyetemen a tanszékek száma 74-gyel, a belgrádin 103-al, a prágai német és cseh egyetemeken pedig együttesen 113-mal emelkedett. Az eredmény az lett, hogy míg a budapesti tudományegyetem manapság a tanszékek számát tekintve a jénai egyetemnek, tehát egy közepes nagyságú vidéki német egyetemnek felel meg, — addig a kis entente fővárosainak egyetemei a tanszékek számát tekintve egy-két kivétellel Németország valamennyi egyetemét túlszárnyalták; közülük a prágai cseh egyetem, majd kétszer akkorára nőtt, mint a budapesti egyetem; — s a prágai cseh és német egyetem az ő együttesen 304 tanszékével nagyobb, mint Németország legelső egyeteme, a 245 tanszékkel rendelkező berlini egyetem.

Ha Budapest egyetemeit világviszonylatban próbáljuk értékelni, — akkor a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemnél is nagyobb visszaesést kell megállapítanom a magyar tudományos élet legnagyobb büszkeségére t. i. a budapesti műegyetemre vonatkozólag.

Míg a mi József Nádor egyetemünk műegyetemi része a világháború befejezése óta hat tanszéket veszített, — addig Jugoszlávia területén Laibachban 21, Zágrábban 30, s Belgrádban 18 új műegyetemi tanszéket, Románia területén Temesvárott 24, Bukarestben egy új műegyetemi tanszéket, s Cseh-

szlovákia területén Pribramban 7, Brünnben 35, Prágában 87, a kis entente államaiban tehát összesen 223 új műegyetemi tanszéket szerveztek. S míg a budapesti műegyetem valamikor a tanszékek számát tekintve München és Bécs műegyetemeivel versenyzett, — 1935-ben 43 tanszékkal maradt el a müncheni, 72-vel a prágai cseh műegyetem mögött s a tanszékek számát tekintve még a brünni cseh műegyetem színvonalát sem tudta elérni.

Még megdöbbentőbb az összehasonlítás eredménye, ha a magyar állam s a kis entente államok valamennyi egyetemére és műegyetemére vonatkozó statisztikai adatokat vesszük egybe.

Míg nálunk a tanszékek száma a világháború befejezése óta a két menekült egyetemet is új egyetemnek tekintve 145-tel, a menekült egyetemek nélkül¹³⁹ mindössze 54-gyel emelkedett; — addig a világháború befejezése után az elhódított egyetemek tanszékeit is beszámítva Romániában 292, Jugoszláviában 326, Csehszlovákiában 423; — a kis entente államaiban összesen 1041 új egyetemi tanszék jött létre.

S jelöl annak, hogy a kis entente államai mily nagy fontosságot tulajdonítottak a közegészségügynek, — az orvostudományi tanszékek számát Románia 39-cel, Jugoszlávia 47-tel, Csehszlovákia 85-tel, a kis entente összesen 171-gyel gyarapította akkor, mikor Magyarország a világháború befejezése óta csak harmincnégy, a menekült egyetemek nélkül mindössze öt új orvostudományi tanszéket állított fel.

S jelöl annak, hogy mennyire felismerték a kis entente államai a természettudományok rendkívül nagy jelentőségét úgy a gyáripár, mint a haditechnika fejlődése szempontjából, — Jugoszlávia 23, Románia 57, Csehszlovákia 51 új matematika-természettudományi tanszéket szervezett akkor, mikor mi az ugyanilyen tanszékek számát 13-mal, a menekült egyetemeket nem számítva mindössze hárommal tudtuk

¹³⁹ T. i. ha a Kolozsvárról és Pozsonyból elmenekült egyetemeket nem tekintjük a világháború befejezése után keletkezett új egyetemeknek s ha a jogfolytonosság alapján állva, tanszékeiket nem tekintjük a világháború után keletkezett új tanszékeknek; — akkor a tanszékek száma csak 54-gyel gyarapodott.

gyarapítani. Ez a magyarázata annak, hogy míg nekünk a tudományegyetemeken csak 30 matematika-természettudományi tanszékünk van, addig Jugoszlávia 32, Csehszlovákia 82 s Románia 86 ugyanilyen tanszékkal rendelkezik.

De legfájdalmasabb az összehasonlítás a műszaki tanszékeknél.

Míg ezeknek a száma a bányászati és erdészeti tanszékeket is figyelembe véve nálunk négy-gyel csökkent, — Romániában 25-tel, Jugoszláviában 69-cel, Csehszlovákiában 129-cel növekedett. S mi ennek az eredménye? Az, hogy a gyártipar és a haditechnika céljaira a kis entente államainak 375 műszaki tanszék áll rendelkezésükre, akkor, mikor nekünk ugyanilyen tanszékünk mindössze ötvenkilenc van.

*

A nemzetközi összehasonlítás folyamán a bukaresti egyetem statisztikai adataiból láthattuk, hogy a kis entente államai nyilvántartják az ő tüneményes előretörésüket s a mi megdöböntő hátramaradásunkat az egyetemi oktatás terén. S mivel nekik vannak a világ fővárosaiban, a londoni és párisi egyetemeken olyan külföldkutató intézeteik, amelyek állandóan Középeurópa tanulmányozásával foglalkoznak, — természetes, hogy ki is használják ezeket az adatokat. S hogy mily szellemben használják ki, — ez eléggé nyilvánvaló lehet mindenki előtt, ha rámutatok arra, hogy a londoni és párisi egyetemeknek Középeurópát kutató intézetei elnevezésükben is szláv intézetek; — hogy tanszékeiket — a lengyel tanszéktől eltekintve — egytől egyig a mi ellenségeink töltik be; — s hogy a londoni egyetem szláv kutató intézetének Masaryk tanszékén a magyarság egyik legnagyobb ellensége, a prágai és zágrábi tudományegyetemek diszdoktora, Scotus Victor hirdeti az angol hadsereg jövőendő vezérkari tisztjei s Anglia jövőendő államférfiai előtt a szláv népeknek és a románoknak a világháború előtti elnyomtatását a magyarság részéről; hirdeti a szláv népeknek és Romániának a világháború utáni kulturális feltámadását; — s hirdeti a magyarsággal szemben a szlávok és románok kulturális fölényét.¹⁴⁰

¹⁴⁰ A londoni egyetemnek „School of slavonic and east european studies” című külföldkutató intézetét 1915-ben alapították. Van egy-egy csehszlovák, lengyel, orosz, szerb, horvát és szlovén tanszéke, s vannak

A nemzetközi összehasonlítás folyamán kimutattam, hogy ez a kulturális fölény egyelőre még csak reménység s ez időszereint csak külsőségekben t. i. az egyetemi tanszékeknek s az egyetemi hallgatóknak feltűnően nagy számában jut kifejezésre.

S mivel nekünk nem áll módunkban, hogy az egyetemi tanszékek számában a kis entente államaival versenyre keljünk, — ezért tartottam rendkívül fontosnak egy olyan reformot, amely a meglévő egyetemeket kiépítve és tovább fejlesztve, nem a mennyiségre, hanem a minőségre fekteti a súlyt s az egyetemi tanári utánpótlás megszervezése útján a kis entente államainak gyengén betöltött, sok tanszékekkel normális számú, de elsőrendűen betöltött magyar tanszékeket állít szembe.

S mivel az egyetemek nagysága nem hallgatóságuk számától, hanem az oktatás, a kutatás és a nevelés terén elért eredményeiktől függ, — ezért tartottam rendkívül fontosnak az egyetemi szelekció nagyszabású és gyökeres reformját. Mert csak a jobb hallgatók kiválogatása s a nem megfelelő hallgatók kiküszöbölése útján tudjuk elérni, hogy a kis entente egyetemeinek nagyszámú, de selejtes hallgatóságával, a magyar egyetemek normális számú, de magas színvonalon álló hallgatóságát s a kis entente kulturdemagógiájával a magyar állam kulturdemokráciáját állíthassuk szembe.

A nagyszabású egyetemi reform — mint mindenütt ugyanúgy nálunk is csak évek hosszú sora alatt valósulhat meg s a megvalósítás költségei még több évre elosztva is súlyos terhet fognak róni a nemzetre.

Középeurópa története, szláv irodalom és szláv összehasonlító nyelvészet című tanszékei. A kutató intézet a filozófiai kar kötelékébe tartozik s „intenzív” tanfolyamokat tart „az angol hadseregtisztjei és egyetemi hallgatók” s extenzív tanfolyamokat a nagyközönség számára”. Közzétesz egy évente 3-szor megjelenő „Slavonic and east european Review”-t és monográfiákat. V. ö. Univ. Year. book 1935. évf. 145. old. A párisi Institut d'Études slaves a szláv kérdéssel s Közép- és Keleteurópa problémáival foglalkozik. Folyóiratot ad ki „Revue des études slaves” címen s monográfiákat. V. ö. Annuaire général de l'Université 1933/34. évf. 56. old.

De nem hoztak-e nagyon válságos időkben nagyon súlyos áldozatokat a porosz, a francia és az olasz azért, hogy egy-egy nagy nemzeti katasztrófa után egyetemeket újjászervezzék s a jövőendő nemzeti nagyság alapjait lerakják? S nem hoztak-e nagyon válságos időkben nagyon súlyos áldozatokat a cseh, a román és a jugoszláv is azért, hogy a magas kultúra fellekvárait, az egyetemeket kiépítsék s az egyetemek útján egy olyan vezető társadalmi réteget neveljenek, amely a tőlünk elvett területeket meg is tartja s a magasabb műveltség révén kulturális téren is meghódítja?

Áldozatok hozatala elől elzárkózni a magyarságnak sem lehet.

I. Táblázat.

A német egyetemek tanszékeire vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből.

Sorszám	Egyetem	Kat. teol. tanszék	Ev. teol. tanszék	Jogi tanszék	Filos. tanszék	Math. term. tanszék	Orvosi tanszék	Mezőgazd. tanszék	Állatorvosi tanszék	Állam és gazd. tud. tanszék	Jog és gazd. tud. tanszék	Gazd. és társad. tud. tanszék	Összes tanszék	Haligatók száma	Egy tanszékre jutó haligató
1	Berlin	—	19	19	74	36	50	32	15	—	—	—	245	7970	33
2	Lipcse	—	10	13	46	27	36	—	15	—	—	—	147	3843	25
3	München	16	—	13	42	31	42	—	13	14	—	—	171	5480	32
4	Münster	13	7	16	24	16	17	—	—	—	—	—	93	3685	39
5	Heidelberg	—	6	7	17	9	19	—	—	5	—	—	63	2655	42
6	Jena	—	7	13	22	31	25	—	—	—	—	—	98	2200	22
7	Göttingen	—	10	18	24	36	22	—	—	—	—	—	110	2239	20
8	Königsberg	—	8	9	26	24	23	—	—	—	—	—	90	3820	42
9	Breslau	14	10	17	28	26	27	—	—	—	—	—	122	3883	31
10	Bonn	13	9	13	36	22	21	17	—	—	—	—	131	4050	30
11	Erlangen	—	8	7	18	16	22	—	—	—	—	—	71	1161	16
12	Giessen	—	6	7	16	27	24	—	10	—	—	—	90	1596	19
13	Greifswald	—	11	12	19	11	19	—	—	—	—	—	72	1296	18
14	Halle	—	12	8	20	24	20	—	—	—	—	—	84	1608	19
15	Rostock	—	5	7	15	9	19	—	—	—	—	—	55	1780	33
16	Freiburg	—	11	15	19	28	20	—	—	—	—	—	93	2576	27
17	Würzburg	—	9	8	26	22	40	—	—	—	—	—	105	2231	21
18	Kiel	—	6	15	26	19	18	—	—	—	—	—	84	1972	23
19	Margburg	—	10	15	19	18	22	—	—	—	—	—	84	2138	25
20	Tübingen	9	13	—	27	12	21	—	—	—	15	—	97	2378	24
21	Hamburg	—	—	14	31	20	24	—	—	—	—	—	89	2135	23
22	Köln	—	—	9	13	11	26	—	—	—	—	10	69	3428	49
23	Frankfurt	—	—	6	14	14	20	—	—	—	—	7	61	2019	33
Összesen :		65	177	261	602	489	577	49	53	19	15	17	2324	66143	28

II. Táblázat.

A német egyetemi tanári utánpótlásra vonatkozó statisztikai adatok 1934–35-ből.
Docensek és címzetes rendkívüli tanárok száma.

Sorszám.	Egyetem	Kat. teol. karon	Ev. teol. karon	Jogi kari tanszék mellett	Filos. tanszék mellett	Mat. term.-tud. kar mellett	Orvosi tanszék mellett	Mezőgazdasági tanszék mellett	Állatorvosi tanszék mellett	Állam- és gazd.-tud. tanszék mellett	Jogi és gazd.-tud. tanszék mellett	Gazd. és társad.-tud. tanszék mellett	Összes tanszék mellett	Hallgatók száma	A m. és c. rk. tanárok összesességéből egyre jut hallgató
1	Berlin	—	10	7	63	78	192	27	14	—	—	—	391	7970	20
2	Lipcse	—	5	7	31	33	59	—	9	—	—	—	144	3843	26
3	München	3	—	5	34	38	97	—	3	9	—	—	189	5480	28
4	Münster	7	4	9	14	18	25	—	—	—	—	—	77	3685	47
5	Heidelberg	—	3	3	16	20	29	—	—	8	—	—	79	2655	33
6	Jena	—	3	—	11	19	26	—	—	—	4	—	63	2200	34
7	Göttingen	—	4	2	19	36	31	—	—	—	—	—	92	2239	24
8	Königsberg	—	4	6	12	24	49	—	—	—	—	—	95	3820	40
9	Breslau	3	2	2	30	25	60	—	—	—	—	—	122	3883	31
10	Bonn	5	3	6	43	22	35	10	—	—	—	—	124	4050	32
11	Erlangen	—	5	—	10	11	24	—	—	—	—	—	50	1161	23
12	Giessen	—	5	1	17	21	16	—	1	—	—	—	61	1596	26
13	Greifswald	—	7	6	12	13	14	—	—	—	—	—	52	1296	24
14	Halle	—	5	2	17	18	39	—	—	—	—	—	81	1608	19
15	Rostock	—	3	1	4	8	18	—	—	—	—	—	34	1780	52
16	Freiburg	—	4	10	10	14	37	—	—	—	—	—	75	2576	34
17	Würzburg	—	8	2	9	3	15	—	—	—	—	—	37	2231	60
18	Kiel	—	4	7	16	31	26	—	—	—	—	—	84	1972	23
19	Marburg	—	7	4	20	21	19	—	—	—	—	—	71	2138	30
20	Tübingen	1	3	—	15	13	22	—	—	—	13	—	67	2378	35
21	Hamburg	—	—	6	23	29	72	—	—	—	—	—	130	2135	16
22	Köln	—	—	2	22	18	51	—	—	—	—	8	101	3428	33
23	Frankfurt	—	—	3	17	17	42	—	—	—	—	18	97	2019	20
Összesen :		19	89	91	465	530	998	37	27	17	17	26	2316	66143	28

III. Táblázat.

A német műegyetemek tanszékeire vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből.

Sorszám	Műegyetem	Általános és math. term. tud. és gazd. tanszék		Mérnöki tanszék		Gépészmérnöki tanszék		Bányászati és kohászati tanszék		Általános technológiai tanszék		Építész-mérnöki tanszék		Mechanikai tanszék		Vegyészmérnöki tanszék		Erdőmérnöki tanszék		Math. és term. tud. tanszék		Művelődés tud. és államtud. tanszék		Mezőgazd. tanszék		Sörgyártási tanszék		Összes tanszék		Hallgató		Egy tanszékre jut hallgató	
1	Berlin	26	33	36	20	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	133	3114	24				
2	Drezda	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	7	16	7	10	13	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	75	1100	14				
3	München	17	19	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	—	—	—	—	—	—	—	9	6	80	2291	28							
4	Stuttgart	13	11	15	—	—	—	—	—	—	—	9	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	54	1053	19				
5	Karlsruhe	10	9	17	—	—	—	—	—	—	—	6	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	51	?	?				
6	Aachen	14	18	14	24	—	—	—	—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	79	776	9				
7	Hannover	16	12	15	—	—	—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	52	1314	25				
8	Braunschweig	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	43	1019	23				
9	Darmstadt	—	6	18	—	—	—	—	—	—	—	10	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	65	1182	18				
10	Breslau	8	7	8	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29	600	20				
Összesen :		104	123	141	50	18	41	16	50	10	31	19	9	6	66	1	12449*	20															

* Karlsruhe nélkül.

IV. Táblázat.

A német műegyetemi tanári utánpótlásra vonatkozó statisztikai
adatok 1934/35-ből.

Docensek és c. rk. tanárok száma.

Sorszám	Műegyetem	Ált. math. term.-tud. és gazd.-tud. tansz. mellett	Mérnöki tanszék mellett	Gépészmérnöki tanszék mellett	Bányászati és kohászati tanszék mellett	Ált. technológiai tanszék mellett	Építési mérnöki tanszék mellett	Mechanikai tanszék mellett	Vegyeszmérnöki tanszék mellett	Erdőmérnöki tanszék mellett	Math. term.-tud. tanszék mellett	Művelődés és all.-tud. tanszék mellett	Mezőg. tansz. mellett	Sörgyártás	Összes tansz. mellett	Hallgatók száma	A m. és c. pk. tanszék- ból egyre jut hallgató
1	Berlin	43 34	41	18	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	141	3114	22
2	Drezda	— 4	—	—	—	—	4	8	6	6	23	12	—	—	63	1100	17
3	München	17 1	8	—	—	—	—	—	13	—	—	—	4	1	44	2291	52
4	Stuttgart	13 1	4	—	—	—	1	—	6	—	—	—	—	—	25	1053	42
5	Karlsruhe	16 4	4	—	—	—	1	—	5	—	—	—	—	—	30	?	?
6	Aachem	6 2	5	10	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	28	776	27
7	Hannover	18 6	5	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	33	1314	39
8	Braunschweig	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	1019	20
9	Darmstadt	— 4	3	—	—	—	4	—	9	—	6	6	—	—	32	1182	36
10	Breslau	11 7	7	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35	600	17
	Összesen :	124 63	77	38	5	14	8	44	6	29	18	4	1	481	12449*	32	

* Karlsruhe nélkül.

V. Táblázat.

A jugoszláv egyetemek tanszékeire vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből.

Sorszám	Egyetem	Filozófiai tanszék	Math. term. tud. tanszék	Jog tud. tanszék	Technikai tanszék	Teológiai tanszék	Orvostud. tanszék	Mező- és erdő gazd. tanszék	Állatorvosi tanszék	Összes tanszék	Hallgatók száma	Egy tanszékre jut hallgató
1	Belgrád	25	17	20	31	11	23	15	—	142	8843	62
2	Szabadka	—	—	9	—	—	—	—	—	9	555	61
3	Üszküib	13	—	—	—	—	—	—	—	13	181	13
4	Zágráb	19	12	15	30	11	20	18	11	136	5011	36
5	Laibach	14	3	13	21	10	4	—	—	65	1620	24
Összesen :		71	32	57	82	32	47	33	11	365	16210	43

VI. Táblázat.

A jugoszláv egyetemi tanári utánpótlásra vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből. Docensek és m. tanárok száma.

Sorszám	Egyetem	Filozofia	Math. term. tud. tanszék	Jog tud. tanszék	Technikai tanszék	Teológiai tanszék	Orvos tud. tanszék	Mező- és erdő gazd. tanszék	Állatorvosi tanszék	Összes docens és m. tanár	Hallgatók száma	Egy docens illetve m. tanárra jut hallgató
1	Belgrád	13	6	7	20	3	22	3	—	74	8843	119
2	Szabadka	—	—	3	—	—	—	—	—	3	555	118
3	Üszküib	4	—	—	—	—	—	—	—	4	181	45
4	Zágráb	8	3	2	5	2	11	4	4	39	5011	128
5	Laibach	4	5	7	9	1	4	—	—	30	1620	54
Összesen :		29	14	19	34	6	37	7	4	150	16210	108

VII. Táblázat.

A romániai egyetemek és műegyetemek tanszékeire vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből.

Sorszám	Egyetem	Teologia	Jog	Mathematika term.-tud.	Philosophia	Orvostud.	Gyógyyszerészet	Állatorvos	Mezőgazdaság	Műegyetem	Összes tanszék	Hallgatók száma	Egy tanszékre jut hallgató
1	Bukarest	11	26	28	26	36	7	14	—	—	148	17C99	115
2	Jassy	14	14	18	18	23	—	—	4	—	91	?	?
3	Csernovicz	7	12	15	16	—	—	—	—	—	50	2900	58
4	Kolozsvár	—	23	25	27	22	—	—	—	—	97	4014	41
5	Bukarest	—	—	—	—	—	—	—	—	29	29	969	33
6	Temesvár	—	—	—	—	—	—	—	—	24	24	534	22
Összesen :		32	75	86	87	81	7	14	4	53	439	25516*	

VIII. Táblázat.

A romániai egyetemi és műegyetemi tanári utánpótlásra vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből. Agregati, conferentiari, docenti stb.

Sorszám	Egyetem	Teologia	Jog	Mathematika term.-tud.	Philosophia	Orvostud.	Gyógyyszerészet	Állatorvos	Mezőgazdaság	Műegyetem	Összes tanszék mellett	Hallgatók száma	Egy m. tanárra jut hallgató
1	Bukarest	—	12	27	24	58	7	1	—	—	129	17099	132
2	Jassy	1	3	15	2	4	—	—	7	—	32	?	?
3	Csernovicz	—	4	5	3	—	—	—	—	—	12	2900	241
4	Kolozsvár	—	—	4	6	19	—	—	—	—	29	4014	138
5	Bukarest	—	—	—	—	—	—	—	—	42	42	969	23
6	Temesvár	—	—	—	—	—	—	—	—	10	10	534	53
Összesen :		1	19	51	35	81	7	1	7	52	254	25516*	

* A jassy-i egyetem hallgatói nélkül; — ezek számát a Minerva nem közli. A táblázat nem foglalja magában a bukaresti főiskolákra — t. i. a mezőgazdasági, kereskedelmi és ipari, a közigazgatási, az államtudományi és a műépítészeti — vonatkozó adatokat. Ezekkel együtt Bukarestnek 28122 főiskolai hallgatója van

IX. Táblázat.

A csehszlovák egyetemek és műegyetemek tanszékeire vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből.

Sorszám	Egyetem	Teologia	Jogtud.	Orvostud.	Phil.	Math. term.	Műegyetem	Bányamérnöki	Mezőgazdasági	Állatorvosi	Összes tanszék	Hallgatók száma	Egy tanszékre jut hallgató
1	Prágai cseh egyetem	10	21	62	54	39	—	—	—	—	186	10614	57
2	Prágai német egyetem	8	13	42	30	25	—	—	—	—	118	5005	42
3	Prágai cseh műegyetem	—	—	—	—	—	109	—	—	—	109	4757	43
4	Prágai német műegyetem	—	—	—	—	—	36	—	—	—	36	1357	37
5	Prágai orosz jogi fakult. ¹	—	18	—	—	—	—	—	—	—	18	—	—
6	Prágai ukrain. szab. egy. ²	—	13	—	13	—	—	—	—	—	26	236	9
7	Prágai ev. Huss. fakultás	9	—	—	—	—	—	—	—	—	9	160	17
Prága összesen :		27	65	104	97	64	145	—	—	—	502 ³	22129	44
8	Příbram	—	—	—	—	—	—	17	—	—	17	—	—
9	Brünni cseh egyetem	—	12	19	23	17	—	—	—	—	71	3354	47
10	Brünni cseh technika	—	—	—	—	—	43	—	—	—	43	1323	30
11	Brünni német technika	—	—	—	—	—	35	—	—	—	35	1326	37
12	Brünni mezőgazd. főisk.	—	—	—	—	—	—	23	—	—	23	233	10
13	Brünni állatorv. főisk.	—	—	—	—	—	—	—	16	—	16	369	23
Brünn összesen :		—	12	19	23	17	78	—	23	16	188	6605	35
14	Bratislava	—	14	29	20	1	—	—	—	—	64	2364	36
Csehszlovákia összesen :		27	91	152	140	82	223	17	23	16	771 ³	31098	40
Ebből egyetemi tanszék		—	—	—	—	—	—	—	—	—	715	—	—

¹ Önálló főiskola a prágai cseh egyetem protektoratus alatt. A cseh állam tartja el. Jelenleg csak vizsgáztató egyetem.

² A prágai cseh egyetem protektoratusa alatt; — az állam tartja el.

³ Az orosz magánfőiskola, az ukrainai paedagógiai főiskola s az ukrainai szépművészeti főiskola tanszékei nélkül.

X. Táblázat.

A csehszlovák egyetemi és műegyetemi tanári utánpótlásra vonatkozó adatok 1934/35-ből. Magántanárok és címzetes rk. tanárok száma.

Sorszám	Egyetem	Teologia	Jog tud.	Orvos tud.	Phil.	Math. term. tud.	Műegyetem	Bányamérnöki	Mezőgazdasági	Állatorvosi	M. tan. és c. rk. tan. összesen	Hallgatók száma	Egy c. ill. rk. tanszékre jut hallgató
1	Prágai cseh egyetem	5	20	66	37	45	—	—	—	—	173	10614	61
2	Prágai német egyetem	1	7	55	14	23	—	—	—	—	100	5005	50
3	Prágai cseh műegyetem	—	—	—	—	—	140	—	—	—	140	4757	34
4	Prágai német műegyetem	—	—	—	—	—	19	—	—	19	—	1357	71
5	Prágai orosz jogi fakultás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	Prágai ukrajnai szab. egy.	—	3	—	7	—	—	—	—	10	—	236	23
7	Prágai ev. Huss Fak.	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2	160	80
	Prága összesen :	8	30	121	58	86	159	—	—	444	—	22129	47
8	Pribram	—	—	—	—	—	—	18	—	—	18	—	—
9	Brünni cseh egyetem	—	9	19	12	15	—	—	—	—	65	3354	50
10	Brünni cseh technika	—	—	—	—	—	19	—	—	—	19	1323	69
11	Brünni német technika	—	—	—	—	—	15	—	—	—	15	1326	88
12	Brünni mezőgazd.főiskola	—	—	—	—	—	—	—	8	—	8	233	16
13	Brünni állatorvosifőiskola	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	369	92
	Brünn összesen :	—	9	29	12	15	34	—	8	4	111	6605	59
14	Bratislava	—	6	17	9	1	—	—	—	—	33	2364	71
	Csehszlovákia összesen :	8	45	167	79	84	193	18	8	4	606	31098	51

XIII. Táblázat.

Egyetemi tanszékek száma a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem s az utódállamok fontosabb egyetemein 1908-ban, illetve 1918-ban és 1935-ben.

Sor-szám	E g y e t e m	1908-ban, illetve 1918-ban	1935-ben	Különbözet
1	Budapest	98	94	— 4
2	Zágráb	48	136	+ 88
3	Belgrád	39	142	+ 103
4	Bukarest	74	148	+ 74
5	Brünn	—	71	+ 71
6	Prága német egyetem	89	118	+ 29
7	Prága cseh egyetem	102	185	+ 84

XIV. Táblázat.

Műszaki tanszékek száma Budapesten és több nagyobb külföldi egyetemen, illetve műegyetemen 1908-ban, illetve 1918-ban és 1935-ben.

Sor-szám	M ű e g y e t e m	1908-ban, illetve 1918-ban	1935-ben	Különbözet
1	Budapest	43	37*	— 6
2	München	53	80	+ 27
3	Wien	47	56	+ 9
4	Prága német műegyetem	23	36	+ 13
5	Prága cseh műegyetem	35	109*	+ 74
6	Brünn német műegyetem	22	35	+ 13
7	Brünn cseh műegyetem	21	43	+ 22
8	Belgrád	13	31	+ 18
9	Bukarest	28	29	+ 1
10	Laibach	—	21	+ 21
11	Zágráb	—	30	+ 30
12	Temesvár	—	24	+ 24

* Régi műegyetemi tanszékek.

XV. Táblázat.

Az egyetemi és műegyetemi tanszékek száma 1908-ban, illetve 1918-ban és 1935-ben Magyarországon és a kisentente államaiban.

Sor-szám	O r s z á g	1918-ban	1935-ben	Különbözet
1	Szerbia, illetve Jugoszlávia	39	365	+ 326
2	Csehország	292	715	+ 423
3	Románia	147	439	+ 292 ¹
4	Kisentente	548	1519	+ 1041
5	Magyarország	272	326	+ 54 ²

XVI. Táblázat.

A matematika természettudományi tanszékek száma 1908-ban, illetve 1918-ban és 1935-ben Magyarországon és a kisentente államaiban.

Sor-szám	O r s z á g	1908-ban, illetve 1918-ban	1935-ben	Különbözet
1	Szerbia, illetve Jugoszlávia	9	32	+ 23
2	Csehország	31	82	+ 51
3	Románia	29	86	+ 57
4	Kisentente	69	200	+ 131
5	Magyarország	27 ³	30	+ 3

¹ A csernoviczi és a zágrábi egyetem régi tanszékeit is számítva.

² Két menekült egyetem tanszékeit nem számítva gyarapodásnak.

³ Zágrábi egyetem math. term.-tud. tanszékei nélkül.

XVII. Táblázat.

Az orvostudományi tanszékek száma 1908-ban, illetve 1918-ban és 1935-ben Magyarország és a kisentente államaiban.

Sor-szám	O r s z á g	1908-ban, illetve 1918-ban	1935-ben	Különbözet
1	Szerbia, illetve Jugoszlávia	—	47	+ 47
2	Csehország	67	152	+ 85
3	Románia	42	81	+ 39
4	Kisentente	109	280	+ 171
5	Magyarország	35	69	+ 34
	" 1918-ban	64 ¹	69	+ 5

XVIII. Táblázat.

A műszaki tanszékek száma 1908-ban, illetve 1918-ban és 1935-ben Magyarország és a kisentente államaiban.

Sor-szám	O r s z á g	1908-ban, illetve 1918-ban	1935-ben	Különbözet
1	Szerbia, illetve Jugoszlávia	13	82	+ 69
2	Csehország	111	240	+ 129 ⁴
3	Románia	28	53	+ 25
4	Kisentente	153	375	+ 222
5	Magyarország	63 ²	59 ³	— 4

¹ Debreceni és pozsonyi tanszékekkel együtt.

² A selmecbányai tanszékekkel együtt.

³ A soproni tanszékekkel együtt.

⁴ A pribrami tanszékekkel együtt.

XIX. Táblázat.

Az egyetemi, műegyetemi és főiskolai tanszékek a kis entente államaiban és Magyarországon 1935-ben.

Sorszám	O r s z á g	Teológia	Jog és államtud.	Orvos és gyógyász. tud.	Philosophia	Math. term.-tud.	Műegyetem	Bányászat és kohászat	Erdészet	Mezőgazdasági	Állatorvosi	Közg. és keresk.	Közigazg. tanszék a Közig. tud. karon	Összes tanszék
1	Jugoszlávia	32	57	47	71	32	82	—	—	33	11	—	—	365
2	Románia	32	75	88	87	86	53	—	—	4	14	—	—	439
3	Csehszlovákia	27	91	152	140	82	223	17	—	23	16	—	—	771
4	Kis entente	91	223	287	298	200	358	17	—	60	41	—	—	1575
5	Magyarország	25	50	69	61	30	37	11	11	8	8	8	8	326 ¹

XX. Táblázat.

Az egyetemi és műegyetemi tanszékek s az egyetemi és műegyetemi hallgatók számára, a tanszékek, a hallgatók és az utánpótlás arányára vonatkozó statisztikai adatok 1935-ből.

Sorszám	O r s z á g	Az egyetemi és műegyetemi tan-székek száma	Az egyetemi és műegyetemi c. rk. és m. tan. száma	Az egyetemi és műegyetemi hall-gatók száma	Egy tanszékre jut hallgató	Egy c. rk. és m. tanárra jut hallgató	C. rk. és m. tanárok száma hány 0/0-át alkotja a tanszé-kek számának ?
1	Németországban	2985	2797	78592	26	28	930/0-át
2	Jugoszláviában	365	150	16210	43	108	410/0-át
3	Romániában	439	254	25516 ³	73 ³	114 ³	570/0-át
4	Csehszlovákiában	771	606	31098	40	51	780/0-át
5	Magyarországon	326 ²	621	13315	40	21	1900/0-át

¹ A főiskolai tanszékekkel együtt 517; — de a IX. és a XX. táblázatba felvett cseh főiskoláknak m. tanáraik is vannak.

² A nem egyetemi rangú főiskolákat nem számítva.

³ A jassy-i egyetem hallgatóit nem számítva.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Elősző — — — — —	III
Az egyetemi szelekció angol rendszere — — — — —	25
A modern egyetemek — — — — —	26
Oxford és Cambridge egyetemei — — — — —	31
A nevelésre irányuló hivatás — — — — —	32
Az egyetemi szelekció reformja s a versenyvizsgarendszer kialakulása — — — — —	34
Az angol vizsgarendszer legfőbb jellemvonásai — — — — —	43
A gyakorlati célú szelekció jellemzése — — — — —	44
Az egyetemi szelekció francia rendszere — — — — —	49
A bölcsészet, nyelv és történelem tudományi karok vizsgarendje — — — — —	51
A matematika-természettudományi karok vizsgarendje — — — — —	55
A jog- és államtudományi karok vizsgarendje — — — — —	56
A nagyiskolák vizsgarendje — — — — —	59
A gyakorlati célú szelekció jellemzése — — — — —	63
A francia egyetemi szelekció legfőbb jellemvonásai — — — — —	68
Az egyetemi szelekció német rendszere — — — — —	71
Határrendezés középiskola és egyetem között — — — — —	72
Fichtének a berlini egyetemre vonatkozó tervezete — — — — —	73
Schelling — — — — —	75
Humbold és Schleiermacher — — — — —	78
Humbold és a német egyetemek tragédiája — — — — —	78
Az egyetemi tanár, mint specialista — — — — —	79
A fakultások viszonylagos jelentősége — — — — —	80
A német egyetemi professzorok és hallgatók vándorlása — — — — —	80
A német egyetemek szellemi autonómiája — — — — —	81
A tanulás szabadsága — — — — —	82
A német egyetemi szelekció jellemzése — — — — —	83
Államvizsgák — — — — —	85
A badeni rendszer — — — — —	87
A régibb német egyetemi szelekció jellemzése — — — — —	90
Az egyetemek nemzeti szocialista reformja — — — — —	91

	Oldal
A reform okai — — — — —	91
A contingentalás német rendszere — — — — —	91
Az egyetemek rendeltetésében beállott változás — — — — —	95
A doktorátus reformja — — — — —	97
Az egyetemi tanári utánpótlás reformja — — — — —	101
A német egyetemi tanárok javadalmazása, egybevetve az észak-amerikai egyetemi tanárok javadalmazásával — — — — —	102
Az egyetemi tanári utánpótlás jelenlegi rendszere — — — — —	104
A jogtudományi államvizsga — — — — —	106
A magasabb közigazgatási szolgálatra való képesítés porosz rendszere — — — — —	109
Brück professzor adatai a német politikai doktorok és a diplomás közgazdászok elhelyezkedésére vonatkozólag — — — — —	113
A westfaliai városi congressus álláspontja a közigazgatási tisztviselők képesítésére vonatkozólag — — — — —	115
A nemzeti szocializmus álláspontja — — — — —	116
A tanulmányi felügyelői intézmény — — — — —	118
Az egyetemi szelekció osztrák rendszere — — — — —	122
A jog- és államtudományi vizsgarend 1935-iki reformja — — — — —	123
Az egyetemi szelekció olasz rendszere — — — — —	125
A Gentile féle reform s az egyetemi szelekció 1935-iki reformja — — — — —	126
Szellemi fegyverkezés — — — — —	128
Szedán után Franciaországban — — — — —	129
Szedán után Angliában — — — — —	140
A világháború után:	
Jugoszláviában	
a laibachi, zágrábi és belgrádi egyetemek reformja — — — — —	143
Romániában	
a jassyi, csernovici, kolozsvári és bukaresti egyetemek reformja — — — — —	150
Csehszlovákiában	
a bratislavai, brünni és prágai egyetemek és műegyetemek reformja — — — — —	156
Következtetések.	
Épületek és felszerelés — — — — —	164
Egyetemek közigazgatási személyzete — — — — —	165
Tanszékek — — — — —	166
Egyetemi tanárok javadalmazása — — — — —	168
Egyetemi tanári utánpótlás reformja — — — — —	170
A nevelő szelekció eszközei — — — — —	173
A túlszűfolttság elleni védekezés jelenlegi magyar rendszere — — — — —	180
A német rendszer — — — — —	181
A francia rendszer — — — — —	185
A tudományos szelekció reformja — — — — —	187
Írásbeli rosta vizsga — — — — —	187

	Oldal
Szóbeli vizsga garanciái — — — — —	187
Írásbeli vizsga garanciái — — — — —	189
Pontrendszer és rangsorozás — — — — —	191
Versenyzizsga — — — — —	191
Macaulay érvelése a versenyzizsga mellett — — — — —	192
Pótvizsga — — — — —	193
Ismétlő vizsgánál kikötések — — — — —	193
A doktorátus belső értékének fokozása — — — — —	194
A gyakorlati célú szelekció reformja — — — — —	197
A külképviselet céljait szolgáló szelekció reformja — — — — —	198
A közigazgatási tisztviselők elméleti kiképzése — — — — —	208
<u>A nagyszabású egyetemi reform okai — — — — —</u>	<u>214</u>
Fokozott követelmények az ifjúsággal szemben — — — — —	215
<u>A kis entente államainak egyetemi reformjai — — — — —</u>	<u>216</u>
I. Táblázat. A német egyetemek tanszékeire vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből — — — — —	221
II. Táblázat. A német egyetemi tanári utánpótlásra vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből — — — — —	222
III. Táblázat. A német műegyetemi tanszékekre vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ről — — — — —	223
IV. Táblázat. A német műegyetemi tanári utánpótlásra vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből — — — — —	224
V. Táblázat. A jugoszláv egyetemi tanszékekre vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből — — — — —	225
VI. Táblázat. A jugoszláv egyetemi tanári utánpótlásra vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből — — — — —	225
VII. Táblázat. A romániai egyetemek és műegyetemek tanszékeire vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből — — — — —	226
VIII. Táblázat. A romániai egyetemi és műegyetemi tanári utánpótlásra vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből — — — — —	226
IX. Táblázat. A csehszlovák egyetemek és műegyetemek tanszékeire vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből — — — — —	227
X. Táblázat. A csehszlovák egyetemi és műegyetemi tanári utánpótlásra vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből — — — — —	228
XI. Táblázat. A magyar egyetemek tanszékeire vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből — — — — —	229
XII. Táblázat. A magyar egyetemi tanári utánpótlásra vonatkozó statisztikai adatok 1934/35-ből — — — — —	229
XIII. Táblázat. Egyetemi tanszékek száma a budapesti Pázmány Péter tud. Egyetemen s az utódállamok fontosabb egyetemein 1908-ban illetve 1918-ban és 1935-ben — — — — —	230
XIV. Táblázat. Műszaki tanszékek száma Budapesten és több nagyobb külföldi egyetemen illetve műegyetemen 1903-ban illetve 1918-ban és 1935-ben — — — — —	230

XV. Táblázat. Az egyetemi és műegyetemi tanszékek száma 1908-ban illetve 1918-ban és 1935-ben Magyarországon és a kis entente államaiban — — — — —	231
XVI. Táblázat. A matematika-természettudományi tanszékek száma 1908-ban illetve 1918-ban és 1935-ben Magyarországon és a kis entente államaiban — — — — —	231
XVII. Táblázat. Az orvostudományi tanszékek száma 1908-ban illetve 1918-ban és 1935-ben Magyarországon és a kis entente államaiban — — — — —	232
XVIII. Táblázat. A műszaki tanszékek száma 1908-ban illetve 1918-ban és 1935-ben Magyarországon és a kis entente államaiban — — — — —	232
XIX. Táblázat. Az egyetemi és műegyetemi tanszékek száma 1935-ben a kis entente államaiban és Magyarországon — —	233
XX. Táblázat. Az egyetemi és műegyetemi tanszékek s az egyetemi és műegyetemi hallgatók számára, s a tanszékek, a hallgatók és az utánpótlás arányára vonatkozó statisztikai adatok 1935-ből — — — — —	233

